

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
Година LV

3
2013

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

UDK 343+351.74./75(05)
YU ISSN 0409-2953

БЕОГРАД
Година LV

3
2013

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Др **Бобан Милојковић**, редовни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Жељко Никач**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Саша Мијалковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Дарко Маринковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Горан Илић**, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
Др **Миљивој Донсај**, ванредни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду
Др **Миле Шикман**, начелник Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске
Др **Владимир Урошевић**, послови сузбијања електронског криминала у Служби за борбу против организованог криминала Управе криминалистичке полиције МУП-а РС
Др **Жељко Нинчић**, заменик начелника Одељења за посебне акције, интервентне јединице полиције, одбрамбене припреме и састав помоћне полиције у Управи полиције МУП-а РС
Мр **Зоран Голубовић**, послови безбедности и законитости у Бироу директора полиције МУП-а РС
Мр **Славиша Ђукановић**, заменик начелника Управе за аналитику МУП-а РС
Мр **Божидар Оташевић**, заменик начелника Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Снежана Нововић**, помоћник начелника Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Милан Клисарић**, самостални извршилац за обуку из области полицијског менаџмента у Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Небојша Пурић, заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције МУП-а РС

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Дарко Маринковић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николендић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА

Булевар Зорана Ђинђића 104
телефон: 011/3148-734, 3148-739
телефакс: 011/3148-749
e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: Комазец

Краља Петра I, бб, Инђија

PDF верзија часописа доступна је на адресама:

<http://www.mup.gov.rs/>

<http://presentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Радослав ГАЋИНОВИЋ	5	МЛАДА БОСНА И САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ
Mladen ВАЈАГИЋ, PhD	21	INSTITUTIONALIZATION OF COOPERATIVE SECURITY ON THE EXAMPLE OF THE EUROPEAN UNION
Др Биљана СТОЈКОВИЋ	36	МЕТОДОЛОГИЈА ПРОЦЕЊИВАЊА ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊИ ЗА ПОТРЕБЕ СТРАТЕГИЈСКОГ МЕНАџМЕНТА У ОБЛАСТИ БЕЗБЕДНОСТИ
Доц. др Весна СТАНКОВИЋ-ПЕЛНОВИЋ Доц. др Оливер АНДОНОВ	53	РЕГИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ У ПЕРЦЕПЦИЈИ СТУДЕНАТА

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Darko MARINKOVIĆ, LL.D	77	CRIMINAL INVESTIGATION OF EXTORTION-MOTIVATED KIDNAPPING
Мр Милош ТАКИЋ	101	СИНТЕТИЧКИ КАНАБИНОИДИ
Ђорђе БАБИЋ Проф. др Драган МЛАЂАН	117	АНАЛИЗА ПОКАЗАТЕЉА РИЗИКА ОД ПОЖАРА И ЕКСПЛОЗИЈА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ
Др Горан МАТИЋ Мр Милан МИЉКОВИЋ	130	ПРИЛОГ ДЕФИНИСАЊУ И КЛАСИФИКАЦИЈИ НАПАДНИХ И ОБАВЕШТАЈНИХ ОПЕРАЦИЈА У САЈБЕР ПРОСТОРУ

СТРУЧНИ РАДОВИ

Мр Саво МИЛАШИНОВИЋ	148	СУЗБИЈАЊЕ КОРУПЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ
Др Синиша ДОСТИЋ Саша ГОСИЋ	171	ТРГОВИНА ЉУДИМА У СРБИЈИ КАО КРИМИНАЛНИ ФЕНОМЕН

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

James McNAMARA Jennifer LAWRENCE	189	ЛАЖНЕ ПРИЈАВЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ИЗВРШЕНИХ ОД СТРАНЕ ПУНОЛЕТНИХ ЛИЦА
-------------------------------------	------------	--

ПРИКАЗИ

Проф. др Среген ЈУТОВИЋ	197	Славољуб Поповић, Милан Петровић, Милош Прица УПРАВНО ПРАВО - ОПШТИ ДЕО, ново измењено издање
-------------------------	------------	---

CONTENS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Radoslav GAĆINOVIĆ, PHD	5	YOUNG BOSNIA AND ASSASSINATION IN SARAJEVO
Mladen BAJAGIĆ, PhD	21	INSTITUTIONALIZATION OF COOPERATIVE SECURITY ON THE EXAMPLE OF THE EUROPEAN UNION
Biljana STOJKOVIĆ, PhD	36	METHODOLOGY OF ASSESSING CHALLENGES, RISKS AND THREATS FOR PURPOSES OF STRATEGIC MANAGEMENT IN SECURITY AREA
Vesna STANKOVIĆ-PEJNOVIĆ, PhD Oliver ANDONOV, PhD	53	STUDENT'S PERCEPTION OF REGIONAL SECURITY

REVIEW SCIENTIFIC PAPERS

Darko MARINKOVIĆ, LLd	77	CRIMINAL INVESTIGATION OF EXTORTION-MOTIVATED KIDNAPPING
Miloš TAKIĆ, MA	101	SYNTHETIC CANNABINOIDS
Dorđe BABIĆ Dragan MLAĐAN, PhD	117	THE ANALYSIS OF FIRE AND EXPLOSION RISK INDICATORS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE REPUBLIC OF SERBIA
Goran MATIĆ, PhD Milan MILJKOVIĆ, MA	130	A CONTRIBUTION TO DEFINING AND CLASSIFICATION OF AGGRESSIVE AND INTELLIGENCE OPERATIONS IN CYBER SPACE

PROFESSIONAL REPORTS

Savo MILAŠINOVIĆ, MA	148	COMBATING CORRUPTION IN MONTENEGRO
Siniša DOSTIĆ, PhD Saša GOSIĆ	171	HUMAN TRAFFICKING IN SERBIA AS A CRIMINAL PHENOMENON

FROM FOREIGN LITERATURE

James McNAMARA Jennifer LAWRENCE	189	FALSE ALLEGATIONS OF ADULT CRIMES
-------------------------------------	------------	-----------------------------------

REVIEWS

Sreten JUGOVIĆ, LLd	197	Slavoljub Popović, Milan Petrović, Miloš Prica ADMINISTRATIVE LAW - GENERAL PART new amended edition
---------------------	------------	--

Проф. др Радослав ГАЋИНОВИЋ

Научни саветник у Институту за политичке студије, Београд

UDK 323.285(497.15)(09)

Оригинални научни рад

Примљено: 13.12.2013.

Млада Босна и сарајевски атентат

*Тирана могу мрзети и ропске душе,
племенит и велики је само онај ко мрзи тиранију.*

Gete Johan Volfgang

Апстракт: Рад је покушај аутора да осветли дубинске димензије настанка и феноменолошка обележја омладинског ослободилачког покрета Млада Босна. Тотално насиље и упорно понижавање грађана БиХ које је спроводила Аустроугарска монархија додатно су мотивисали младе босанскохерцеговачке револуционаре на оснивање тајних удружења и на борбу за постојање и опстанак, као и за образовање и културно усавршавање. Међу тим конспиративним организацијама најзначајнија је Млада Босна. Израз Млада Босна први је употребио Петар Кочић 1907. године, у листу „Отаџбина“, а затим и Владимир Гађиновић у „Алманаху просвете“, 1910. године, у ауторском чланку „Млада Босна“. Најнапреднији омладинци тога времена постали су чланови Младе Босне, а њени чланови били су припадници свих народа који су живели у БиХ. Бројни историчари тврде да Сарајевски атентат представља чин одбрамбеног ослободилачког карактера, чије су се идеје ткале на револуционарној политици најнапреднијих босанскохерцеговачких омладинаца тога времена. Њихова патриотска свест, као основа и филозофска мисао, као политичка надградња, коју је зачинио револуционарни дух и понос сваког од њих, значајно доприноси формирању њихових ставова и опредељења за слободарску борбу. Млада Босна није формирана из Србије. Сарајевски атентат су одлучили да изведу њени чланови, не власти из Србије.

Кључне речи: Млада Босна, тиранин, атентат, ослобођење, уједињење, Аустроугарка, Сарајевски атентат.

Увод

Доласком на просторе Босне и Херцеговине Аустроугарска монархија се својим понашањем представила као права окупациона сила,

изазвавши револт народа, посебно напредне интелигенције са простора БиХ. Због високог интензитета насиља грађани Босне и Херцеговине су морали да организују илегалне културне институције и политичке организације, које је предводила Млада Босна. Њени чланови су извршили атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда. Многи омладинци из Херцеговине били су у првим редовима, како покрета Млада Босна, тако и општег покрета југословенске револуционарне омладине. Богдан Жерајић и Владимир Гађиновић били су узор омладини, први личним жртвовањем, други револуционарном пропагандом и акцијом¹. Процес Пјанић-Љубибратић, покренут против ових сарајевских ђака из Херцеговине пред Окружним судом у Сарајеву, 1912. године, био је први политички процес против ђака средњих школа у Босни и Херцеговини². Почетком 20. века само 30 Босанаца и Херцеговаца је имало академско образовање³. Ову групу интелектуалаца сачињавала су деца из града, јер су само богати људи могли да шаљу своје синове у Беч и на друге универзитете. Ти младићи су били већином конзервативни и задовољавали су се нижим административним положајима, док њихови политички захтеви нису ишли даље од аутономије Босне и Херцеговине у оквиру Хабзбуршке монархије. На измаку 19. века у Босни и Херцеговини се јавља нова генерација интелектуалаца, који пристижу директно са села. С друге стране, међу њима су и деца родитеља тек досељених у град. Историјски услови довели су до веома спорог развитка босанско-херцеговачког друштва у поређењу с другим крајевима Европе. Аустроугарске власти су систематски подржавале ту заосталост и нису обраћале пажњу на масовно образовање. После тридесет година аустријске управе, 1910. године у Босни и Херцеговини је било 87% неписменог становништва и само пет гимназија за нешто мање од два милиона становника. Овакав однос Аустроугарске монархије према грађанима Босне и Херцеговине додатно је мотивисао младе босанскохерцеговачке револуционаре да се боре, како за постојање и опстанак, тако и за право на образовање и културно усавршавање младих људи⁴.

Темељи Младе Босне

Добротворно просветно друштво *Просвјета*, основано 1902. године, почиње да стипендира сиромашне одличне ђаке. Та нова интелигенција

¹ Слијепчевић, П., (1929). *Млада Босна, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево, стр. 209; Тришић, Н., (1935). *Случај Мухамеда Мехмедбашића*, Сарајево; Богићевић, В., (1954). *Млада Босна*, Свјетлост, Сарајево, стр. 301-303.

² Богићевић, В., (1954). *Млада Босна*, Свјетлост, Сарајево, стр. 264.

³ Стојановић, Н., (1929). *О задацима Босне*, Летопис Матице српске, Нови Сад.

⁴ Гађиновић, Р., (2010). *Млада Босна и српско национално питање*, Политичка ревија, бр. 1, стр. 446.

стицала је знање на познатим светским универзитетима. Већина њих никада није прекинула везе са селом одакле су поникли. Они су и тада потврдили значај руралне средине, јер су се све идеје и припреме за велике догађаје управо стварале у руралној средини, далеко од власти које би их ометале у њиховим идејама и намерама. Младобосанци су у свом револуционарном раду ипак морали да рачунају са заосталашћу средине из које су поникли, што је представљало додатну потешкоћу у брзом и ефикасном остваривању њихових идеја. Догађаји који су уследили после руске револуције 1905. године подстакли су међу младобосанцима интересовање не само за решење аграрног питања, него и за руску литературу и историју. Читаве странице из књиге Чернишевског *Шта да се ради?* преписиване су да би затим ишле од руке до руке. Сем Чернишевског, много су читали Бакуњина, Херцена, Достојевског, нарочито његов роман *Злочин и казна*, као и Максима Горког⁵. Велику пажњу посвећивали су и италијанском и немачком покрету за национално ослобођење.

За младобосанце је Мацини био прави и велики човек⁶. Италијанска револуционарна традиција из периода рисорђимента ухватила је јак корен у Херцеговини. Како у устанку из 1861. године, тако и у устанку 1875-78. године побуњени кметови одржавали су везе с Гарибалдијевим присталицама. У другом устанку учествовали су чак и добровољци из Италије. Још као петнаестогодишњи младић Владимир Гађиновић је себе називао гарибалдинцем⁷, проучавајући литературу из доба националног уједињења Италије. Чак и назив *Млада Босна* дат је по угледу на Мацинијеву *Младу Италију*. Нема сумње да су Мацинијеве идеје да омладина мора бити основна снага у ослобађању своје груде, те да мора створити људе новог кова, спремне на највеће жртве, утицале много на младобосанце у првим годинама њиховог рада и стварања програма. За време суђења у октобру 1914. Гаврило Принципи и Недељко Чабриновић позивали су се у неколико махова на Мацинија као на пример како се треба борити за ослобођење и уједињење⁸. Међу запленим хартијама младобосанца др Младена Стојановића, 28. јуна 1914. године нађен је следећи Мацинијев цитат, који је Стојановић записао непосредно после атентата на надвојводу Фердинанда: „Нема на свијету каријере светије од каријере завјереника, који постаје осветник човјечанства и тумач вјечитих природних закона“. Чувени италијански национални револуционар Ђузепе Мацини своју мисао о праву народа и појединца на отпор према угњетачу изнео је на

⁵ Парезанин, Р., (1927). *Неколико речи о Жерајић-Принциповом нараштају*, Књижевни центар Суботица, фебруар-мај-јун.

⁶ Ibid.

⁷ Гађиновић, В., (1956). *Огледи и писма*, Свјетлост, Сарајево, стр. 185.

⁸ Богићевић, В., ор. cit., стр. 32, 63 и 84.

следећи начин: „Кад је правда угушена и терор једног јединог тиранина пориче и брише савест народа и Бога који жели да су они слободни, и када се човек неоптерећен мржњом, ниском страшћу, једино домовине ради и ради већих права инкарнираних у себи, диже против тиранина и узвикује – Ти мучиш милионе моје браће, ти одузимаш од њих оно што је Бог прогласио њиховим, ти уништаваш њихова тела и квараш њихове душе. Кроз тебе моја земља умире мукотрпном смрћу, ти си завршни камен целе једне зграде ропства, нечасности и зла, ја зато хоћу да рушим то здање уништавајући тебе“.⁹

Млада Босна се борила за ослобођење Босне и Херцеговине и уједињење свих словенских народа. Њени припадници су се борили против Аустроугарске монархије као окупатора, чија власт није била ни у ком случају легална нити легитимна. Она је била силом наметнута, није је бирао народ Босне и Херцеговине. Након окупације и анексије Босне и Херцеговине коју је извршила Аустроугарска монархија престају сва права и слободе грађана и наступају тешки дани за све њене грађане, испуњени страховладом. Дакле, у таквим околностима, које су владале у Босни и Херцеговини од анексије 1908. године, њени народи дошли су у ситуацију да под притиском изгубе своју самобитност и достојанство. Одлукама Берлинског конгреса Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину, *али не и право да је припоји себи*, јер је суверенитет над Босном и Херцеговином остао под ингеренцијом султана, као носиоца државне власти у Турској. О злоупотреби и кршењу одлука Берлинског конгреса које је чинила Аустроугарска монархија, на суђењу припадницима Младе Босне говорио је адвокат др Рудолф Цистлер, који је, између осталог, рекао да је због тога већи део човечанства у то време изражавао симпатије према сарајевским атентаторима. Ови поносни младобосанци су били свесни да су њихови народи поробљени, али су одбили да пристану да икад буду покорени, ма колико била јака Аустроугарска монархија, јер и међународно право одобрава борбу против окупатора. Убиство аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда (Franz Ferdinand) 1914. године у Сарајеву третирао се у то време као и убиство било ког представника окупаторске војске. Треба истаћи да анексија Босне и Херцеговине није била призната од већине држава, јер је спроведена против воље грађана БиХ, као и одлука Берлинског конгреса. Правним припајањем Босне и Херцеговине, након окупације, Аустроугарска се према њој понашала као према свом етничком простору, с једне стране, а према њеним грађанима као према поданицима и робовима, с друге стране. Аустроугарска је спроводила терор према свима – Србима, Хрватима и Муслиманима, па су чланови Младе Босне били представници

⁹ Дедијер, В., (1966). *Сарајево 1914*, Просвета, Београд, стр. 291.

свих народа у Босни и Херцеговини¹⁰. Многи у свету су тада сматрали да је сарајевски атентат био акт револуционарног отпора према окупатору, присећајући се нпр. *Старог завета* који наводи случајеве Аода и Јаилџа, европске традиције *тираноубиства* која се заснива на теоријама класичног републиканства старе Грчке и Рима.

У време настанка појам тираноубиство је третиран као одбрамбено ослободилачка активност. У старој Грчкој и Риму убиство тиранина слављено је као најплеменитије људско дело – писали су Аристотел (Aristoteles), Платон (Platon), Цицерон – Марко Тулије (Marcus Tullius Cicero), Тацит (Cornelius Tacitus). Католичка енциклопедија дефинише тираноубиство као убиство тиранина од стране појединца, ради општег добра¹¹. Тадашњи велики мислиоци су сматрали да суверена власт увек припада народу, који је преноси на владоце путем уговора који с њима закључује. Народ се никада не може одрећи суверене власти у корист владоца – он њено вршење поверава владоцу све док процењује да он то добро ради. Народ, дакле, увек задржава право да владоца замени.

Џон Лок (John Locke) је први темељније формулисао теорију отпора. У свом делу о грађанској владавини (*On Civil Government*) дао је образац за многе касније револуције у свету. Своју теорију о праву на побуну довео је у везу са учењем природног закона о друштвеном уговору, наводећи: „Ко год се служи силом без права и доводи себе у ратно стање са оним против којих се њоме служи, у томе стању се све раније везе поништавају, сва права се гасе и свако је у праву да брани себе и пружи отпор нападачу¹².“

Слободан Јовановић је сматрао да је теорију народне суверености први систематски изложио Атлузије (Althusius Johannes) у свом делу *Politico methodice digesta et ehemplis socris profamis*. Ова теорија је била основа на којој су младобосанци градили своју стратегију за ослобођење народа БиХ од Аустроугарске монархије¹³.

Младобосанци су сматрали да је Франц Фердинанд био највећи тиранин – тиранин окупатор. Он је за њих и за народе Босне и Херцеговине далеко по злу превазишао све тиранине које је народ бирао и зато су били уверени да имају право да га склоне. Народ је, дакле, сматрао да има многоструко право да уклони Франца Фердинанда, као тиранина окупатора и тиранина који је противзаконито и против воље грађана извршио анексију Босне и Херцеговине.

Младобосанцима је у сопственој земљи било ускраћено слободно

¹⁰ Гађиновић, Р., (2012). *Млада Босна и Сарајевски атентат*, фељтон у дневном листу Политика, 21. јун.

¹¹ *The Catholic Encyclopaedia*, (1922). New York, стр. 108.

¹² *Two Treatises of Government by John Locke*, (1690).

¹³ Недић, В., (1959). *Сима Милутиновић – Сарајлија*, Београд, стр. 176.

политичко изражавање, те су они оснивали тајна удружења чији је крајњи циљ био протеривање хабзбуршког окупационог система из Босне и Херцеговине и свих јужнословенских земаља. Гаврило Принцип, Владимир Гађиновић и њихови другови радили су у илегалним револуционарним удружењима омладинаца, која су оснивана у Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији, Далмацији и међу исељеницима у САД. Наука је на основу чињеница одавно дала одговор на питање да ли је Принципова генерација била подложна спољним утицајима. Да ли су то биле марксистичке идеје о поступности или социјалдемократско учење које третира борбу против државног терора с акцентом на масовном покрету отпора против тешких друштвених и економских прилика, или, пак, анархистичке теорије о масовној примени индивидуалних акција против окупатора? Неки писци тврде да је организација *Уједињење или смрт* политички индоктринирала *Младу Босну*, што је историјска наука оспорила и доказала да је одлуку о атентату донео лично Гаврило Принцип, након сазнања да Фердинанд долази у Босну и Херцеговину и да ће на Видовдан 1914. посетити Сарајево. Један од чланова Младе Босне, Богдан Жерајић, је покушао атентат на генерала Маријана Варешанина 15. јуна 1910, када организација Уједињење или смрт није ни постојала. Дакле, идеја о атентату никла је искључиво у напаћеним грудима поносних младића из Босне и Херцеговине, који више нису могли подносити насиље Аустроугарске монархије. На вест о анексији Босне и Херцеговине, која је проглашена 6. октобра 1908, Жерајић је, као многи младобосанци, пребегао у Србију и ступио у добровољачке нерегуларне трупе – комите. Комите је организовала Народна одбрана припремајући се за рат против Аустроугарске, који је изгледао неизбежан. Декларација српске владе од 31. марта 1909, којом је прихваћен чин анексије, као и пасивност Срба из Босне и Херцеговине, за Жерајића су били сурови ударци.

На војним припремама у Србији Жерајић је једном официру рекао „да је неопходно ослободити се или умрети“. Ово је била главна парола под којом су се херцеговачки устаници борили у великој буни 1875-1878. године, која је почела у Невесињу, одакле је Жерајић родом. По повратку из Србије Жерајић је продужио у Загреб, где је поново наставио студије. Перо Слијепчевић је сачувао своју кореспонденцију са Жерајићем из тог времена. Жерајић је био врло активан младобосанац, радио је у Загребу, а учествовао је и у припремању првог броја „Зоре“ у Бечу. Подстицао је своје колеге у Бечу да помогну неким сиромашним студентима који нису имали стипендију¹⁴.

¹⁴ Писмо Богдана Жерајића Перу Слијепчевићу од 10. октобра 1909. године (збирка Пера Слијепчевића).

У своја три есеја о Жерајићу¹⁵ Владимир Гаџиновић је величао жртву као најбоље средство да се међу младобосанцима оствари нови религијски импулс. Марко Андрејевић Натансон¹⁶ је имао удела у формирању концепције Владимира Гаџиновића о жртви. Натансон је учио Владимира Гаџиновића да је највиши циљ живота жртвовање човечијег бића и егзистенције ради ослобађања угњетених. Младобосанце је косовском миту нарочито привукла жртва једног од оснивача њиховог покрета, Богдана Жерајића, који је у стању очајања после анексије Босне и Херцеговине одлучио да убије цара Фрању Јосифа, кад је посетио Мостар 3. јуна 1910. године. Жерајић је у последњем тренутку променио одлуку, мада је био само неколико корака удаљен од хабсбуршког цара, с револвером у цепу. После тога се вратио у Сарајево и оног дана кад се отворио нови босански парламент, Сабор, 15. јуна 1910, испалио је пет метака на земаљског поглавара, генерала Маријана Варешанина, а потом се шестим метком убио, уверен да је атентат успео¹⁷. Мада је Жерајић сахрањен тајно, младобосанци су пронашли његов гроб и окитили га цвећем. После хапшења, Принцип је у свом исказу рекао да се још 1912. године заклео на Жерајићевом гробу да ће га осветити¹⁸. Када је Принцип први пут посетио Србију понео је у Босну *прегршит слободне српске земље*¹⁹ и положио је на Жерајићев гроб, а очи 28. јуна 1914. је, са Данилом Илићем и Неђом Чабриновићем, последњи пут посетио гроб Богдана Жерајића. Током процеса, 19. октобра 1914. прочитана је брошура Владимира Гаџиновића о Жерајићу – *Смрт једног хероја*, као литература која је, према оптужби, утицала на дело оптуженог. У архивским фондовима Коминтерне историчарка Убавка Вукошевић је пронашла и неколико докумената Мустафе Голубића, међу којима и његову личну аутобиографију, писану руком на француском језику. У аутобиографији Голубић је записао да је био члан *Младе Босне*, српски комита у Македонији и члан *Црне руке* од њеног оснивања 1911. године. Голубић је био познати обавештајац који је између два светска рата отишао у Русију и постао генерал НКВД, у чину генерал-потпуковника. У поменутој аутобиографији, коју у опширним изводима цитира познати београдски новинар и публициста Миодраг Максимовић, пише: „После пада Србије 1915. године вођа организације Уједињење или смрт, пуковник Димитријевић, послао ме је у Лозану да разговарам са Владимиром Гаџиновићем о припремама за убиства Вилхема II и краљева

¹⁵ Стојановић, Н., (1929). *О задацима Босне*, Летопис Матице српске, Нови Сад.

¹⁶ Марко Андрејевић Натансон Боборов (1850-1919), социјалиста-револуционар који је од 1869. године играо важну улогу у руском револуционарном покрету. У ово време живео је као емигрант у Швајцарској, а Владимир Гаџиновић га је често посећивао и много поштовао (Гаџиновић, В., (1956). *Огледи и писма*, стр. 241).

¹⁷ Дедијер, В., (1966). *op. cit.*, стр. 390.

¹⁸ Лебедев, А. П., (1936). *Рођење Гаврила Принципа*, дневни лист Политика, 28. септембар.

¹⁹ *Ibid.*

Грчке и Румуније. Гађиновић је то одбио и ја сам се вратио у Солун“.

Хоћемо ли да умremo у животу или да живимо у смрти?

Припадници виолентног типа могу бити револуционари у области духовног живота, кадри да изазову догађаје који могу уродити великим практичним последицама, често позитивним. Најдаровитији од њих кадри су примити дубоке утиске, могу бити револуционарни и у погледу идеја, али најчешће акцијом помажу напредак друштва. Могу створити покрете које прихватају масе и такви постају вође народних покрета и револуција. Према Цвијићевој класификацији, многе вође устанака против Турака припадале су овом психолошком типу, као и хајдучи и ускоци, појединци који су у своје руке узели правду, нападајући феудалне господаре који су примењивали неку врсту аграрног терора. Сви ови људи показивали су црте несегичности и великодушности и били спремни на личну жртву. Били су спремни потчинити своје личне потребе служби, једној идеји или великом задатку пред собом. Национална идеја постајала је њихова дубока вера и страст, а национални понос и стремљење ка националном ослобођењу, уз примену силе, постали су њихове главне особине²⁰.

После анексије БиХ босанскохерцеговачки студенти су изјавили да они ни по коју цену неће признати анексију јер она представља најобичнију пљачку, а „ако Аустроугарска хоће да нас прогута, ми ћемо јој прогристи стомак“²¹. Сви младобосанци су гајили дубоко интересовање за књижевност и поезију, неки од њих су у свом кратком животу постали и даровити песници, а неки и велики писци (Иво Андрић). Били су посебно надахнути делима Ничеа (Nietzsche Friedrich), Ибзена (Ibsen Henrik), Вајлда (Wilde Oscar), Витмена (Whitman Walt) и других протагониста литерарног анархизма. Ситуација међу Јужним Словенима у годинама које су непосредно претходиле 1914. била је веома сложена. Већина је тежила да изрази свој бунт не само против националног угњетавања, него и против свих окова који су гушили живот у свим областима. Анализирајући тадашњу ситуацију Иво Андрић је записао: „Читаво наше друштво хрче недостојно, само су писци и револуционари будни“²².

Припадници Младе Босне били су велики родољуби. Њихова жудња за слободом се мора интердисциплинарно посматрати и то са психолошко-социолошког и филозофског аспекта. Младобосанци су посебно били инспирисани јунаштвом Милоша Обилића, његовим саможртвовањем у

²⁰ Цвијић, Ј., (1921). *О виолентном типу динарских Срба*, Преглед, март; Цвијић, Ј., (1921). *Говори и чланци*, Београд, стр. 237-243.

²¹ Ibid., стр. 293.

²² Андрић, И., (1913). Вихор, бр. 5.

борби против тиранина и тираније. Он је био и остао симбол српског јунаштва и на његовом примеру рађали су се слободарски идеали и одлучност да се никада и ни по коју цену не призна ропство. Јуначке народне песме одсликавале су целу косовску легенду, на којој се кроз векове градила мотивација и неустрашивост српског народа. Косовски мит развио је и култ освете. Српским епским песмама су се дивили и преводили их на своје језике најпознатији светски писци и песници, међу којима и Јохан Волфганг Гете (Goethe Johann Wolfgang), сер Валтер Скот (Scott Sir Walter), Александар Сергејевич Пушкин. Познати амерички новинар Џон Рид (Reed John) је, поред осталог, написао: „Код Срба сваки обични војник зна зашто се бори. Кад је био дете, мајка га је поздрављала речима – здраво, осветниче Косова!“ Велики српски песник, државник и владика, Петар Петровић Његош, је тврдио да свако ко збаци тиранина испуњава божију мисију. Он је у свом делу *Лажни цар Шћепан Мали* глорификовао освету у име вишег божанског закона:

*А богу је жртва најмилија,
поток крви кад провре тиранске.*

Исту идеју изразио је и Сенека (Seneca): „Ниједна жртва није пријатнија богу од тиранске крви“. Али, извор права на отпор против тиранина Његош није налазио само у божанском природном праву, изван и изнад природе. Он је тражио његове доказе у природи људског друштва као таквог, у непрекидним побунама јужнословенских сељака против угњетачке отоманске владавине. Његош је наглашавао да је убиство тиранина засновано на природном праву које води порекло из природе:

*Вук на овцу своје право има
ко тиранин на слаба човјека!
Ал' тиранству станут ногом за врат,
довести га к познавању права,
то је људска дужност најсветија!*

Било би веома значајно истражити политичке, друштвене и економске факторе у Босни и Херцеговини у оној мери у којој су они подстицали припаднике Младе Босне на одлучну акцију. У којој је мери атентат произашао из друштвених и политичких прилика које су владале у земљи у којој су се родили и одрасли припадници Младе Босне? Треба, такође, испитати узајамни однос социјалних и националних мотива који су покретали сарајевске агентаторе и проценити колико су нарушени аграрни односи у Босни и Херцеговини с једне, и национална угњетеност, с

друге стране, утицали на одлуку атентатора да изврше атентат.²³

Младобосанци су засигурно били најпрогресивнији део револуционарног покрета Јужних Словена на подручју Хабзбуршке монархије. За њих је убиство надвојводе Франца Фердинанда значило убиство тиранина, почињено ради општег добра, на основу учења природног права да се сви људи рађају једнаки и да као такви могу да се побуне против насиља и оних који нарушавају људска права и слободе грађана, посебно јер се Јужни Словени налазе међу последњим Европљанима који су успели да створе своје националне државе.

Од саме анексије Босне и Херцеговине 1908. године Аустроугарска монархија се у континуитету припремала да нападне Србију. Бертолд Леополд (Berchtold Leopold), аустријски буржоаски државник и дипломата, био је веома агресиван према Србији, а његов први сарадник, гроф Форгач (Forgač), према Србији је гајио мржњу и презир. Доказ за то је и његово инсистирање да се у свим канцеларијама аустријске владе истакне максима: Србију треба уништити (*Serbiya delenda est*)²⁴. Принципови пуцњи нису објавили само надвојводину смрт, већ четири године касније и уништење хабзбуршке монархије, укључујући и средњовековни кметски систем у Босни и Херцеговини²⁵.

Ипак, треба истаћи да је у припреми атентата значајну материјалну помоћ младобосанцима пружила организација Уједињење или смрт²⁶, наглашавамо само материјалну, јер је и сам Апис²⁷ касније био против атентата и покушао је да га спречи. Гаврило Принцип и Недељко Чабриновић су изјавили да су имали намеру да својим новцем купе оружје, али пошто га нису имали довољно, за помоћ су се обратили Милану Цигановићу, а његовим посредовањем и Војиславу Танкосићу. Није познато да ли је још неко од црнорукаша знао за атентат, али се зна да није знала влада Србије

²³ Дедијер, В., *op. cit.*, стр. 51.

²⁴ Сворца, К., (1937). *Никола Пашић и уједињење Југословена*, Космос, Београд, стр. 157-159.

²⁵ *Ibid.*, стр. 97.

²⁶ *Уједињење или смрт*, тајна завереничка организација познатија као *Црна рука*, основана је 9. 5. 1911. у Београду. Основала ју је група официра и цивила учесника у Мајском преврату 1903. године, ради борбе за уједињење свих Срба. Имала је знатну политичку и друштвену улогу, па се често сукобљавала с владом. Почетком 1917. године у Солуну је (тзв. Солунски процес) дошло до обрачуна између Беле и Црне руке. После суђења Апису и другима организација се распала (Војни лексикон, (1981). ВИЗ, Београд, стр. 1104).

²⁷ Драгутин Димитријевић Апис, рођен у Београду 5. 8. 1876, стрељан 1917. године у Солуну. Био је главни организатор официрске завере која је 1903. године довела до убиства краља Александра Обреновића. Један је од оснивача и члан Врховне централне управе тајне револуционарне организације Уједињење или смрт, познатије под именом Црна рука. У Првом светском рату, до 1915. године, руководио је обавештајном службом Врховне команде, а затим је био начелник штаба Ужичке и Тимочке војске и помоћник начелника штаба Треће армије. Ухапшен је 1916. и на инсценираном Солунском процесу оптужен за организовање тобожњег атентата на регента Александра. Осуђен је на смрт стрељањем. На обновљеном процесу у Београду 1953. године пуковник Апис је рехабилитован (Војни лексикон, (1981). ВИЗ, Београд, стр. 836).

ни Врховна команда²⁸. Сигурно је да су се Принцип и његова група идеолошки разликовали од организације Уједињење или смрт. Разлике су биле не само у општој филозофији живота, него, пре свега, у погледима на решавање националног питања, на решавање унутрашњих проблема међу Јужним Словенима, као и на уређење нове државе после слома Аустроугарске монархије. Најутицајнији револуционари средње омладинске генерације у Босни и Херцеговини, Богдан Жерајић и Владимир Гађиновић, највише су спомињали српство. Њихов утицај је у Сарајеву био највећи²⁹. У септембру 1911. године у организацију Уједињење или смрт учланио се, на наговор Љубе Јовановића, Владимир Гађиновић, који се тада вратио из Швајцарске. Према информацији Мустафе Голубића и Павла Бастајића, коју су дали Виктору Сержу (Victor Serge), Владимиру Гађиновићу је поверено руковођење борбеном организацијом Босне и Херцеговине, као и групама студената растуриених по Европи. Он је октобра 1911. отпутовао из Београда, преко Сарајева, у Беч. Извршавајући добијени задатак, у Бечу је основао два тајна кружока. У њих је увео своје другове из мостарске гимназије. Перо Слијепчевић, члан једног од тих кружока, каже да је Гађиновић тражио да се договорене активности морају извести ако треба и применом насилних метода. Гађиновић је по одласку из Беча, у фебруару 1912, наставио да оснива тајне кружоке међу омладином. Према писању Пера Слијепчевића, основао је, поред два кружока у Бечу, по један кружок у Загребу и Пакрацу и пет у Сарајеву³⁰.

Познато гесло омладинског ослободилачког покрета Млада Босна је било *Хоћемо ли да умremo у животу или да живимо у смрти*. Из тог сугестивног питања очигледно је да страх од смрти код њих није постојао, те да је филозофија неопходности умирања за будућност и слободу била интензивно уткана у свест ових храбрих и поносних младића.

Атентат

Млада Босна је уистину била ослободилачка омладинска организација. Главни организатор завере, Данило Илић, у судбоносним данима пред атентат доводио је у питање исправност филозофије политичког убиства, па чак и потребу убиства Франца Фердинанда, али пошто је одлука о његовом убиству већ била донета, ништа више се није могло

²⁸ *Историја српског народа*, (1994). Српска књижевна задруга, Београд, том VI, стр. 18-22.

²⁹ Слијепчевић, П., (1929). *Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Издање обласног одбора Народне одбране у Сарајеву, стр. 188.

³⁰ Ови кружоци, за које Перо Слијепчевић каже да су узети из руске револуционарне литературе, одговарали су групама Црне руке – до пет чланова и оснивач, али су и те групе организоване по угледу на руске кружоке иако је церемонијал пријема узет од масона. Чланови кружока које је Гађиновић основао нису примани по том церемонијалу, нити су знали за Црну руку (Љубибратић, Д., (1964). *Млада Босна и Сарајевски атентат*, Музеј града Сарајева, Сарајево, стр. 37-38).

променити. Данило Илић и Владимир Гађиновић су променили свој став према индивидуалним акцијама као искључивим средствима друштвених промена, јер су били свесни да појединци не могу извести револуцију без широких народних маса. То потврђују резултати рада тајне конференције поводом прославе годишњице *Зоре*, која је одржана у Бечу 28. јуна 1914. године. Ова конференција је донела *Резолуцију против индивидуалног терора*, а док је специјални комитет за резолуције дорађивао овај документ о нецелисходности политичких атентата, стигла је вест да је Принцип убио аустроугарског надвојводу Франца Фердинанда³¹.

Један део младобосанаца је схватио да се индивидуалном борбом не може постићи ништа значајније. Друштвене промене једино могу настати мобилисањем широких народних маса и дизањем масовног устанка против окупатора.

Владимир Гађиновић темељито је радио на припреми и организацији масовног устанка против Аустроугарске монархије. Према Гађиновићу, основни предуслов за извођење масовног устанка у Босни и Херцеговини је јака и моћна Србија у војном и економском смислу, јер је на време схватио да се индивидуалним акцијама не може поразити хабзбуршки окупатор. Владимир је био, како је говорио Јован Скерлић, реални националиста³². Након убиства бечког надвојводе Гађиновић је рекао: „Ми можемо да доживимо велику трагедију са овим догађајем. Србија није спремна за рат, а Аустрија ће га сигурно изазвати³³.“

Са аспекта науке и историјских чињеница, Сарајевски атентат није био узрок рата 1914-1918, већ повод. Под другим и нормалним међународним околностима, када се уважава међународно право, тј. када је сила у служби права, а не обрнуто, тај догађај не би могао да изазове тако значајне последице. Историчар и економиста Веселин Маслеша закључује да је Принцип својим пиштољем хтео да заустави *Drang nach Osten*³⁴.

Хипотезе према којима су сарајевски атентат инспирисале тајне службе Русије, Француске и Британије, или сличне организације у Немачкој, Мађарској и Аустрији, било директно или индиректно, нису потврђене историјским истраживањима и представљају замагљивање познатих историјских чињеница на просторима Босне и Херцеговине у време аустроугарског терора на почетку 20. века.

Младобосанци нису хтели другу државу осим своје, слободне, због

³¹ Дедијер, В., *op. cit.*, стр. 508-514.

³² Национализам (Nationalisme), народњаштво, родољубље, друштвено, политичко и културно деловање са националног становишта, које се испољава у различитим облицима: као друштвено-политички и културни покрет грађанске класе у циљу буђења националне свести, ослобађања, уједињења и стварања националне државе (Вујаклија, М., (1980). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, стр. 599).

³³ Дедијер, В., *op. cit.*, стр. 513.

³⁴ Маслеша, В., (1945). *Млада Босна*, Култура, Београд, стр. 45.

чега се такво легитимно право увек мора уважавати и поштовати. Наука не трпи импровизације, она осуђује сваки покушај доминације политике над науком, попут злонамерних теза о карактеру Младе Босне. Такве тезе нису безазлене, оне су злонамерне и штетне, јер искривљују улогу српског народа у историји и доводе јавно мњење у заблуду.

Атентат је извршен у суботу, на Видовдан 1914. године. Први покушај атентата, који је извео Чабриновић, није успео. Када се престолонаследник враћао из Градске већнице и пошао да отвори нови музеј, ведрог суботњег видовданског јутра 1914, у Сарајеву, са растојања од пет-шест корака, с неколико добро одмерених хитаца, у 10,55 часова, из пиштоља са серијским бројем 19074, деветнаестогодишњи ученик Гаврило Принцип убио је аустроугарског престолонаследника надвојводу Франца Фердинанда и тиме оживотворио вековну народну жудњу за слободом. Његови меци, испалени из непосредне близине, смртно су ранили надвојводу и његову жену Софију, која је била случајно погођена.

Прва Принципова изјава пред судом је била: „Злочинац нисам, јер сам уклонио онога који је чинио зло.“

У самом атентату учествовало је седам неустрашивих бораца за слободу народа Босне и Херцеговине, распоређених по маршрути, од поља где су се одржавале вежбе до Градске већнице – Мехмед Мехмедбашић, Васа Чубриловић, Недељко Чабриновић, Цвјетко Поповић, Данило Илић, Трифко Грабеж и Гаврило Принцип – као и остали атентатори. Гаврило Принцип и други атентатори, као и бројне особе које је аустроугарска полиција идентификовала као сараднике, били су ухапшени. Истрага је трајала до 19. септембра 1914. године. Суђено им је у *Сарајевском процесу* од 12. до 23. октобра 1914. Пресуде су донете 28. октобра. Тројици завереника изречена је смртна казна (Илићу, Чубриловићу и Јовановићу), док су Принцип и Чабриновић, с обзиром на то да су по аустроугарском закону били малолетни, добили максималну казну од 20 година затвора³⁵.

Многи историчари тврде да сарајевски атентат представља чин одбрамбеног ослободилачког карактера чије су се идеје ткале на револуционарној политици младих, рекло би се и најнапреднијих босанскохерцеговачких омладинаца тог времена. Њихова патриотска свест, као основа, и филозофска мисао, као политичка надградња, коју је зачинио револуционарни дух и лични понос, значајно доприносе формирању њихових ставова и опредељења за борбу.

³⁵ Ibid., стр. 431.

Уместо закључка – шта је било после

Месец дана после сарајевског атентата дошло је до избијања Првог светског рата, након аустроугарског ултиматума Србији 23. јула и објаве рата 28. јула, немачком објавом рата Русији 1. августа, Француској 3. августа, и британском објавом рата Немачкој, 4. августа 1914. године. Рат је изменио карту Европе више него иједан до тада. Пропале су четири царевине, као и хабзбуршка, романовска, хоенцолернска и отоманска династија, које су до тада њима владале стотинама година. Аустроугарска је имала намеру да нападне Србију одмах после Букурештанског мира, у јесен 1913. године, и већ је у том погледу раније извршила припреме и убеђивање својих савезника. Познато је да је Италија 1912. године одвратила Аустроугарску од тог корака. Међутим, то је било само тренутно одлагање рата, за који су се бечки војни и политички званичници наставили припремати. Према признању цара Франца Јосифа у писму упућеном цару Виљему убрзо након сарајевског атентата, бечка влада се – и мимо оне раније италијанске опомене – ипак и неодступно била одлучила за рат против Србије. На Бал-плацу је већ почетком јуна 1914. био довршен меморандум за цара Виљема, у коме су наведени разлози због којих Аустроугарска по сваку цену настоји да изврши оружану акцију против Србије. Из писма се види да је меморандум написан пре сарајевског атентата. Цар Франц Јосиф је доставио цару Виљему не само погледе своје владе, већ и своје сопствене, о Србији и њеним, како кажу, непријатељским тенденцијама према Аустроугарској. У писму цар Франц тврди да је Србија добила велико повећање и у територијама и у становништву, након чега је она два пута већа, па је и њена агресивност према Аустроугарској постала два пута опаснија. Цара Виљема, који се много година пре тога спремао за рат непрестано тражећи повод за њега, није требало много убеђивати – са одушевљењем је прихватио аустријске намере и већ 10. јула 1914. аустроугарски посланик у Београду, барон Гизл, могао је предати српској влади ултимативну ноту, тражећи безусловно њен пријем у року од 48 сати.

Литература

1. Андрић, И., (1913). *Вихор*, бр. 5.
2. Богићевић, В., (1954). *Млада Босна – писма и прилози*, Сарајево.
3. Цвијић, Ј., (1912). *О виолетном типу динарских Срба*, Преглед, март.
4. Цвијић, Ј., (1921). *Говори и чланци*, Београд.

5. Дедијер, В., (1966). *Сарајево 1914*, Просвета, Београд.
6. Ђорђевић, М. П., (1922). *Србија и Југословени за време рата 1914-1918*, Просвета, Београд.
7. Гађиновић, Б., (1956). *Огледи и писма, Свјетлост*, Сарајево.
8. Гађиновић, Р., (2010). *Млада Босна и српско национално питање*, Политичка ревија бр. 1.
9. Гађиновић, Р., (2012). *Млада Босна и Сарајевски атентат*, фељтон у дневном листу Политика, 21. јун.
10. Лебедев, А. П., (1936). *Рођење Гаврила Принципа*, Политика, 28. септембар.
11. Марјановић, М., (1915). *Културне тенденције Југословена*, Ниш.
12. Марјановић, М., (1913). *Народ који настаје – зашто настаје и како се формира јединствени српско-хрватски народ*, Ријека.
13. Маслеша, В., (1945). *Млада Босна*, Култура, Београд.
14. Недић, В., (1959). *Сима Милутиновић – Сарајлија*, Београд.
15. Растовић, А., (2012). *Седамдесетогодишњица битке на Козари, Козара – споменик нашег памћења* (Зборник радова), Београд.
16. Слијепчевић, П., (1929). *Млада Босна – напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево.
17. *Српски књижевни гласник*, (1914). XXXII, 6, Београд.
18. Стојановић, Н., (1929). *О задацима Босне*, Летопис Матице српске, Нови Сад.
19. Сворца, К., (1937). *Никола Пашић и уједињење Југословена*, Космос, Београд.
20. Тришић, Н., (1935). *Случај Мухамеда Мехмедбашића*, Преглед, Сарајево.
21. *The Catholic Encyclopaedia*, (1922). New York.
22. *Two Treatises of Government by John Locke*, (1690); <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/locke/locke2/locke2nd-a.html>
23. Ујевић, Т., (1966). *За Младу Далмацију* (1912), Сабрана дјела, X, Загреб.

Young Bosnia and Assassination in Sarajevo

Abstract: *Young Bosnia as a nationwide movement for the liberation and unification of South Slavic peoples at beginning of 20th century was the only hope for liberation and unification of the peoples in occupied and disenfranchised Bosnia and Herzegovina. The name “Young Bosnia” was first used by Petar Kocic in the newspaper Otadžbina (Fatherland) in 1907 and then by Vladimir Gacinovic in the article entitled “Young Bosnia” which was published in the Almanac of Prosveta in 1910. Despite their innate instinct*

that a force should be resisted with force, the members of Young Bosnia and their supporters had a much more thorough understanding of the historical perspective than many of their contemporaries among the South Slavs. Firstly, they understood inevitability of revolutionary destruction of the Habsburg Monarchy and secondly, they understood a need for establishment of a Yugoslav federal community consisting of different South Slavic nations with the same ethnic origin but with separate histories. Although everyone is entitled to their own attitudes regarding the methods of Gavrilo Princip and his co-fighters, but it is certain that their patriotism and courage made the Sarajevo assassins join a line of the most prominent fighters for liberation of their disenfranchised and humiliated countrymen. Many historians think that the Sarajevo assassination was an act of self-defensive liberation nature based on the revolutionary politics of the young people who had been, it is possible to say now, the most progressive young people in Bosnia and Herzegovina of that time. It was their patriotic consciousness, as the basis, and philosophical thought, as its political superstructure, spiced up with revolutionary spirit and pride of each one of them that greatly contributed to the formation of their attitudes and commitment to their struggle.

Kew Words: *Young Bosnia, tyrant, assassination, liberation, unification.*

Prof. *Mladen BAJAGIĆ*, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

UDK 061.1: 321.02
Original scientific paper
Received: 20.12.2013.

Institutionalization of Cooperative Security on the Example of the European Union*

Abstract: *At the end of the Cold War, a new concept of security - Cooperative Security Concept - developed within contemporary security studies, and it represented a new approach to achieving, preserving and enhancing security. Based on theoretical discussions regarding the concept, value and other aspects of cooperative security, the paper analyses the development of the model of cooperative security within the European Union (EU) through the gradual establishment of mutual trust as the key prerequisite for the implementation of this concept. The paper points out that, in the multipolar 21st century, the EU sets a unique example of cooperative security based on genuine trust as the highest instance of cooperation. The institutionalization of cooperation in the EU has been presented by offering an insight into the idea and concept of cooperative security and an analysis of key processes for establishing and promoting cooperation.*

Key words: *security, international system, cooperative security, European Union, Common European Security and Defence Policy (CESDP).*

Cooperation in the area of security and the ways its establishment

The anarchic international system of the Cold-War era was characterized by lawlessness, so that the states achieved their national and security interests by struggling for power or through limited cooperation achieved by forming alliances among states (see: Bajagić, 2004). In these circumstances, security was achieved and maintained by augmenting and maintaining national military potentials; there was no trust among states, since the awareness of the need for cooperation in the area of security was lost in the whirlpools of security

* This paper has resulted as part of the research project entitled The Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Combating Organised Crime and Terrorism in the Context of International Integration. The project is funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia (no. 179045) and carried out by the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade (2011-2014) with Prof. Sasa Mijalković, PhD, as the project leader.

dilemmas and the competition of states for prestige on the international scene.

Turbulent and profound changes in the global politics following the Cold War brought about a revolutionary change in understanding the notion and contents of security, and cooperation in the area of security – “comprehensive/common/cooperative security” - which differs from collective security, collective defence and common defence (Bajagić, 2012:314), has become the main way in which the states cooperate with one another. Thus within contemporary studies of security a new concept has developed – the concept of cooperation in security or the Cooperative Security Concept, as a new approach to achieving, maintaining, and promoting security by means of or through cooperation (Simić, 2002:83). The idea of cooperation in security was originally affirmed through examples of cooperation from the Cold-War period, when international institutions had played a key role and exerted influence on states to occasionally give up conducts that might give rise to security dilemmas (see: Buzan, 1991; Bajagić, 2012).

The use of the term cooperative security is comparatively new but the idea that states have to and want to work together on resolving challenges and threats to security has a long history (Forsberg, 1992:9-12). The term cooperative security is widely used in the literature on international relations and it usually denotes simple efforts of states to work together on resolving common problems. It is not uncommon that the term cooperative security is used as a synonym for collective and common security (Mihalka, 2005:113).

The concept of cooperative security does not ignore military or strategic interests of the state; it recommends a new mechanism of resolving conflicts through dialogue and advocates negotiations, peaceful behaviour, devising new practical solutions and commitment to taking preventive measures (Knudsen, 2001:5). Cooperative security frequently implies “cooperation among adversaries”, through multilateralism and various forms of functioning of the international regimes. The idea of cooperative security is the essence of understanding the need for the reconstruction of international regimes of security in the world following the Cold War. It includes the promotion of peace, which reduces the risk of war, as well as measures that are not necessarily directed against any specific state or alliance (Larsen, 2002:4). It implies that long-term security and stability have their foundations in the rule of law both within the states and between them, with an emphasis on the development of new cooperative norms and structures.

Cooperative security is defined as a process by which states, which have shared interests, work together through agreed mechanisms for reducing suspicions and tensions, resolving or alleviating conflicts, trust, improved outlooks for economic development, and it maintains stability in their regions (Moodie, 2005:5). But it does not aim to establish global governance by

resolving all conflicts. The focus is on preventing the enlargement of means for mass, intentional and organised aggression, such as the forceful seizure of territory or the destruction of vital values for unilateral gain (Ponsard, 2007:126). Cooperative security demands a high level of international stability, especially mutual trust among states, as a value framework for establishing cooperation. Therefore developing mutual trust and confidence as binding forces is a crucial requirement for cooperative security (Knudsen, 2001:5; Kegley, Raymond, 2002:204). Two types of trust are mentioned most often: 1) trust based on reciprocity; and 2) trust based on developing common identity (see: Bajagić, 2012; Kegley, Raymond, 2002). The first type of trust (based on reciprocity) implies that the states, which are exclusively aware of the need and necessity for limited cooperation, selectively and in the equal proportion respond to actions of other states (concessions, etc.). Such limited cooperation can be developed in different situations (Ibid.) but it is generally based on traditional 'harm and benefit' calculation and refraining from unilateral actions.

The other type of trust (based on shared identity) involves the development of close and strong confidence as a value framework for cooperative security, even in the absence of reciprocity. This type of trust means close relationships which are based not only on the 'harm and benefit' calculation and refraining from unilateral actions, but also on close, strong and friendly emotions between states, which mutually develop and cherish a high level of understanding. The highest level of trust between states is when they share fundamental values: when their conduct is characterised by a high level of culture of trust, when they develop sincere recognition of mutual needs and desires, because they know each other well and can predict responses of the other party to possible problems. Among the first examples of this type of trust is the European Coal and Steel Community (ECSC), which has, since its founding (in 1952), contributed to strengthening peace in the post-war Europe and further development of the idea of Euro-integrations, which is realised within the EU through gradual development of "shared European identity and elevating cooperative security". Modern studies of security have developed a number of theoretical and practical models of cooperative security, and they most frequently mention the model of Richard Cohen, which includes four 'rings of security': individual security, collective security, collective defence, and promoting and expanding stability (Cohen, Mihalka, 2005:8), see: Bajagić, 2012; Simić, 2002).

Institutionalisation of cooperative security in EU

The idea and concept of cooperative security practically started developing within the UN, EU, NATO, and OSCE, and the documents of

particular significance, which make the basis of Cohen's first ring of cooperative security – individual security, include: the Universal Declaration on Human Rights, the European Convention on Human Rights, and some other principles adopted at the Helsinki Conference on Security and Cooperation in 1975, especially Principle VII dedicated to human rights. The contribution of the UN and NATO was of particular importance for the revival of the fourth ring – the promotion and expansion of stability, because during the late 20th century they adopted new mechanisms for preventing conflicts and establishing stability in countries and regions prone to political crises: managing and resolving conflicts; establishing, maintaining and developing peace; humanitarian interventions (Holzgreffe, in Holzgreffe, Keohane, 2003:181; Šabič, Cerjak, 2012:59); development of democracy and democratic peace; preventive diplomacy, etc. (Farrell, in Baylis et al., 2002:286-308; Wheeler, Bellamy, 2001:470 etc.).

Cooperative security in the unified European space implies the promotion of cooperation among European security organisations through joint consultations and joint decision-making, building relationships among these organisations based on the principles of trust and cooperation, as well as defining, developing and promoting a common security policy (Baylis, Smith, 2001:169-197). At present, only the EU can boast of having successfully developed an effective model of cooperative security in the world. Namely, the realisation of the idea of the unified European security space or the idea of cooperative security started by developing mechanisms of conflict management and post-conflict development of peace and strengthening preventive diplomacy (Hopmann, in Gartner et al., 2001:225-252). The goal of the idea of cooperative security in the territory of Europe was to find a solid long-term political foundation for cooperative actions regarding events which are deemed to be probable causes of major risks, as well as to find and develop new constraints for armed conflicts in future, notably for a possible nuclear war. The first attempt at cooperative security was the invitation of the OSCE to define measures for building trust and cooperative security which will include formal and informal mechanisms of transparent common actions (Hartmann, in Zellner et al., 2009). The acceptance of norms and principles of democracy, human rights and economic freedoms by the OSCE members, expressed in the Charter of Paris for a New Europe of 1990, motivated new actions in the area of security, in order to achieve common values through responsibility and commitment to mutual support and cooperation (Buzan, 1991:194). The first step of the OSCE towards establishing cooperative security was the founding of the Forum for Security Co-operation (FSC) in 1992 and the final act was the adoption of the Vienna Document on Confidence and Security Building Measures in 1999 (McArdle Kelleher, 2012:8).

During the Cold War, the idea of cooperative security developed in

Europe in a number of stages. The first serious attempt was the conference in Brussels of 1948, when the Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence (the Brussels Treaty) was signed, thereby forming a military alliance, which later became the West European Union (WEU). In 1954 the Treaty was amended so that West Germany and Italy joined the founding states (the United Kingdom, France, the Netherlands, Belgium and Luxemburg). The amended Brussels Treaty encompassed cooperation among the member states in the economic, social and cultural areas and it included a provision on collective defence in case of aggression against any of the members (Grizold, 1998:150/152). The first initiatives for establishing joint security and defence space in the territory of Europe were fruitless. These initiatives included: the plan for establishing the European Defence Community (EDC) in 1952-1954 (van der Veen, 2009); the Fouchet Plan of 1961 and 1963, which was to upgrade joint defence in Europe (Forster, Wallace, in Wallace and Wallace, 2000: 463-464); and an attempt at establishing a defence dimension in Europe (prior to establishing the EU) through the idea of expanding European Political Cooperation (EPC) to the areas of security and defence in 1970 through the so-called Genscher-Colombo Plan.

It was only in 1984, with the adoption of the Declaration of Rome, that a serious process of creating a common European security identity began through institutionalised forms of cooperation, including regular meetings of defence and foreign ministers within the WEU Council of Ministers. An important event was also the adoption of the Platform on European Security Interests in 1987 by the WEU Council of Ministers and of two more declarations of 1991 which provided for further development of relationships within the WEU and for developing relations with NATO and the EU. Finally, prior to the Treaty of Maastricht, the Petersberg Declaration on joint defence and performing special assignments (humanitarian and rescue operations, peacekeeping operations, and combat operations in crisis management, including peacemaking) was adopted (Ibid., 156-158). The evolution of the WEU had a crucial effect on its future relationship with the EU. The WEU became an integral part of the development of the EU and the Common Foreign and Security Policy (CFSP) included the "Petersberg Missions" (humanitarian and rescue missions, crisis management and peacekeeping), which allowed the EU member states equal participation in planning and decision-making. Playing a dual part (as a defence element of the EU and subject of strengthening the European pillar of NATO), the WEU became a significant dimension of future European security, but the issue of distinction between membership in the EU, WEU and NATO was not resolved. In order to overcome this issue, the WEU introduced various types of membership: observers, associate member countries and member countries (Smith, in Cini: 236-237). Following the Treaty of Amsterdam, the EU focused

on the missions of Petersberg (peacekeeping, crisis management, humanitarian actions and peacekeeping troops) more than on operations provided for in Article 5 (collective defence). Soon the agenda included other initiatives. In late 1998, the United Kingdom proposed that shared responsibilities regarding security – collective defence – be included as the Fourth Pillar of the EU, which would lead to disappearance of the WEU and the defence of Europe (the fourth pillar would be based on NATO). Namely, the decision on further strengthening of the EU military power was made in 1998 at the Summit of Helsinki, when it was decided, on the basis of the Headline Goal Task Force, to form the European Rapid Reaction Force (ERRF) by 2003, which would be capable of performing tasks envisaged by the Petersberg Declaration (Schmitt, in Gnessoto, Solana, 2004:89). Yet the crises and conflicts in the Balkans of the 1990s (Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Metohija) showed that the EU or CFSP would have credibility only if they could provide support and use military force. However, practice showed that the European armed forces were not sufficiently prepared for military challenges following the Cold War (Watanabe, 2005:5-20). The EU proved to be a weak partner and NATO to be the force resolving crises (Peterson, Smith in Bomberg and Stubb, 2000:195-212). Responsibilities regarding cooperative security were strengthened at the EU meeting in Amsterdam and later in Cologne and Nice. The so-called Petersberg Tasks were particularly emphasised as the foundation of the EU foreign policy and integration with the WEU, although the relationship between the European security and defence policy and NATO remained unresolved. The United States persisted in its demands to increasingly share the burden with the EU but remained firm regarding the three ‘no’s’: no separation between the US and Europe; no doubling US forces by European forces; no discrimination against the US (see: Bajagić, 2012).

The EU Treaty of Amsterdam reflects the same goals of the CFSP but also introduces new instruments of their achievement. Article 12 of Chapter Five of the Treaty stipulates that the objectives will be pursued by establishing principles and general guidelines for the CFSP, deciding on common strategies, adopting joint actions, adopting common positions and strengthening the system of cooperation among the member states in the implementation of policy. The common strategy is mentioned in Article 13 of the Treaty which points out that the EU Council defines the principles and basic guidelines for the common foreign and security policy and decides on a common strategy, which the EU will apply in the areas where the member states have common interests of particular importance. The Treaty of Amsterdam emphasises that the WEU provides the operational capabilities for the EU, which implies even closer relations between the two, especially bearing in mind the possibility of full integration of the WEU into the EU (Gajic, 2003:344-345).

Further development of the idea on cooperative security and defence continued in Saint Malo in December 1998, when the United Kingdom and France reached a common view regarding the development of the EU military element in order to improve the EU functioning and its independence from the US in resolving crises in Europe (Watanabe, 2005:7-8). The Saint Malo Declaration was a turning point in the UK-French approach to accepting legitimacy of NATO in the area of defence. It states that “the Union must have the capacity for autonomous action, backed up by credible military forces.” Thereby the Declaration became a turning point for the adoption of the European Security and Defence Policy (ESDP). The goals of the EU Member States, according to the Declaration, imply that: Europe has to be capable of taking action without the US participation, Europe should be capable of creating effective defence, and Europe has to rely and focus on its political will and credible military forces. In the areas of international significance, the Declaration defines the following elements: the EU must not be reserved towards international problems; NATO remains the key institution of territorial defence, the engagement of the US in Europe and pan-European defence and security; NATO will be Europeanised; EU should develop its own defence potentials; it should also take over some security and defence functions from WEU. Acting in this direction involves: making decisions on defence through inter-governmental cooperation; withholding the right to veto of the member states; ensuring free access to NATO resources when EU does not want to participate in missions (see: Rutten, 2001; Forster, Wallace, 2000:486). The implementation of the Declaration called for redesigning the Saint Malo initiative through European defence identity to European Security and Defence Policy, which was adopted in Cologne at the meeting of the European Council in June 1999, when the founding of the military dimension of the EU began. The process continued in December 1999 at the meeting of the European Council in Helsinki, where it was agreed that by 2003 EU had to enlarge its military forces from 50,000 to 60,000 troops, which the Petersberg Declaration allowed.

The upgrading of security and defence capacities of the EU continued at the meeting of the European Council in Santa Maria de Feira in June 2000 and the first modifications were approved at the conference in Nice in December 2000. The Treaty of Nice provided that the Common Foreign and Security Policy (CFSP) should include all issues of relevance for security of the EU, including the designing of common defence policy that was to develop joint defence. Article 17 of the Treaty defined that EU “shall not prejudice the specific character of the security and defence policy of certain Member States and shall respect the obligations of certain Member States, which see their common defence realised in the North Atlantic Treaty Organisation.” It was

emphasises that the member states would support further strengthening of joint defence policy and cooperation in the area of armament (the Treaty of Nice, the Treaty on the European Union). At the European Council meeting in Laeken in December 2001, CESDP was officially adopted along with the Laeken Declaration, which initiated the Convention on the Future of Europe and soon afterwards a new intergovernmental conference (Missiroli, 2004:145).

The Common European Security and Defence Policy and further development of cooperative security in the EU

The Common European Security and Defence Policy (CESDP) represents a continuation in the development of the European security identity and it constitutes an integral part of the EU's Common Foreign and Security Policy (CFSP). The legal foundation for the CESDP is found in the Treaty of Amsterdam because its Article 17 includes the EU Petersberg tasks, stipulating as follows: "Questions referred to in this Article shall include humanitarian and rescue tasks, peacekeeping tasks and tasks of combat forces in crisis management, including peacemaking" (Vukcevic, 2008).

The member states followed this vision and introduced necessary institutional changes at the summits in Helsinki, Feira, Nice and Laeken. The defence and security dimension was to enhance the power of the EU in international affairs. The main goal of the EU was to start acting as a harmonious economic, political and military factor. The CESDP has added value to the EU – the ability to integrate all segments of its international activity (Solana, 2004:6).

The goals of the CESDP are clearly seen in the Helsinki conclusions, which place an assignment before the EU member states to be able, by 2003, to deploy military forces with necessary command, control, intelligence service, logistics and accompanying services, including aerial and naval elements, in keeping with the European Capability Action Plan (ECAP) (Schmitt, 2004:103-110). In Feira, the member states committed themselves to strengthening capabilities of the CESDP in terms of civil crises management, police cooperation, law implementation, civil administration and civil protection. At the Brussels conference in November 2000, the member states committed themselves to finally bring the capabilities for "rapid reaction" in line with the Action Plan (Ibid, 90-91). In June 2002 the European Council in Seville decided to enhance the engagement of EU in combating terrorism, and concluded that a coordinated approach to the CFSP and CESDP can play a significant part in the elimination of this threat. This decision significantly influenced further implementation of the Petersburg missions. The EU military jurisdiction

included all hypothetical situations except collective defence, which still remained within the jurisdiction of NATO. Institutional changes proposed in Cologne, processed in Helsinki and finalised in Santa Maria de Feira, were signed at the European Council meeting in Nice in December 2000. Along with the already introduced EU High Representative, upon the proclamation of the CESDP at the European Council in Cologne 1999, three new institutions founded in Nice included: the Political and Security Committee (PSC), the European Union Military Committee (EUMC) and the EU Military Staff (EUMS). The Political and Security Committee is a permanent body consisting of ambassadors of the EU member states and representatives of the European Commission. It is responsible for proposing decisions but not for their making. The crucial instance for decision-making is the Council of Ministers.

Based on Article 25 of WEU, the Committee has a role to contribute to defining policy regarding all issues of importance for the CFSP/CESDP and to forward its views to the Council of Ministers upon their request or at its own initiative. The EU Military Committee consists of defence ministers of member states, although in practice it is their representatives who take part in the work of the Committee (by proxy). The EUMC works under the auspices of the EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy as part of the Politics and Security Committee. The function of the EUMC is to provide advice and recommendations of military nature for the purposes of the PSC, as well as to issue military directives to the EU Military Staff (EUMS). Some members of the EU Military Committee are at the same time members of the NATO Military Committee. The EU Military Staff consists exclusively of military personnel. As a mediator between political and military authorities of the EU, the EUMS is responsible for providing the PSC with expert opinion relevant for management of crisis situations, that is, to provide estimates and to plan strategies for performing the Petersberg missions, as well as to deploy national and European forces (see: Davis Cross, 2013).

Further development of cooperative security in the EU continued by adopting a document entitled A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy – ESC at the summit in Brussels in 2003. The ESC was verified by the European Council in December 2003 and it contained a strategic framework of European foreign and security policy in future. Five vital issues take a prominent place in the strategy: international terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts, ‘failed’ states and organised crime. Military operations shall, according to the Strategy, be carried out simultaneously with humanitarian and civilian mission. This approach of the EU involves greater consistency and coordination between European civil and military instruments, promotion of shared values, open markets, enhanced cooperation in the areas of research, transportation, energy,

etc. (Jean-Yves, in Gnesotto, 2004: 46-53). This Strategy has strengthened the EU's global political and security role as a global actor, ready to share in responsibility for global security and the creation of a better world (Ibid.). Its distinctive political approach to resolving security issues within the EU is based on deepening integrations, i.e. on expanding the jurisdiction of the EU by a gradual introduction of common rules. The new setting, resulting from the enlargement of the EU by new states, has proven to be the best formula for expanding the secure environment, which is to decrease the possibility of conflicts in Europe.

Another important thing is the expansion of the EU tasks regarding security and defence defined in the European Union's Constitutional Treaty (Constitution). The Constitution contains two provisions – mutual defence and solidarity – which open the door to full solidarity of all members while at the same time recognising the primacy of NATO. Article 41 paragraph 7 of the Constitution says that if “a Member State is the victim of armed aggression on its territory, the other Member States shall have towards it an obligation of aid and assistance by all the means in their power, in accordance with Article 51 of the United Nations Charter”. The same article states that the “cooperation in this area shall be consistent with commitments under the North Atlantic Treaty Organisation, which for those States which are members of it, remains the foundation of their collective defence and the forum of its implementation”. Article 43 of the Constitution includes a solidarity clause, which provides that the EU and its member states “shall act jointly in a spirit of solidarity if a Member States is the object of a terrorist attack or the victim of a natural or man-made disaster”. Accordingly, the EU shall “mobilise all the instruments at its disposal, including the military resources made available by the Member States” in order to “prevent the terrorist threat” and “assist a Member State in its territory”. The implementation of the solidarity provision has been entrusted to the Council of Ministers and the Politics and Security Committee, as a logical outcome of the Seville Declaration on combating terrorism, because it envisages the use of “all the instruments, including the military resources” in combating terrorism. The Declaration provides that, if a member state should become the victim of a terrorist attack, the other member states shall mobilise all the instruments available, including the military resources in order to: “prevent the terrorist threat in the territory of the Member State; protect democratic institutions and the civilian population from any terrorist attack; assist a Member State in its territory, at the request of its political authorities, in the event of a terrorist attack” (Report to the European Council on the implementation of the Declaration on combating terrorism, Council of the European Union, Brussels, 15 June 2004, 10585/04).

A true example of intergovernmental cooperation of the EU member

states within the framework of the CESDP is the fact that decisions are made by a consensus of all member states without outvoting and with the possibility of each individual member state to use the right of veto in the process of decision-making. Regarding the issues of how to reconcile the principle of sovereignty of the member states, improve the efficiency of the EU and create a general consensus, the Constitutional Treaty includes two essential provisions: enhanced cooperation and permanent structured cooperation.

The model of enhanced cooperation is an answer to the question of how to reconcile tensions between increasing the efficiency of the EU and national sovereignty in the field of security. Article I-44 of the Constitution allows the EU member states to start “enhanced cooperation” in any political sphere in accordance with requirements defined in Articles 416-423 of the Constitution. Thereby it limits the possibilities for political halting of processes and the boycott of initiatives in the area of CFSP/CESDP, especially since in these areas there is no principle of majority vote. Enhanced cooperation is open to members of the EU at any given moment. However, an individual action is taken only as a last resort, when the Council of Ministers finds that the EU cannot achieve its goals of cooperation within a reasonable period. Enhanced cooperation requires the participation of at least one third of the EU members, and after the action is initiated, gradual involvement of as large a number of states as possible shall be encouraged. Decisions made within the model of enhanced cooperation are binding only for the participating states. The answer to the other dilemma – how to reconcile different military capabilities of the states with ‘equal’ votes – is found in Articles I-41 and III-312 of the Constitutional Treaty, which define the so-called permanent structured cooperation in the area of defence for those member states that “fulfil the criteria and have made the commitments on military capabilities”. The new Article III-312 (of the Constitutional Treaty) has two goals. The first is to enhance the military power of Europe and the second, less apparent, is to ensure that the member states participating in the permanent structured cooperation will define the initial military operations of the EU. If successful, they shall be the most likely candidates for the leadership of a joint action in crisis situations on behalf of the EU (Missiroli, 2004:151).

Permanent cooperation in accordance with the Protocol on Permanent Structured Cooperation (Janjevic, 2005:351-353), is a substantially different form of flexibility in comparison to other forms of enhanced cooperation. Rules and procedures are here defined in more detail. The principle of unanimity in “the issues having military or defence implications”, which remains in other places in the Constitution, is here modified because of achieving goals and reducing the likelihood of a veto. In the procedure of permanent structured cooperation, decisions are made by the Council by a qualified majority of the

members-parties to the cooperation. A qualified majority shall is defined as at least 55% of the members of the Council representing the participating Member States, comprising at least 65% of the population of these States. In order to block a decision in this type of cooperation, a blocking minority must include at least the minimum number of Council members representing more than 35% of the population of the participating Member States, plus one member (Article III-312 of the Constitution). A crucial level of decision-making in the area of CESDP is the EU Council of Ministers, primarily through the activities of the General Affairs and External Relations Council (GAERC), comprising the ministers of foreign affairs of the member states. Today the CFSP/CESDP represents an area of activity of the EU that establishes common principles and guidelines for common security and defence and shows that cooperative security is possible based on completely new principles: the promotion of common ideals and values, cooperation without conditions, strategic partnership and effective multilateral incentives and action (Bajagić, 2012).

Regardless of certain criticisms about the effectiveness of the CESDP and certainty of its further development and integration of the EU-space into a unified European security framework, the CESDP nowadays represents an instance of a sincere wish of the EU member states to transform the EU into a political community in which, although still strong, national policies of its member states serve the interests of general/common security.

References

1. Baylis, J., Wirtz, J., Cohen, E., C.S. Gray, (2002). *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, New York.
2. Baylis, J., S. Smith, (2001). *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations* (second edition), New York, Oxford University Press.
3. Bomberg, W., A. Stubb (eds), (2000). *The European Union: How Does It Work?*, Oxford University Press, Oxford.
4. Buzan, B., (1991). *People, State & Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (second edition), Pearson Longman, London.
5. Бајагић, М., (2004). *Нови концепти безбедности: сарадња у безбедности, Безбедност*, год. 46, бр. 6, Београд, стр. 815-832.
6. Бајагић, М., (2012). *Међународна безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
7. Вукчевић, Д., (2008). *Безбедносна и одбрамбена политика ЕУ и постојећи институционални систем ЕУ*, Политичка ревија, година

- (XX) VII, Vol. 18, бр. 4, стр. 1021-1042.
8. Гајић, Д., (2003). *Развој оружаних снага у ЕУ*, Међународна политика, Vol. LV, бр. 3-4, стр. 339-353..
 9. Gallagher, N., (2002). *Verification and advanced co-operative security*, In 2002 Verification Year Book. VERTIC, London.
 10. Gartner, H., Hyde-Price, A., E. Reiter (eds), (2001). *Europe's New Security Challenges*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London.
 11. Gnesotto, N. (ed), (2004). *The International context, In European defence – A proposal for a White Paper*, EU Institute for Security Studies, Paris.
 12. Gnessoto, N., H. Solana (eds), (2004). *EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004)*, EU Institute for Security Studies, Paris.
 13. Grizold, A., (1998). *Међународна сигурност*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
 14. Dewitt, D., (1994). *Common, Comprehensive and Cooperative Security*, The Pacific Review, Vol. 7, No. 1, pp. 1-15.
 15. Davis Cross, M.K., (2013). *The Military Dimension of European Security: An Epistemic Community Approach*, Millennium - Journal of International Studies, September, No. 42, pp. 45-64.
 16. Gnesotto, N. (ed), (2004). *EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004)*, EU Institute for Security Studies, Paris.
 17. Zellner, W. et al (eds), (2009). *The Future of Conventional Arms Control in Europe*, Nomos, Baden-Baden.
 18. Šabić, Z., Cerjak, K., (2012). *The Presidency of the Council of the European Union: An Administrative and Political Challenge*, Безбедност, год. 46, бр. 6, Београд, стр. 58-78.
 19. Јањевић, М. (ур), (2005). *Устав Европе*, Службени гласник, Београд.
 20. Jervis, R., (1999). *Realism, Neoliberalism, and Cooperation*, International Security, Vol. 24, No. 1, pp. 42-63.
 21. Kegley, C.W. Jr., G.A. Raymond, (2002). *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, Prentice Hall, New Jersey.
 22. Keohane, R.O., L.L. Martin, (1995). *The Promise of Institutional Theory*, International Security, Vol. 20, No. 1, Summer 1995, pp. 35-51.
 23. Klare, M.T., Y. Chandrani, (eds), (1998). *World Security: Challenges for a New Century*, New York: Martin's Press.
 24. Knudsen, O.F., (2001). *The Concept of Cooperative Security and its Relationship to Policy*, In: Paper prepared for the Panel "Reframing the Security Agenda of the 21th Century", ISA 42nd Annual Convention,

- Chicago.
25. Коен, Р., Михалка, М., (2005). Сарадња у безбедности: *Нови хоризонти за међународни поредак*, Европски центар за студије безбедности Џорџ К. Маршал, Фонд за отворено друштво – Србија, Београд.
 26. Larsen, J.A. (ed), (2002). *Arms Control: Cooperative Security in a Changing Environment*, Lynne Reinner, Boulder.
 27. Mearsheimer, J.J., (1990). *Why We Will Soon Miss The Cold War*, The Atlantic Monthly, Vol. 266, No. 2, pp. 35-50.
 28. Mihalka, M., (2005). *Cooperative Security in the 21st Century*, The Quarterly Journal, Volume IV, Number 4, pp. 113-122.
 29. Missiroli, A., (2004). *Mind the steps: the Constitutional Treaty and beyond*, In: EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004), EU ISS, Paris.
 30. Moodie, M., (2000). *Cooperative Security: Implications For National Security And International Relations*, Chemical And Biological Arms Control Institute, Albuquerque and Livermore.
 31. McArdle Kelleher, C., (2012). *Cooperative Security in Europe: New Wine, New Bottle*, By CISSM Working Paper, University of Maryland, Maryland.
 32. Ponsard, L., (2007). *Russia, NATO and Cooperative Security*, Routledge, New York.
 33. Rutten, M., (2001). *From St-Malo to Nice, European defence: core documents*. Institute for Security Studies, Western European Union, Paris.
 34. Симић, Д.Р., (2002). *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Службени лист, Београд.
 35. Cini, M. (ed), (2000). *European Union Politics*, Oxford University Press, Oxford.
 36. Solana, J., (2004). *EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004)*, EU Institute for Security Studies, Paris.
 37. Wallace, H., W. Wallace (eds), (2000). *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, New York.
 38. Van der Veen, M.A., (2009). *Defending Integration or Integrating Defense? Ratifying the EDC in Belgium and the Netherlands*, Department of International Affairs, University of Georgia.
 39. Watanabe, L., (2005). *The ESDP: Between Estrangement and a New Partnership in Transatlantic Security Relations*. Journal of Contemporary European Studies, Vol. 13, No. 1, pp. 5-20.
 40. Forsberg, R., (1992). *Why Cooperative Security? Why Now?*, Peace and Democracy News. Winter, pp. 9-13.

41. Holzgrefe J. L., R.O. Keohane (eds), (2003). *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, Cambridge.
42. *Treaty of Nice, The Treaty on European Union, The Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts*, Internet, 15/11/2012, http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/nice_treaty_en.pdf.

Институционализација сарадње у безбедности у Европској Унији

***Апстракт:** У хладноратовском међународном систему државе су се водиле себичним интересима и кроз надметање у моћи (борбу за моћ) стално трагале за апсолутном безбедношћу, при чему је физички опстанак био је њихов највиши циљ. Постхладноратовске промене утицале су да државе прилагоде своје интересе општим интересима кроз изградњу нових оквира сарадње у безбедности. Тако се унутар студија безбедности развија концепт сарадње у безбедности/кооперативне безбедности (Cooperative Security Concept), као нови приступ у достизању, очувању и унапређењу безбедности. Сарадња у безбедности у оквиру Европске уније развијала се постепеним успостављањем узајамног поверења као кључа примене сарадње у безбедности. Данас, у мултиполарном XXI веку ЕУ је пример развијене сарадње у безбедности на темељу поверења као највише инстанце сарадње. Институционализација сарадње у ЕУ је обрађена кроз увид у концепт сарадње у безбедности и анализу успостављања и унапређења сарадње. У раду се указује на кључне процесе (SFSP, ESP и CESDP) који су допринели да ЕУ развије јединствен модел сарадње у безбедности у свим њеним идејним, вредносним и организационим аспектима.*

***Кључне речи:** безбедност, међународни систем, сарадња у безбедности, Европска унија, заједничка безбедносна и одбрамбена политика (CESDP)*

Др Биљана СТОЈКОВИЋ*
Управа за стратегијско планирање СПО,
Министарство одбране, Београд

UDK – 355.432 : 005.21
Оригинални научни рад
Примљено: 05.11.2013.

Методологија процењивања изазова, ризика и претњи за потребе стратегијског менаџмента у области безбедности

***Апстракт:** Рад је посвећен изузетно актуелној проблематици – методологији процењивања изазова, ризика и претњи за потребе стратегијског менаџмента у области безбедности. Упркос евидентном друштвеном значају и актуелности ове теме, о њој је објављено релативно мало научних и стручних радова. Стога, поред неопходних термилолошких појашњења и теоријских разматрања, у фокусу овог рада је практична примена комбиноване методе за процењивање изазова, ризика и претњи безбедности. Основни циљ рада јесте да допринесе проширењу постојећих сазнања у вези са процењивањем, прегледом неких од емпиријских метода које се користе код нас и у свету. Истовремено, у раду се скреће пажња стручној јавности да је услед сложеног карактера изазова, ризика и претњи, приликом примене егзактних техника и инструмената ради квантификовања ових феномена, уочено постојање објективних тешкоћа у истраживању, посебно у случајевима када долази до тзв. мерења извора, садржаја и смера угрожавања безбедности, што наводи на погрешан закључак да је поузданија примена квалитативних метода у процењивању. Међутим, без обзира на наведене проблеме, могуће је приступити изради скала и таблица за прецизно квантификовање изазова, ризика и претњи безбедности, и оне у овом раду чине његов саставни део пружајући полазну основу научницима и стратегистима за даље усавршавање примене квалитативних и квантитативних метода процењивања у пракси.*

***Кључне речи:** процењивање, изазови, ризици, претње, менаџмент.*

Увод

Генерално посматрано, процењивање је поуздан поступак за решавање дилема пред којима се налази менаџмент у процесу доношења од-

* E-mail: biljana.stojkovic@mod.gov.rs

лука, па се то односи и на менаџмент у безбедности, посебно приликом израде стратегијских и планских докумената. Отуда поједини аутори наглашавају значај процењивања и мерљивости ризика у стратешком/страгегијском менаџменту (Johnson et al., 2002:9).

Иако је научно потврђено да се не може апсолутно управљати изазовима, ризицима и претњама безбедности, они се могу предвиђати и контролисати и то на начин да се могу предупредити и умањити њихове штетне последице (Keковић et al., 2011).

У процесу израде докумената који се односе на процену изазова, ризика и претњи безбедности захтева се потпуна комуникација између свих релевантних субјеката у друштву, која подразумева квалитетно успостављање веза и потпуно разумевање значења пренесених информација између свих учесника. Стога, веома је битно разјаснити шта се подразумева под појмовима „процена“ и „процењивање“, као и под синтагмом „изазови, ризици и претње безбедности“. Поред неопходних појмовних разграничења, у раду ће бити понуђен и одговор на питање могу ли се изазови, ризици и претње безбедности квантификовати, тј. мерити.

Терминолошка појашњења

Под појмом „процена“ у овом раду подразумева се скуп закључака који су добијени поступком процењивања, односно анализирањем индикатора идентификованих узрока, временског и просторног опсега, интензитета и последица конкретне појаве, применом одговарајућих научних и оперативних метода (средстава и техника). У складу са наведеним одређењем, под глаголом „процењивање“ подразумева се сложени процес примене изабраних метода ради добијања резултата формулисаних у облику закључака, тј. „процене“.

Такође, под синтагмом „безбедносна процена“ у овом раду подразумева се скуп закључака настао применом одговарајућих научних и оперативних метода ради добијања података, показатеља и сазнања о свим видовима безбедносне угрожености конкретних људских, материјалних и природних ресурса, односно података о одбрамбеним и безбедносним капацитетима и способностима друштва.

Синтагма „изазови, ризици и претње“ означава градацију опасности од потенцијалне – код изазова, преко објективно могуће – код ризика, до готово извесне или објективно постојеће опасности – која је садржана у претњама. Наведени термини користе се уобичајено као синтагма у стратегијским документима, да би се њоме обухватиле све објективно постојеће и потенцијалне опасности по безбедност државе, друштва и

грађана, које треба да буду обухваћене проценом изазова, ризика и претњи безбедности. Међутим, наведена синтагма се у Србији користи почев од 2000. године и изворно долази из енглеског језика (*Consise Oxford Dictionary*, 1997:866; Gompert et al., 2008).

Анализа појмова који чине поменути синтагму показује, такође, да су у питању међусобно повезани, условљени, надопуњавајући и степеновани појмови. Тако, рецимо, „изазов“ је појам изведен од глагола „изазивати“, што значи провоцирати неког, подстицати на узвратну реакцију. Као именица, изазов представља појаву (процес) која временом може да добије позитивну или негативну конотацију и вероватноћу корисног/штетног утицаја по субјекат, односно објекат деловања. Према др Хацићу, изазови су потенцијални облици угрожавања који су у почетку вредносно неутрални, али временом могу да добију и негативну вредносну конотацију (Хацић, 2004). Ризици¹ означавају ближу опасност и могући и вероватан облик угрожавања, док претње² подразумевају свесну намеру усмерену ка придобијању одређене користи или наношењу штете са позиције силе, чија би реализација могла да доведе у питање и сам опстанак субјекта/објекта угрожавања.

Поред тога, ови појмови условљени су, између осталог, различитим теоријским приступом у поимању безбедности (Лејк, 2009:3)³. Безбедност је у објективном погледу одсуство претњи усвојеним вредностима, а у субјективном погледу значи одсуство страха да ће те вредности бити угрожене (Стојковић, 2006:65-85; Стајић, 2008:21-30). У контексту неореалистичког дискурса безбедност се односи на способност држава и друштава да очувају своју независност, суверенитет и интегритет, док неолиберални теоретичари у фокус стављају индивидуе и њихова људска права (Хампсон, 2003:9-35; Мијалковић, 2009:56; Стојковић, 2013:46-59).

Проблеми у прецизном одређењу и класификацији изазова, ризика и претњи безбедности постоје у теорији и пракси јер нису јасно утврђени и општеприхваћени критеријуми за прецизно одређење основних појмова који чине поменути синтагму. Елементи за почетно одређење ових пој-

¹ Према *Оксфордском речнику енглеског језика*, под ризиком се подразумева вероватноћа или могућност опасности, губитка, озледе или неке друге штетне последице (*Consise Oxford Dictionary*, 1997:866).

² Претња представља свесну намеру проузроковања штете некој особи, својини или праву. Она је назнака неког нежељеног и непријатног догађаја, сама могућност наношења зла. Претња се може дефинисати и као способност увећања намера чије се последице могу доста поуздано прорачунати и предвидети (Хацић, 2004; Стојковић, 2009).

³ Безбедност је – како сматра Дејвид Лејк – веома нејасан и често недефинисан појам, а ако је недефинисан, дефиниција је обично скројена по мери било специфичности времена и места у коме се расправља о безбедности, или личних виђења аутора одређене дефиниције (Lake, D., (2009). *Anarchy, hierarchy and variety of international relations*, In: International Organization, vol. 50, No.1, p. 3).

мова и утврђивање њиховог међусобног односа, и за њихово раздвајање и рангирање могли би се, према М. Хацићу, утврдити, али су они примарно условљени „степеном њиховог утицаја на опадање и/или угрожавање безбедности“ (Хацић, 2004).

Према овом аутору, изазови, ризици и претње безбедности се могу систематизовати на следећи начин:

1. по изворишту – базични и/или ситуациони;
2. по пореклу – унутрашњи и/или спољашњи;
3. по субјекту – државни и/или недржавни;
4. по садржају – војни и/или невојни;
5. по захвату – локални, (суб)регионални, глобални;
6. по досегу – тренутни и трајни.

Дискусија

С обзиром да је истакнуто да је процена, као скуп закључака, саставни део стратешког/стратегијског планирања, као што запажају аутори ремаса Оксфорд универзитета (Hejli et al., 2005), кључно је како су дефинисани циљеви стратегијског развоја, а самим тим и стратегијског планирања и програмирања. Ова три аутора, ослањајући на Фаулерово дело из 1997. године, јасно уочавају условљеност процеса процењивања различитим друштвеним улогама, као на пример:

- улога наслеђа: идентификација, анализа и документовање промена које су се одиграле како би се забележио њихов исход;
- улога комуникације: преношење достигнућа и хваљење успеха са дуготрајним ефектом на начин који мотивише особље и учеснике (укључујући и донаторе) и охрабрује друге да усвоје сличне процесе или прибегну сличној инвестицији;
- улога управљања: обезбеђивање одређеног степена одговорности уз помоћ мониторинга инвестиције у одређене активности и резултате и праћење тих резултата и исхода на систематски и транспарентан начин;
- улога учења: производња информација и перспектива за промене, њихова анализа и дистрибуција на такав начин да сви учесници могу стећи нова знања на основу установљених односа и процеса, те сходно томе прилагодити своје понашање и интервенције;
- улога политике: производња и анализа података који се могу искористити за реформу политике, развој нових стратегија, унапређење пракса влада или донатора, или за јачање кампања за које се нека организација залаже.

Наведени друштвени утицаји, као и постојање различитих врста безбедности попут, глобалне, регионалне, националне (Бајагић,

2006:221221-236; Маринковић, 2007:58-78), људске (Ђорђевић, Кековић, 2011:80-115), економске (Илић, Праћа, 2012:114-134), социјеталне, енергетске, еколошке (Љуштина, 2009:167-179), корпоративне (Петровић, Синковски, 2012:8-110), индивидуалне итд., компликују доношење одлуке стратегијског, пословног, безбедносног и сваког другог менаџмента о томе шта и како треба квантификовати (мерити). Стога, поменути аутори предлажу и конкретну базну основу за мерење и почетни оријентир у процењивању, коју чине елементи садржани у табеларном приказу у овом раду (табела 1).

Табела 1 – Базна основа за мерење приликом процењивања по Џ. Хејлију, Р. Џејмсу и Р. Ригли из 2005. године

Тачка мерења	Тип мерења	Шта се мери	Индикатори
Резултати	Мониторинг	Напори Ефикасност	Примена активности
Евалуација			Коришћење резултата и стварање трајних користи
Исход	Процена исхода	Промена	Разлика у односу на почетно стање проблема

Полазећи од наведених сазнања, може се тврдити да процес процењивања безбедносних изазова, ризика и претњи обухвата следеће фазе: (1) анализу безбедносних изазова, ризика и претњи (идентификацију и естимацију) и (2) евалуацију безбедносних изазова, ризика и претњи. Применом комбинованог метода, претежно заснованог на вишекритеријумској анализи, може се идентификовати неколико битних критеријума:

1. Први критеријум у разматрању и навођењу изазова, ризика и претњи јесте идентификација врсте, односно облика безбедносног угрожавања. На основу тога, изазови, ризици и претње безбедности у актуелним стратегијским документима у Републици Србији класификују се на следећи начин: опасност од оружане агресије; сепаратистичке тежње; противправно једнострано проглашена независност Косова и Метохије; оружана побуна; спорови уз употребу оружја; тероризам; пролиферација оружја за масовно уништење; национални и верски екстремизам; обавештајна делатност; организовани криминал (трговина људима, илегалне миграције, трговина наркотицима, нелегална трговина оружјем), криминал у економско-финансијској сфери; корупција; проблеми економског развоја; угрожавање енергетске безбедности; неравномеран привредни и демографски развој; нерешен статус и тежак положај избеглих, прогнаних и интерно расељених лица; недовршен процес разграничења и деобног

биланса између република некадашње СФРЈ; неконтролисано трошење природних ресурса и угрожавање животне средине; последице елементарних непогода и техничких и технолошких несрећа, као и угрожавање животне средине и здравља грађана услед радиолошке, хемијске и биолошке контаминације; опасности повезане са појављивањем и ширењем инфективних болести код људи и зараза код животиња; наркоманија; деструктивно деловање појединих верских секти и култова; високотехнолошки криминал и угрожавање информационих и телекомуникационих система; злоупотреба нових технологија и научних достигнућа у области генетског инжењеринга, медицине, метеорологије и осталих научних области, и друго (Стратегија националне безбедности, 2009:8). Иако се овој класификацији може замерити, рецимо, што није извршила систематизацију шта спада у изазове, у односу на ризике или претње, она је добра полазна основа за процењивање јер поседује велики број идентификованих и именованих опасности по безбедност.

2. Други критеријум је субјекат/и који угрожавају безбедност. Приликом идентификовања субјеката који угрожавају безбедност Републике Србије пре свега треба узети у обзир чињеницу да угрожавање безбедности може да настане не само као последица деловања људског фактора, већ и услед објективних околности (екстремних метеоролошких прилика и сл.) или услед комбинације ова два фактора, или услед комбинације више других фактора. У оквиру процењивања субјеката који угрожавају безбедност уобичајено се наводе подаци о саставу, организацији, средствима (наоружање и војна опрема, извори финансирања и сл.) и размештају војних, паравојних, полицијских, терористичких, антитерористичких, криминалних и свих других снага и субјеката који угрожавају или штите безбедност неке земље, било споља или унутар њене територије итд. При томе треба имати у виду да се у процењивању најчешће именују, тј. наводе субјекти за које се предвиђа да би могли да буду ангажовани или одговорни за угрожавање безбедности, али је једнако битно проценити и циљеве и мотиве тих субјеката, као и могуће објекте дејства на матичној територији, и лоцирати да ли је реч о унутрашњим или спољашњим субјектима.

3. Трећи критеријум је вероватноћа испољавања изазова, ризика и претњи безбедности, на основу којег се они могу класификовати као: извесни, вероватни, мало вероватни и потпуно невероватни у погледу испољавања (табела 2).

Табела 2 – Вероватноћа испољавања изазова, ризика и претњи

ИЗВЕСНО	Може се очекивати испољавање у највећем степену вероватноће
ВЕРОВАТНО	Може се очекивати испољавање у средњем степену вероватноће
МАЛО ВЕРОВАТНО	Може се очекивати испољавање у ниском степену вероватноће
НИЈЕ ВЕРОВАТНО	Потпуно је искључена вероватноћа испољавања

4. Четврти критеријум је потенцијално угрожена територија, односно локација испољавања изазова, ризика и претњи безбедности. Прецизније речено, у процењивању је потребно назначити да ли се испољавање изазова, ризика и претњи безбедности односи на целу територију неке земље, у њеним Уставом одређеним границама, или на одређени део, односно делове, односно прецизирати њене географске, економске, саобраћајне и др. карактеристике.

5. Пети критеријум је рок или, прецизније, очекивано трајање испољавања изазова, ризика и претњи безбедности. С обзиром на то да се они могу испољити у различитом трајању, врши се њихова класификација према критеријуму времена, односно рока испољавања. Као помоћ у рангирању изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије према очекиваном трајању може да послужи пример садржан у овом раду (табела 3). Међутим, важно је напоменути да рокови који су релевантни на стратегијском нивоу, могу бити знатно краћи на оперативном или тактичком нивоу планирања. Примера ради, у већини земаља у стратегијском планирању краткорочни рокови се односе на временске периоде од неколико сати, дана, месеци до годину дана, средњорочни од годину до пет година, а дугорочни од пет и више година.

Табела 3 – Очекивано трајање испољавања изазова, ризика и претњи

ТРАЈАЊЕ ИСПОЉАВАЊА БЕЗБЕДНОСНОГ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊЕ	
T1	Краткорочно
T2	Средњорочно
T3	Дугорочно

6. Шести критеријум је интензитет испољавања изазова, ризика и претњи безбедности и важно је истаћи да је за сваки од њих потребно извршити посебно процењивање очекиваног интензитета. Процењен интензитет изражава се дескриптивно и може бити: висок, средњи или низак и сл., а пондерисање вредности за мерење степена интензитета (најчешће

у распону 0-10) утврђују и прописују унутрашњим актима надлежни државни органи. На основу појединачних показатеља формира се збирна табела свих идентификованих изазова, ризика и претњи безбедности у редоследу од високог, средњег, до ниског интензитета (табела 4).

Табела 4 – Пример дескриптивне оцене интензитета испољавања изазова, ризика и претњи

НАЗИВ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊЕ	ИНТЕНЗИТЕТ БЕЗБЕДНОСНОГ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊЕ
ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ	ВИСОК
СЕПАРАТИЗАМ	ВИСОК
ВЕРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ	СРЕДЊИ
АГРЕСИЈА	НИЗАК

7. Седми критеријум су могући ефекти угрожавања безбедности, односно очекивани обим штете, уколико се реализује одређена врста угрожавања безбедности током претпостављеног временског периода. Очекиване последице могу се изразити утврђивањем: степена угрожености територијалног интегритета неке земље; степена угрожености становништва (губици у људству, повреде и сл.); степена угрожености материјалних и културних добара, укључујући и идентификацију објеката од посебног значаја на одређеном простору (оштећења или уништења објеката и материјалних средстава), саобраћајне и технолошке инфраструктуре; негативног утицаја на животну средину и сл. Осим непосредно нанете штете, могу се разматрати и посредни аспекти изазваних последица. То се, пре свега, односи на економске губитке или друге врсте штете. У коначној анализи утицаја на друштво, последице изазване посредно често могу да буду доминантне у односу на штету изазвану на самом објекту дејства. У зависности од тога да ли се изазови, ризици и претње посматрају појединачно или у целини (уколико се истовремено јавља више њих), у процењивању обим очекиване штете може да се изрази укупно, збирно (за две или више последица) или по врстама. Укупне могуће последице, с обзиром на ефекте, процењују се и дескриптивно квалификују као: катастрофалне, велике, мале и безначајне, а степен градирања и пондере за њихово мерење прописују унутрашњим актима надлежни државни органи или међународне организације за стандардизацију мера.

Табела 5 – Пример могуће оцене ефеката (последица) испољавања изазова, ризика и претњи

НАЗИВ ИЗАЗОВА, РИЗИКА ИЛИ ПРЕТЊЕ	ОЦЕНА ЕФЕКТА/ПОСЛЕДИЦА ДЕЛОВАЊА БЕЗБЕДНОСНИХ ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊИ
ЕЛЕМЕНТАРНЕ НЕПОГОДЕ	КАТАСТРОФАЛНЕ
ДЕЛОВАЊЕ ВЕРСКИХ СЕКТИ И КУЛТОВА	ВЕЛИКЕ
УГРОЖАВАЊЕ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ	МАЛЕ
ВИСОКОТЕХНОЛОШКИ КРИМИНАЛ	БЕЗНАЧАЈНЕ

8. Осми критеријум – субјекти/ресурси потребни за супротставање безбедносним изазовима, ризицима и претњама, односи се на потребу прецизног дефинисања параметара за управљање безбедносним изазовима, ризицима и претњама (тзв. безбедносни менаџмент). Приликом одређивања потенцијално расположивих ресурса потребно је:

- изабрати одговарајући приступ/методологију за процену ризика: ISO/IEC TR 13335-3, ISO/IEC 27005, NIST SP 800-30, CRAMM, OCTAVE, BAR – брза анализа ризика итд.; изабрати помоћне алате за прорачун фактора ризика – интерактивне програмске апликације (RA2, COBRA, HESTIA и др.), уз помоћ радних табела или стандардне таксономије претњи и рањивости итд.
- дефинисати критеријуме за евалуацију безбедносних изазова, ризика и претњи, имајући у виду, с једне стране, легитимне захтеве међународне и националне заједнице, група и појединаца за транспарентношћу, а с друге стране, могуће штетне оперативне и пословне последице губитка поверљивости, интегритета или поверљивих информација.
- успоставити критеријуме за проценивање утицаја безбедносних изазова, ризика и претњи на друштво. При том се морају имати у виду оперативни, технички, финансијски, нормативни, социјални и др. утицаји од којих зависе националне вредности, вредности националних мањина, вредности различитих политичких странака, интересних група и појединаца.
- успоставити критеријуме за евентуално прихватање/неприхватање изазова, ризика и претњи, у смислу очекиваног/зарачунатог добитка/губитка.
- дефинисати потенцијално расположиве ресурсе за успостављање тима за управљање безбедносним изазовима, ризицима и претњама на регионалном, националном и локалном нивоу.
- Имајући наведено у виду, треба истаћи да се у пракси проценивање

најчешће врши уз помоћ комбинованих критеријума, због објективне сложености изазова, ризика и претњи безбедности, што је уобичајена пракса нпр. у Министарству одбране (табела 6). При томе се врши њихова идентификација, селекција и пондерисање, без обзира што се већина изазова, ризика и претњи испољава узрочно-последично.

Табела 6 – Пример комбинованог критеријума процене изазова, ризика и претњи безбедности

ПОНДЕР	ИЗАЗОВИ, РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ	СТЕПЕН ИНТЕЗИТЕТА		
		Краткорочни	Средњорочни	Дугорочни
7.	ВЕЛИКИ ОРУЖАНИ СУКОБИ	врло низак	низак	средњи
6.	РЕГИОНАЛНИ НЕСПОРАЗУМИ И СУКОБИ	средњи	средњи	низак
9.	ВОЈНЕ НТЕРВЕНЦИЈЕ	низак	врло низак	врло низак
5.	ОРУЖАНЕ ПОБУНЕ	висок	средњи	низак
4.	ЕТНИЧКЕ НАПЕТОСТИ	висок	средњи	средњи
2.	НАЦИОНАЛНИ И ВЕРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ	врло висок	висок	средњи
2.	ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ	врло висок	висок	средњи
2.	ТЕРОРИЗАМ	средњи	висок	врло висок
2.	ПРИРОДНЕ И ИНДУСТРИЈСКЕ КАТАСТРОФЕ И ЕПИДЕМИЈЕ ВЕЋИХ РАЗМЕРА	средњи	висок	врло висок

Поред наведеног, фактори угрожавања се могу израчунавати и путем математичких формула, уз помоћ следећих компоненти: изазов по виталне националне интересе – А; комбиноване претње у неком временском периоду – $\sum T$; рањивости система – В, а идентификовати, рецимо, у односу на параметре вероватноће (фреквенције појаве и интензитета) и утицаја – U (последица, ефекти штете) на безбедност земље, или вероватноће утицаја да ће претња/е искористити рањивост/и. У првој фази се дефинише које су неприхватљиве последице утицаја фактора ризика, као и методи применљиви за идентификацију фактора изазова, ризика и претњи, на пример: чек листе, интервјуи, системска анализа и систем ин-

жењерске технике. Очекивани излази из ове фазе процеса анализе су:

- излаз 1: Попис виталних националних интереса (вредности);
- излаз 2: Таксономија релевантних претњи;
- излаз 3: Таксономија релевантних рањивости.

Естимације параметара изазова, ризика и претњи могу бити: квантитативна, статистичко-нумеричка апроксимација или квалитативна, на бази параметра квалитета (нпр. низак, средњи, висок). Ова фаза анализе најчешће укључује и више фактора неодређености у процењивању ризика, желећи да систем безбедности ослободи од неизвесности. Фактори неодређености у процењивању изазова, ризика и претњи могу се смањити применом формалних модела и сложеног математичког апарата, али и естимације, која доводи до ефикасније контроле заштите и ефективнијег третмана изазова, ризика и претњи у јавности. Наиме, параметри разматраних изазова, ризика и претњи у овом раду (А, Т, В) релативно независних субјеката/објеката могу се у естимацији релативног преосталог ризика – Рр множити или сабирати на следећи начин:

$$P_r = A \times V \times \sum T, \text{ или } P_r = A + V + \sum T \quad (1)$$

Како се множењем истих величина добија већи износ, множењем параметара изазова, ризика и претњи умањују се последице утицаја фактора неодређености на тачност процене безбедносних изазова, ризика и претњи, па је боља апроксимација од сабирања параметара истих.

Укупна вредност В може се одредити естимацијом појединачних фактора, на сличан начин као и параметра А. Укупне вредности компоненте А и рањивости В се мултиплицирају, на пример, ако има пет вредности са по 10 рањивих тачака, онда укупна рањивост националног безбедносног система износи:

$$V = 5 \times 10 = 50 \quad (2)$$

У процесу естимације рањивости могуће је применити метод брзе анализе ризика безбедности (BAR), који се користи и у осталим областима друштва за процењивање различитих врста ризика. Међутим, поред наведене BAR методе, за процењивање изазова, ризика и претњи безбедности могу се користити и бројне друге технике које могу помоћи у практичном раду аналитичарима и стратезима безбедности. Примера ради, познато је да су на принципима генеричке методологије за процењивање ризика развијена четири базична метода са различитим тежиштима у процењивању ризика: (ISO/IEC 27005) метод матрице ризика са предефинисаним вредностима; (ISO/IEC 13335-3) метод мерења ризика рангирањем претњи према резултатима процењивање ризика; метод процењивања вероватноће утицаја и могућих последица и метод дистинкције између прихватљивог и неприхватљивог ризика. У пракси заштите ИКТС, стандард ISO/IEC 27005 диференцира четири основна метода за естимацију

ризика, који се у основи заснивају на генеричкој методологији, али имају различите фокусе на параметре ризика и примењују различите естимације:

1. метод матрице ризика са предефинисаним вредностима (ISO/IEC 13335-3);
2. метод мерења ризика рангирањем претњи према резултатима процењивања ризика;
3. метод процењивања вероватноће утицаја и могућих последица;
4. метод дистинкције између прихватљивог и неприхватљивог ризика.

За генеричко процењивање општег оперативног ризика, које се често употребљава у пракси, развијене се три кључне методологије: процењивања ризика „одоздо на горе“, свеобухватне анализе и процењивања ризика и процењивање ризика „одозго на доле“. Процењивање ризика „одоздо на горе“ се углавном примењује у економским наукама, социолошким истраживањима и сл. У наукама безбедности ова метода односи се на предвиђања промена, уз употребу и методе тренда или методе сценарија и сл. Свеобухватна анализа ризика обухвата бројне фазе и активности и може наћи своју примену у одбрани и безбедности применом следећих метода: моделовања, SWOT анализе (снаге, слабости, прилике, претње), PESTLE (политичко, економско, социјално, техничко и легално) окружење (Ивановић, М., Клисарић, М., 2009:15), анализе претњи, BPEST анализе (бизнис, политичка, економска, социјална, технолошка), моделовања реалних опција, одлучивања на бази стања ризика и фактора неодређености, статистичке импликације, мерења главног тренда и фактора неодређености и др. Процењивање ризика методом „одозго на доле“ укључује и примену три главне технике: анализу претњи, анализу грешака и FMEA анализу (Failure Mode & Effect Analysis). Наведени методи у потпуности су применљиви и приликом процењивања безбедносних изазова, ризика и претњи (Кековић et al., 2011:55).

Поред тога, на располагању су и бројни помоћни, интерактивни алати за процењивање изазова, ризика и претњи (или само једног од њих), као што су апликације типа COBRA, HESTIA, RA2, интерактивни квалитативни метод за анализу ризика CRAMM (који, илустрације ради, користи више од 40 земаља у свету на националном нивоу), упитник или изјава о осетљивости (IoO), анализа сценарија напада (инцидената), процена ризика, испитивање инцидената, ревизија (audit), студија HAZOP (хазард и оперативност) итд. Примена наведених метода није једноставна и захтева добру обуку аналитичара и стратега.

За естимацију утицаја треба одредити тежински фактор интензитета тог утицаја на појединачне субјекте/објекте угрожености, при чему

треба разматрати предности и недостатке квантитативних и квалитативних метода мерења за процену нивоа утицаја. Главна предност квалитативне анализе утицаја је у одређивању приоритетних фактора ризика и идентификација зона рањивости које непосредно треба отклањати. Недостатак квалитативне анализе утицаја ризика је у томе што не обезбеђује специфичне квантитативне мере и процену односа трошкови – корист (cost–benefit) препоручених контрола заштите. Главна предност квантитативних метода анализе утицаја ризика је што обезбеђује мерење утицаја и cost–benefit анализу препоручених контрола заштите. Недостатак ових метода је, зависно од избора нумеричких опсега фактора пондерације, нејасност и честа потреба квалитативне интерпретације резултата.

Пример квалитативне процене и одређивања тежинских фактора утицаја ризика, који обухвата компоненте вредности објеката – A , интензитет претње – T_i , фреквенцију претње – T_f и вероватноћу претње – T_v , приказан је у овом раду табеларно (табела 7).

Табела 7 – Компоненте за одређивање тежинских фактора утицаја изазова, ризика и претњи (пондерисање)

Компоненте утицаја изазова, ризика и претњи	Тежински фактори (пондери)
Вредност објекта – A	0 – без толеранције
Интензитет потенцијалне претње – T_i	1 – 2 (највећи)
Фреквенција потенцијалне претње – T_f	3 – 5 (средњи)
Вероватноћа претње – T_v	5 – 10 (мали – најмањи)

За прорачун укупног тежинског фактора утицаја ризика потребно је помножити компоненту утицаја изазова, ризика и претњи са вредношћу, интензитетом, фреквенцијом и вероватноћом анализираног изазова, ризика или претње, једну са другом, да би се смањило ефекат неодређености на тачност резултата. Ако се узме у обзир да су фреквенција и интензитет претњи нерелевантни ако се претња не догоди, утицај се приближно одређује као фактор множења вредности и вероватноће појаве претњи:

$$U_t = A \times T_i \times T_f \times T_v \approx A \times T_v \quad (3)$$

На исти начин се преостали релативни ризик може одредити поједностављеном релацијом:

$$R_r = A \times P_u \quad (4)$$

где је A – вредност, а P_u - вероватноћа утицаја.

У овој квалитативној естимацији што је мањи резултат, то је већи утицај фактора ризика. Највећи утицај фактора ризика у овој естимацији је **1**, а најмањи – **700**. Руководилац, главни менаџер или командант одређује критеријуме прихватљивости ризика и приоритете ублажавања.

На пример:

1. **V – (висок)**, сваки фактор ризика **R: 1 < R < 200**; сваки фактор ризика $R < 50$ је врло критичан и захтева тренутно испитивање и реаговање;
2. **S – (средњи)**, сваки фактор ризика **R: 200 < R < 500**;
3. **N – (низак)**, сваки фактор ризика – **R: 400 < R < 700**.

Будући да је углавном познато да се безбедносни менаџмент базира на пет основних принципа⁴, процес управљања изазовима, ризицима и претњама безбедности се може сматрати рентабилним уколико заштита виталних ресурса и мере за ублажавање изазова или елиминисање ризика и претњи дају мерљиве резултате. Процедура за управљање наведеним процесом треба да обезбеди правовремено скупљање информација о облицима угрожавања безбедности и ефикасност система заштите.

Закључак

Увидом у доступну литературу намеће се закључак да се процењивање изазова, ризика и претњи безбедности на основу примене изабраних метода не разликује битно од осталих врста које постоје у пословним системима, организационим процесима и сл. Као и сваки процес у пракси и процењивање изазова, ризика и претњи безбедности је ограничено фактором неодређености, јер упркос обавештајним и безбедносним информацијама служби којима менаџмент располаже, често се не зна сасвим поуздано када и како ће се неки штетан догађај десити и каквог ће бити интензитета. Такође, тешко је проценити све ефекте/последике неког облика угрожавања безбедности, без специфичног сценарија, као што је често немогуће направити евалуацију материјалних губитака. Стога се може сматрати да је поузданија примена вишеваријантне анализе у процењивању, од једноваријантне или двоваријантне анализе. Међутим, у пракси се примењује знатно мањи број метода у процењивању у односу на методе наведене у овом раду, јер је преношење нових вештина и сазнања у великим системима споро, а обученост људства за практичну примену наведених метода још увек није на задовољавајућем нивоу. Такође, у пракси се показало да је квалитативна метода у процењивању губитака (нпр. код процењивања губитака живота људи, националног интереса и

⁴ Мисли се на следеће принципе:

- процена изазова, ризика и претњи и одређивање безбедносних захтева;
- успостављање система за централно управљање изазовима, ризицима и претњама;
- имплементација рентабилних политика и контрола заштите;
- промовисање свести о потреби и обука;
- надзор и контрола система заштите и евалуација ефикасности и усклађености.

сл.) чешће у употреби од квалитативне. С друге стране, када је у питању процена материјалних или финансијских губитака, поузданија је примена квантитативне анализе у процењивању. Наведени ставови одражавају објективну сложеност процењивања као процеса и упућују на закључак да променљива природа изазова, ризика и претњи захтева компилацију квалитативне и квантитативне анализе, тј. примену комбинованих метода у њиховом процењивању, као и комплексну и континуирану обуку стручњака за безбедност који се баве израдом процене за потребе стратегијског менаџмента.

Литература

1. Бајагић, М., (2006). *Појединачна и социјетална безбедност*, Безбедност, год. 48, бр. 2, Београд, стр. 221-236.
2. Gompert, C. D., Davis, K. P., Johnson, S., Long, D., (2008). *Analysis of Strategy and Strategies of Analysis Report of the Quadrennial Defense Review*, Washington, D. C., Department of Defense, RAND Corporation, 1776 Main Street, PO Box 2138, SantaMonica, CA, USA, <http://www.rand.org/pubs/monographs/MG595.2>.
3. Ђорђевић, И., Кековић, З., (2011). *Концепт људске безбедности – алтернатива или нужност*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 90-115.
4. Хампсон, О. Ф., (2003). *Људска безбедност*, часопис „Људска безбедност“, I/1, Факултет цивилне одбране, Београд, стр. 9-35.
5. Хаџић, М., (2004). *Предавање: Безбедносни изазови, ризици и претње, Глобална и национална безбедност*, Факултет политичких наука, Београд.
6. Hejli, D., Džejms, R., Rigli, R., (2005). *U susret izazovima: procena ishoda izgradnje organizacionog kapaciteta*, Konferencija „Sa trećeg mesta do trećeg sektora“ uz saglasnost IHTRAC-a Praxis, Dokument br. 2, 1-7.
7. Johnson, G., Scholes, K., Whittington, R., (2002). *Exploring Corporate Strategy – TEXT and CASES*, Seventh edition, Financial Times & Prentice Hall, London.
8. Илић, Б., Праћа, Н., (2012). *Безбедносни аспекти еколошке економије*, Безбедност, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 114-134.
9. Ивановић, М., Клисарић, М., (2009). *Стратешко планирање у јавном сектору – кључ развоја и реформи*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 9-44.
10. Кековић, З., Савић, С., Комазец, Н., Милошевић, М., Јовановић, Д., (2011). *Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*,

- Центар за анализу ризика и управљање кризама, Београд, стр. 51-65.
11. Љуштина, А., (2009). *Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, Београд, стр. 167-179.
 12. Маринковић, Н., (2007). *Замисао глобалне безбедности – са или без националне*, Безбедност, год. 49, бр. 4, Београд, стр. 58-78.
 13. Мијалковић, С., (2009). *Национална безбедност – од Вестфалског концепта до постхладноратовског*, Војно дело, бр. 2/2009, Београд, стр. 56.
 14. Орлић, Д., (2004). *Појмовно одређивање изазова, ризика и претњи у процесу преобликовања међународне безбедности*, Војно дело, бр. 3, НИЦ Одбрана, Београд, стр. 76-93.
 15. Петровић, Л., Синковски, С., (2012). *Корпоративна безбедност – основе заштите бизниса и предузетништва*, Безбедност, год. 54, бр. 3, Београд, стр.86-110.
 16. *Consise Oxford Dictionary*, (1997). Ninth edition, Claredon Press, Oxford, UK, p. 866.
 17. Стајић, Љ., (2008). *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, друго измењено и допуњено издање, Правни факултет, Нови Сад, стр. 21-30.
 18. Стојковић, Б., (2006). *Различити теоријски приступи појму безбедност у савременом добу*, Војно дело, бр. 1, НИЦ Одбрана, Београд, стр. 65-85.
 19. Стојковић, Б., (2013). *Безбедносни аспект националне стратегије развоја* (докторска дисертација), Војна академија, Београд, стр. 46-59.
 20. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, (2009). Службени гласник Републике Србије, бр. 88/09.

Methodology of Assessing Challenges, Risks and Threats for Purposes of Strategic Management in Security Area

***Abstract:** This paper presents the methods and techniques for assessing the challenges, risks and threats, which can be used in the Republic of Serbia for the purpose of making strategic and planning documents by the various entities in the field of safety. Aside from the terminological demarcation, using the combined method, the paper demonstrates various practical applications of the methods and techniques of assessing challenges, risks and threats. The main objective of this paper is to estimate the direct extension of existing*

knowledge by reviewing the relatively new empirical methods used in the country and the world. However, the paper draws attention of the professional community to the fact that studying this problem revealed high dependency assessment challenges, risks and threats to the security of the determinants, components and factors of different forms of security: global, regional, national, human, economic, social, energy, environmental, individual and so on, which, objectively, complicates the procedure of evaluating and quantifying the degree of security threats. It was also noted that in the application of exact techniques and tools in order to quantify, there are objective difficulties due to the complex nature of the phenomena described in practice, especially in cases of the so-called measurement of threats, causes, contents and direction of security threats and the like. But regardless of these problems, it is possible to create tables and scales to quantify the challenges, risks and threats, and they have been included in this study as an integral part which can provide substantial assistance in the implementation of qualitative and quantitative methods of assessment in practice.

Keywords: *assessment, challenges, risks, threats, management.*

Доц. др Весна СТАНКОВИЋ-ПЕЈНОВИЋ*

МИТ Универзитет, Загреб, Хрватска

Доц. др Оливер АНДОНОВ

МИТ Универзитет, Скопље, Македонија

UDK - 355.02-057.87(497.5)(497.7)

Оригинални научни рад

Примљено: 28.10.2013.

Регионална безбедност у перцепцији студената

Апстракт: Рад полази од схватања безбедносног концепта који је међу првим ауторима теоретски обрадио Дојч (Deutsch), допуњеног радовима Барнета и Адлера (Barnett, Adler), према којем „безбедносна заједница“ има своје темеље у схватању о заједничкој безбедносној угрожености, економским условима и културном искуству. У њему се посебно наглашава нужност дијалога и комуникације, заједничко утемељење образовања и размене сазнања, социјализације и друштвено установљених норми. Адлер и Барнет су наглашавали важност заједничке транснационалне грађанске културе, која може обликовати транснационални идентитет појединаца унутар заједнице. Према њиховој теорији, темељ безбедносне заједнице је снажно грађанско друштво и мрежа организационих процеса унутар њега. Емпиријска анализа ставова дела студентске популације у Македонији и Хрватској показала је да нема показатеља који потврђују да је таква теорија прихваћена у овом делу Балкана. Супротно преовлађујућем теоријском приступу и илузијама о реалности које стварају политичке елите, студенти не деле уверење да је регионална безбедност осигурана у оквиру ЕУ, те су, сходно томе, склонији националном него европском идентитету. У раду се долази до закључка да би будућа аналитичка настојања било корисно усмерити на специфичности безбедносних заједница, попут веће толеранције група које не припадају већинском становништву и, посебно, на веће поверење између тих друштвених група.

Кључне речи: регион, безбедност, толеранција, комуникација, перцепција студената, етничка различитост.

Увод

Истраживање перцепције студената на регионалну безбедност сагледава утицај личних комуникација између људи различитих националних, верских и културних опредељења. Овакав истраживачки приступ на ограниченом узорку претпоставља оријентисање према мало варијабли и питања употребљених током истраживања, са циљем добијања научно одрживог одговора, захтевајући успостављање теоријског модела рада ка засниваном приступу толеранцији и њеном утицају на стварање перцепције о безбедности.

Истраживање обухвата студенте који се по први пут на факултетима сусрећу са својим вршњацима који потичу из различитих националних, верских и културних средина, те кроз интензивне социјалне везе са вршњацима размењују искуства која утичу на њихову перцепцију стварности. Део студената је пореклом из неке од држава у региону, те фактори перцепције постају изражајнији јер их је могуће упоређивати. Традиционализам, етика и осјећај личне безбедности, уз утицај политичке пропаганде, кључно утичу на перцепцију о регионалној безбедности и продубљују или заустављају комуникацију са студентима из других држава региона.

Циљ рада је показати да традиционалне и националне вредности (Бајагић, 2006; Маринковић, 2007) имају чвршће упориште у ставовима испитаника о регионалној безбедности од тзв. транснационалних. Супротно преовлађујућем, теоријском приступу и илузијама о реалности које стварају политичке елите, студенти не деле уверење да је регионална безбедност осигурана у оквиру ЕУ, те су, сходно томе, склонији националном него европском идентитету.

Обликовање регионалне безбедности Балкана

Распадом Југославије социјалистички монопол је замењен националистичким, а систематска пропаганда настоји да интензивира националну хомогенизацију и подстакне неповерење, непријатељство и сукобе према окружењу. Иза свега тога су стајале политичке елите, вођене идејом националног друштва. Ратови ретко доводе до побољшања социјалне ситуације, па чак и онда када су јавни или скривени циљеви рата постигнути. То се обично постиже великом патњом цивилног становништва (Stanković-Pejnović, 2010: 615).

Подручје Балкана је, након серија сецесионистичких ратова и поделе мултикултуралног простора по етничким и верским одређењима,

постало први велики тест за одређење значења безбедности у пост-биполарном свету. Након ратова из 90-тих, регионална безбедност се у великој мери побољшава, а грађани постају свесни наметнутих „идеологија без идеја“, те се уздижу из „самонаметнуте незрелости“ (Kant, 1991).

Политичке елите су усмериле своја стремљења према демократској транзицији и промоцији слободног тржишта ЕУ, али и условности прихватања ЕУ-вредности (Kešetović, 2013), јер су у поменутом периоду, с већим или мањим успехом, у зависности од тренутне политичке ситуације и политичких циљева, успели да сачувају довољно културне нарцисоидности и нетолеранције, због чега су универзалне вредности, попут једнакости, солидарности и благостања, одбациване заједно са једнопартијским уређењем и друштвеним власништвом. Ипак, временом се све више, бар декларативно, неки враћају овим вредностима. Рецимо, Кронин истиче да је циљ свих студија о безбедносној заједници наглашавање важности коју имају политичке елите у стварању транснационалних заједница, развојем заједничког друштвеног идентитета (Cronin, 1999).

Политичке елите кроз повезаност са међународним организацијама сада промовишу нове могућности. Сама комуникација међу људима, образовни процеси, обогаћивање друштвеног простора различитостима у мишљењима и перспективама, имају круцијалну улогу у развоју политичких заједница, али оне су само тенденције и предуслови који се морају претворити у политичку реалност кроз институционалну и политичку моћ (Adler, Barnett, 1998:43).

Заједничка тежња земаља западног Балкана да се придруже евроатлантским интеграцијама представља темељ стварања југоисточне безбедносне заједнице (Cross, Vukadinović, 2013:2). Комбиновани међународни утицаји на западном Балкану значајно су допринели јачању безбедности иако су бројна нерешена питања остављена за будућност. И наша прошлост у време постојања бивше Југославије доказ је да нема никаквих трајних и заувек утврђених националних интереса, него да су и идентитет социјалних група и дефиниције националних интереса подложни променама, у зависности од оних који их утемељују и од околности у којима се социјалне групе, нације и државе налазе (Stanković Pejnović, 2010:616). Најозбиљнија претња безбедности у региону изражава се кроз потенцијални изазов стабилности еврозони и кроз притајене бриге чланица ЕУ услед „замора проширења“. Иако је већина грађана западног Балкана уверена да је регион безбедан, недавна догађања на Косову као да подсећају да претње безбедности још увек постоје, као и да постоје тензије базирани на етничким разликама, које су допуњене успореним развојем демократских институција, цивилног друштва, корупцијом, криминалом у свим сегментима друштва и скромним економским растом.

Амерички теоретичар Каган сматра да је разумљива релативна слабост Европе продукт тежње ка изградњи економске и меке моћи, а не војне и снажне моћи, те тежње и настојања Европе да се установи међународни поредак у којем ће доминирати међународни закони и међународне институције, а не моћ појединих нација (Kagan, 2004:37). Тим поводом се поставља питање да ли је Балкан удаљенији од Европе, која је образац за „цивилизацију и прогрес“, те је самим тим одвојен од Европе (Todorova, 1997) и „свет дивљачке бруталности“ или „место на коме се сакупљају античке мржње (Kaplan, 1993)? Такође, поставља се и питање морају ли уз Балкан редовно бити везана, до сада уобичајена схватања, да се ради о регији преплављеној корупцијом и криминалом? Је ли Балкан предодређен да буде врста тампон зоне двоструке, обостране опозиције, како Западу, тако и Истоку? Сагледавано из те перспективе, Балкану је предодређено да никада не буде до краја укључен у културно одређење Европе (Svilar, 2011). Иако постоји много иницијатива из ЕУ да се таква парадигма промени, ипак је преовлађујуће европско поимање о Балкану негативно, али и ми сами на нашем простору Балкана често користимо тај израз негативно (Luketić, 2013), као нешто заостало, некултурно, друго, које је као такво потребно променити не би ли се достигао, по нашем схватању, виши цивилизацијски ниво. У доминантним сферама јавности (политичкој, стручној, културној) држава региона Западног Балкана још увек доминирају два усмерења у вези са будућим развојем међудржавних односа на Балкану. С једне стране, постоји оријентација по којој због помирења и међусобне сарадње треба превазићи лоше наслеђе балканских сукоба 90-тих година прошлог века, док с друге стране постоји виђење по коме су сукоби иманентни Балканском полуострву и да се они готово циклично понављају. Ово виђење се заснива и на поткрепљивању цивилизацијских, верских, етничких и других разлика на Западном Балкану. У складу с тим поставља се питање – да ли су политичке, културне или научне елите које заговарају постојање региона Западног Балкана, или га оспоравају, доминантне у неком друштву? Стварају се билатерални и мултилатерални односи између држава у региону Западног Балкана, од зоне оружаних сукоба, преко подручја у коме се стабилишу демократске, економске и сигурносне прилике, до региона у којем су све државе недвосмислено оријентисане ка приступању ЕУ. То значи да су земље регије у перспективи спремне да прихвате и бројне универзалне и европске вредности – мир, демократију, људска и мањинска права, начело једнакости и принцип солидарности. Ипак, национална и етичка одређења остају дубоко укоренења у друштвима и земљама Западног Балкана, иако су усклађена са тежњом за културном и политичком припадношћу европској заједници народа.

Суштинско питање које се у вези с тим поставља је – хоће ли у будућности овај регион моћи да избегне маргинализацију и да се интегрише у шире европске безбедносне структуре? Регион Балкана се граничи са великим регионалним подручјима Медитерана, Блиског Истока, Црног мора. Због тога је значајно навести заједнички став великог броја теоретичара да концепт безбедности не може више бити ограничен на уско војна питања (Tuchman, Huges, Meng, 2011:63; Vuzan, Hasen, 2009). Разумевање савремене парадигме безбедности, посматрано кроз аспекте појединих држава и појединаца (Ђорђевић, Кековић, 2011), укључује појмове међудржавних сукоба, пролиферације оружја масовног уништења, нелегални приступ подацима путем интернета, пандемичне болести, али и питања везана за екологију. Према Нају, међународна политика мора узети у обзир растући значај три фактора: глобализацију, недржавне актере (невладине организације, међународне компаније) и кибернетички криминал. Имајући у виду транснационалну природу наведених претњи, држава сама нема капацитета да контролише свој развој због изразитог ширења моћи недржавних актера. Управо се део недржавних актера уклапа у савремени безбедносни концепт, посматрани као могући извор угрожавања безбедности изражен кроз асиметричне претње. Нај предлаже редефинисање термина моћи и отклон од традиционалног термина „моћи над другима“, сматрајући да нације треба да прихвате моћ у оквиру одређења „моћи са другима“. Државе нису једини актери у глобалним односима, безбедност није једини исход коме се тежи, а сила није једини, нити увек најбољи инструмент на располагању за постизање тог исхода“ (Нај, 2012:38).

Надграђујући безбедносни концепт, који је првобитно теоријски обрадио Дојч, Барнет и Адлер у својим радовима наглашавају нужност дијалога и комуникације, заједнички темељ образовања и размену знања, социјализације и друштвено установљених норми и њихово преносење кроз све поре друштва (Adler, Barnett, 1998:3). Заједница се темељи на установљеним заједничким вредностима, идентитетима и значењима; релацијама које морају бити веома блиске и директне са нужним постојањем и установљењем дугорочних интереса који ће се остваривати мирољубивим приступом, а не путем војних интервенција. Структура безбедносне заједнице се темељи на моћи која може двоструко деловати: као принуда или као привлачење, као и на знањима и уверењима која се заснивају на заједничким идејама (Adler, Barnett, 1998:32-41).

Ови аутори говоре о тежњи ка успостављању безбедносне заједнице која има заједнички циљ и систем управе (који се налази негде између суверене државе и регионалне централизоване владе), као врсту пост-сувереног система који обједињује заједничке наднационалне, транснацио-

налне и националне институције и има облик колективног безбедносног система. Барнет и Адлер истичу важност међународних организација и институција које подстичу сарадњу између држава, откривајући нова подручја међусобног интереса и обликујући норме друштвеног понашања, а све у циљу стварања заједничког идентитета и сарадње између држава и друштва (Adler, Barnett, 1998:30). У том смеру важну улогу имају међународне организације, које, преносећи деценијска искуства, утичу на стварање предуслова за стицање и унапређења поверења и међународне сарадње. Међутим, непостојање демократских институција, као и широког спектра политичке партиципације, посебно у стадијуму хроничне политичке нестабилности, узрок је ненапредовања регионалне безбедносне заједнице која се мора темељити на заједничким вредностима и компатибилним институцијама које би погодовале интеграцијама. Преовлађујућа су мишљења да су дугорочне европске интеграције примарни механизам за осигуравање мира и стабилности (Cross, Vukadinović, 2013:10). Демократска влада, реформа безбедносног сектора, владавина права, тржишна економија, представљају полазишта за шире регионалне европске интеграције. Најзначајнији фактор који делује на земље Западног Балкана, промовишући реформе и интеграције земаља у евроатлантске структуре, свакако је ЕУ и са њом поистовећујући безбедносни систем, у циљу изградње регионалне сарадње. Најзначајнији документ ка таквој изградњи је Пакт о стабилизацији и придруживању из 1999. године, створен са циљем јачања мира, демократије, поштовања људских права и економске стабилности, како би се постигла стабилност целог региона.

Према мишљењу многих теоретичара, европске интеграције су за грађане региона предуслов веће безбедности, слободног и несметаног протока људи, добара и сарадње, а пре свега веће безбедности и сигурности у будућности, будући да НАТО и ЕУ подстичу (охрабрују) државе на позитивне демократске реформе и чвршћу безбедносну сарадњу земаља у региону. Чак и ако не постоји поверење између нација у региону, ЕУ и НАТО, али и друге међународне организације, могу бити иницијатори форума за дијалог, заједничке безбедносне изазове и стратегије око подручја која изазивају заједничку забринутост (Cross, Vukadinović, 2013:13). Национални идентитет и традиција недвосмислено остају снажни и значајни фактори који обликују друштво, али и носе осећај припадништва „европском грађанству“ (Stanković-Rejnović, 2011a:1271-1288). При том, треба имати у виду да је ЕУ усмерена на испуњење три функционална услова: европско друштво грађана, европску јавност и политичку културу која би била заједничка свим Европљанима. Покушај стварања европског грађанства као политичког пројекта и конструкције европског *demos*а сучен је са многим проблемима и контрадикторностима. Одређење европ-

ског грађанства, које се изражава кроз стварање европског идентитета, представља основ за дефинисање заједничког безбедносног идентитета. О томе говори Дојч дефинишући безбедносну заједницу као „достигнуће у рањивој заједници и институционално и практично јачање које је довољно и широко распрострањено и довољно уверљиво на дужи период да изазове сигурна очекивања за одржавање мира“. Проширујући теорију и дефиниције Дојча, Оле Вивер 1996. године истиче да је „остварење безбедносног идентитета могуће кроз стварање европских институција и организација, и њихову улогу у пракси у односу на утврђене безбедносне претње и ризике, и на безбедносне интересе влада у очувању мира“ (в. Kennet, 2008:43), или на очувању националне безбедности регионалним удруживањем. У том контексту уобичајено је да државе теже ка очувању своје националне безбедности, при чему у регионалним односима желе да се залажу за безбедност, али истовремено не желе да угрозе своје интересе.

Поверење и толеранција у личним релацијама

Често је веома истицана улога поверења у друштвеним заједницама јер „заједнице зависе од међусобног поверења“ (Fukuyama, 1995). Поверење као кључни елемент код Дојча се идентификује са „ми-осећамо“ у успешно интегрираним заједницама (Deutsch, 1957), док Адлер и Барнет продубљују ту идеју, истичући да су поверење и колективни идентитет нужан предуслов за развој уз помоћ мирних промена. Другим речима, мирољубиви односи могу јачати не само поверењем унутар групе, већ и самом толеранцијом ван групе. Већи степен толеранције према етничким, религијским и политичким мањинама указује на постојање ниже тензије према различитим социјеталним групама унутар државе.

Такав културални аргумент указује да демократска друштва не само да теже интернационализацији демократских норми, већ су те норме често спољни одраз њихових међусобних односа. Добровољна удруживања која су, по речима Алмонда и Вербе (Alamond, Verba, 1963), добила израз „грађанска култура“ такође доприносе јачању демократских институција (Putnam, 1993). Ефекат друштвене партиципације на одрживост безбедносних заједница може бити директан и индиректан. С једне стране, може смањити тенденцију ка сукобу стварајући преклапајуће мреже појединаца и друштвених група, док с друге стране може допринети дугорочном миру кроз развој демократије (Tuscisni, 2007:432). Колико се људска свест променила од 17. века, у коме је толеранција садржавала критичке, чак и погрдне конотације? „Чак и данас довољно је бити другачији, бити нешто друго па бити сумњив и крив“ (Симеуновић, 2007).

Иако се посебности многи на почетку диве или јој, не желећи, ипак завиде, друштвено неписано правило унификације и „покоравања“ временом превлада јер „другост или различитост треба учинити безопасним или његовим уништењем или претварањем Њих у Нас... јер је Туђе и Страно опасно само по себи“ (Симеуновић, 2009:16).

Каква год прокламована политика била, ипак су границе према Другом и „различитом“ субјективне и исказују се у интерперсоналним релацијама у друштву. Толерантност према Другом се сматра темељним културолошким и цивилизацијским достигнућем, толерантност различитости, али не и њихово признање, које је виши и продубљени облик толеранције. Политика „признавања разлике“, тј. разлике на темељу групне позиције, политика је уважавања социјалних и политичких неједнакости људи у друштву, смањивања разлика.

Тејлор редефинише класично либерално поимање и утврђује да се у пољу модерне политике обликују две политике признања: једна је политика универзализма, која наглашава једнаки дигнитет свих појединаца; а друга је политика разлике, која се темељи на принципу да свако треба да буде признат у ономе што је његов посебан идентитет. Првом типу признања темељ је идеал аутономије, а другом идеал аутентичности. Постојећа либерална друштва практикују политику универзализма која инсистира на једнаком дигнитету свих грађана и једнакости права, али је слепа за разлике и усмерена на појединце. Сама чињеница да је неко прихваћен као једнаки грађанин може бити недовољна ако неко припада непризнатој или презреној групи или култури. Политика разлика одговор је на проблеме који нису могли бити сагледани из перспективе непризнавања разлика (Taylor, 1994:25).

Такво савремено друштво подвргнуто је двојаким притиску: с једне стране, притиску за проширење јавне сфере, које траже групе што сматрају да су биле неправедно искључене из тог простора па врше притисак за своје равноправно укључење, а с друге стране проширење доводи до притиска за промену садржаја унутар тог простора. Право на признање Хабермас даје само културама које пристају на демократски дијалог, али уз тврдњу да је суочавање с различитостима прилика за промену универзалистичких вредности и начела.

Жеља за признањем може бити и узрок борбе, колико и напретка, како личних тако и друштвених. Друштвени напредак кроз толеранцију не може постојати ако људи не уважавају једни друге. Предуслов да неко буде поштован од других је поштовање себе самог. Миловим речима речено, толеранција појединца и друштво чини бољим, макар и на дуге стазе, јер се прихватањем „ширег“ дијапазона дух отвара за нова искуства и доприноси индивидуалном развоју разумевања, разбијању предрасуда које

спутавају живот и унапређењу људског друштва у целини. Толеранција није само незлостављање оних који не другачије мисле, већ подразумева признање и поштовање оних који имају своја властита начела. Савремено схватање толеранције садржи интелектуално и морално прихватљив став према разликама у уверењима и на тим разликама засниваном делању. То је и захтев да се не служимо притиском и присилом против оних који чија се морална схватања и понашања разликују од наших, те нарочито да се не служимо силом закона (Primožac, 1989). Бар теоријски, карактер либералистичке толеранције се заснивао на тврдњи да су људи потенцијалне индивидуе које би се могле развити да схватају своје праве интересе, права и способности, па и против естаблираног ауторитета и мишљења. Толеранција је сама себи сврха ако је стварно универзална, а она је могућа само ако не захтева стварног или наводног непријатеља, јер је онда дефинисана институционализованом неједнакошћу (Marcuse, 1984:391).

Толеранција, која је витални елеменат, симбол слободног друштва, никада неће бити поклон владајућих елита, већ нас самих и развоја нашег аутономног мишљења и говора (Marcuse, 1984). Средства којим се систем служи су слобода и толеранција, јер у либералном друштву преовладава уверење да до било каквих промена долази природним током ствари у условима слободне расправе у којој сви имају могућност учествовања.

Илузија која се ствара је представа политике која се игра да би имагинацију претворила у тумачење стварности. Увелико је присутна потреба припадности заједници базирана на примордијалној колективистичкој свести, јер „слобода мисли“ није само духовна категорија, већ и супротстављање уобичајеном образовању, држави и обичајима који утичу на нашу свест и који својим каналима утицаја често захтевају управо да се не мисли (Guido, 1966:23).

У данашњем друштву „имагинарне заједнице“ промишљања се граде под утицајем емоција и на основу смерница ауторитета и стереотипа. Заузврат, појединац је „заштићен“ од лутања у политици. Њему се нуде догме у које се верује као у једино истините (Симеуновић, 2009:24). Саме потребе појединца су неаутентичне, манипулисане, а појединац мора извршавати задату улогу у систему. Систем је тако моћан и јак да апсорбује чак и покушај критичара да га оспоре и промене. Ипак, није ли таква врста владавине, по Спинозином схватању, насилна, јер је то владавина која настоји да своју власт прошири и на мишљење (Spinoza, 1957:253)? Управо тамо где је лажна свест постала доминантна у националном и масовном понашању, смањена је дистанца између идеологије и стварности, репресивне мисли и репресивног деловања. Напредак ка слободи захтева напредак саме свести о слободи.

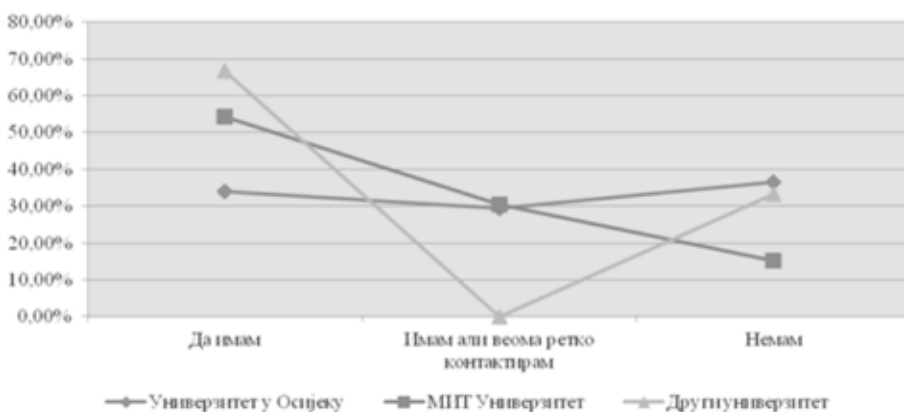
Практична искуства студената и њихова перцепција друштвене збиље

На темељу основног истраживачког питања: „Да ли већи број позитивних личних релација и стална комуникација становника у региону на интерперсоналној основи ствара перцепцију о високом нивоу регионалне безбедности“, два се питања директно односе на релације и међузависност кључних индикатора. Индикатори који указују на међузависност у добијању одговора на основно истраживачко питање у овом раду су интерперсоналне релације у региону или проценат испитаника који имају сталну позитивну комуникацију са људима из региона, и њихова перцепција о нивоу регионалне безбедности.

Како би циљ истраживања био што потпуније испуњен, узети су релевантни одговори 124 испитаника на два питања која је могуће међусобно укрштати, а као основна варијабла узето је одакле, односно са ког универзитета долазе испитаници. Са овог становишта истраживања у односу на варијабле постоји и једна контролна варијабла, а то су студенти-испитаници који долазе са других универзитета (држава), а моментално по разним основама (размена, приватно школовање, стипендије, специјализације и сл.) студирају на ова два универзитета.

Управо укрштање варијабли, поред два кључна индикатора, даје могућност за развој биваријантне анализе истраживања која ће бити деломично обухваћена, као врста коректива или поређења са студентима на два универзитета у Македонији и Хрватској. Због оваквог концепта презентирани су средње вредности и процентуалне расподеле добијених одговора.

На прво питање: „Имате ли пријатеља из регије с којима често контактирате?“ понуђена су три одговора: (а) да, имам; (б) имам, али веома ретко контактирам, и (ц) немам (дијаграм 1).

Дијаграм 1 – Приказ расподеле одговора на питање “Имате ли пријатеља из регије с којима често контактирате?”

Расподела одговора указује на две веома интересантне појаве. Прва је претпостављена расподељеност према понуђеним одговорима, а друга је веома изражена амплитуда или тенденција код категорија испитаника према варијаблама.

Приметно је код студената са Осијечког универзитета да је тенденција комуникација у региону без већих одступања, односно да се креће у равномерној расподели одговора. При томе је код студената са МИТ универзитета у Скопљу тенденција кретања одговора у константном паду са одговора „да, имам“ према одговору „немам“. Управо је амплитуда одговора код студената са других универзитета веома дивергентна, односно показује високе вредности у одговору који говори о постојању пријатеља код највећег броја испитаника, затим пада на нулу у одговору да врло ретко контактира са пријатељима које има, па се онда повећава на одговору да нема пријатеље.

Процентуална расподела одговора према понуђеним могућностима указује на, углавном, висок проценат испитаника који имају личне пријатеље у државама из региона. Код студената са универзитета у Осијеку тај проценат је 34,1% (нешто више од 1/3 испитаника), а код студената са МИТ универзитета у Скопљу тај проценат је 54,3% (више од 1/2 испитаника), док је код студената са других универзитета тај проценат изражено висок са 66,7% (мало више од 2/3 испитаника).

У односу на други могући одговор – „имам, али веома ретко контактирам“, одговори студената са универзитета у Осијеку и са МИТ универзитета у Скопљу су скоро идентични, док код студената са других универзитета није било испитаника који су заокружили овај понуђени одговор.

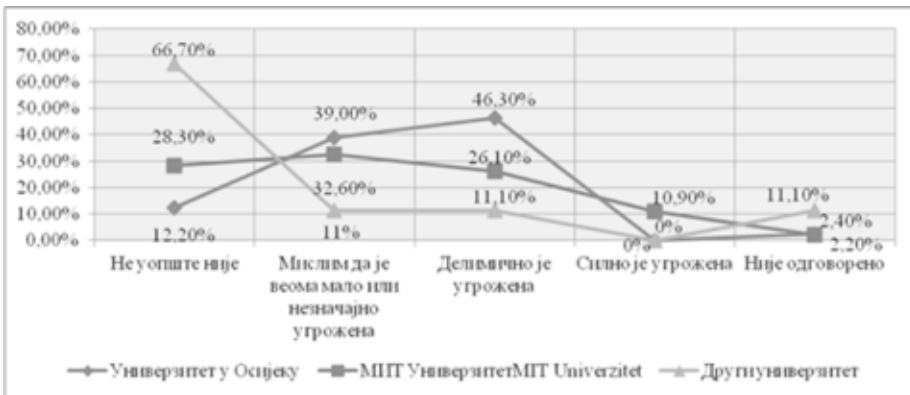
На трећи понуђени одговор – „немам“, расподела одговора код студената са Осијечког универзитета износи нешто више од 1/3 испитаника или 36,6%, код студената са других универзитета је тачно 1/3 испитаника или 33,3%, док на МИТ универзитету у Скопљу износи 15,2%.

Компарирајући добијене резултате можемо утврдити да већина испитаника има пријатеље из региона са којима активно комуницира. Истраживачи током истраживања нису улазили у утврђивање података из које земље региона долазе ти контакти, односно интерперсоналне релације, те су односи према социјалној дистанци повезани са комуникацијом са другачијом националном, верском и културном припаданошћу, што у овоме раду није основна варијабла јер испитујемо интерперсоналне релације и ставове испитаника.

Када говоримо о интерперсоналним релацијама испитаника и о расподели одговора, важно је да се напомене да су студенти са других универзитета дошли по различитим основама на студије у региону, те су углавном своје пријатеље стекли на студијама или их уопште нису стекли, што објашњава њихове одговоре.

Више пажње привлаче одговори студената са универзитета у Осијеку и МИТ универзитета у Скопљу, где већина студената у Македонији има активне контакте на интерперсоналној основи у региону. Овакви одговори намећу питање „да ли ови контакти утичу на перцепцију о нивоу регионалне безбедности или осећај сигурности испитаника?“ Одговор на ово добијамо кроз анализу другог питања које се односи на овај рад, као и кроз њихову компарацију, одакле се могу обликовати закључци.

Друго питање у истраживању адекватно за потребе овога рада гласи: „Мислите ли да је у подручју Југоисточне Европе угрожена регионална сигурност?“ При томе треба знати да се питање односи управо на регион Балкана. У оквирима овог питања понуђена су четири одговора и то: (1) „не, уопште није угрожена“; (2) „веома мало или безначајно угрожена“; (3) „делимично угрожена“, и (4) „силно је угрожена“. Анализом одговора утврђено је да део испитаника није одговорио на питање, тако да се отворила и могућност „није одговорено“. Расподелу одговора добијених на ово питање можемо видети на дијаграму 2.

Дијаграм 2 – Приказ расподеле одговора на питање “Мислите ли да је у подручју Југоисточне Европе угрожена регионална сигурност?”

Ставови испитаника показују веома интересантан начин размишљања у односу на фреквенцију расподеле одговора. Ово је изражено код све три групе студената, при чему је код студената са других универзитета став да је безбедност у региону веома стабилна и да уопште није угрожена изражен у високом проценту од 66,7%. Интересантно је што код свих група испитаника имамо студенте који нису одговорили, и то: од 2,2% на МИТ универзитету, преко 2,4% на универзитету у Осијеку, до 11,1% испитаника са других универзитета.

Постоји уочљива дивергентност у односу на добијене одговоре код ставова студената са универзитета у Осијеку и МИТ универзитета у Ско-

плу. Највећи проценат студената са универзитета у Осијеку – њих 46,3%, сматра да је безбедност у региону делимично угрожена, док 32,6% студената са МИТ универзитета у Скопљу сматра да је безбедност у региону веома мало или безначајно угрожена. Карактеристично одступање јесте став 10,9% студената са МИТ универзитета у Скопљу да је безбедност у региону силно угрожена.

Анализирајући ставове испитаника на основу расподеле одговора, можемо да закључимо да је мишљење студената са других универзитета углавном изграђено на основу краткорочних искустава и у потпуности се слаже са одговорима на прво питање, док је 1/3 испитаника из ове групе расподељена подједнако, и то према личном сагледавању у контексту одсуства пријатеља из региона и њиховог утицаја. Интересантно је да студенти са других универзитета који имају пријатеље у региону сматрају да је регион стабилан у безбедносном смислу, што се може тумачити као утицај комуникација на изградњу личног става.

Вредан пажње је резултат компарације одговора студената са универзитета у Осијеку и МИТ универзитета у Скопљу. И поред високог процената студената са МИТ универзитета који тврде да имају сталних пријатеља у региону са којима комуницирају, став да је безбедност у региону силно угрожена има 10,9%, док 26,1% сматра да је делимично угрожена. Овакав став више од 1/3 студената у Македонији надопуњује и став студената из Хрватске. Код студената из Осијека нико не сматра да је безбедност јако угрожена, али 46,3% њих сматра да је делимично угрожена, што је у супротности са процентом студената који имају пријатеље у региону са којима редовно или повремено комуницирају.

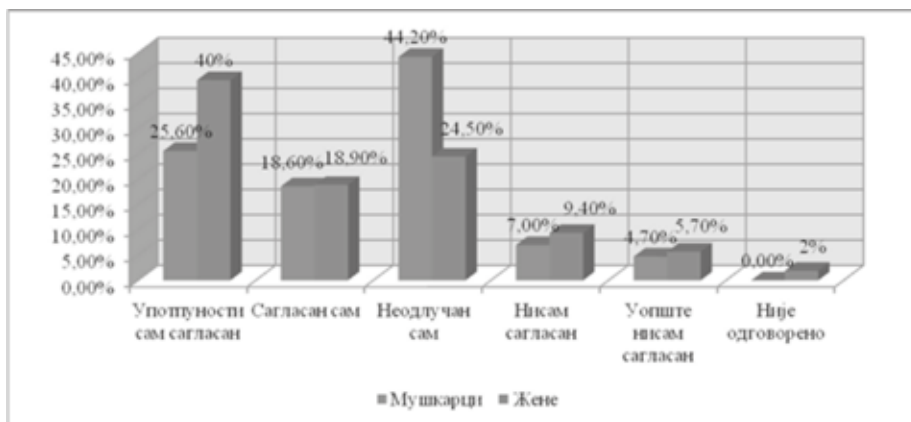
Овако дисперзовани резултати истраживања потврђују став да већи број позитивних личних релација и стална комуникација становника у региону на интерперсоналној основи не ствара позитивну перцепцију о већем нивоу регионалне безбедности.

Иако већина испитаника има пријатеље из региона са којима активно комуницира, то не утиче драстично на њихов став о неуgroженој безбедности у региону. Особито је то изражено код студената из Македоније, што асоцира на лични осећај угрожености. Овакав став углавном зависи од осећаја безбедности у држави у којој студенти живе, и није повезан са нивоом интерперсоналне комуникације у региону. Израженија забринутост студената из Македоније резултат је „спорног идентитета“ који је још увек у процесу утемељења, а тај процес је споран не само унутар њених граница, него и изван њих. Овакво стање сталног конфликтног окружења сразмерно ствара и већи осећај угрожености. Унутарње оспоравање националног идентитета је резултат великог броја различитости између две етничке заједнице, те је резултанта повећане друштвене сегрегације

коју прати утемељење нових политичких идентитета и институција по етничким границама (Stanković-Pejnović, 2011b:471-496).

Ради појашњења овакве перцепције угрожености код студената употребљена је и друга варијабла, односно пол испитаника, а са циљем добијања података о толеранцији студената. Питање се темељило на ниву социјалне дистанце, односно прихватању националне, религиозне и културне различитости, тј. да ли су студенти сагласни да живе у истој соби са студентима друге националне, верске и културне припадности. Ово питање је узето у контексту већег нивоа блискости на скали социјалне дистанце, а у истраживању је постављено као тврдња у Ликертовој скали са пет степена понуђених одговора, и то: „у потпуности сам сагласан“, „сагласан сам“, „свеједно ми је“, „нисам сагласан“ и „уопште нисам сагласан“.

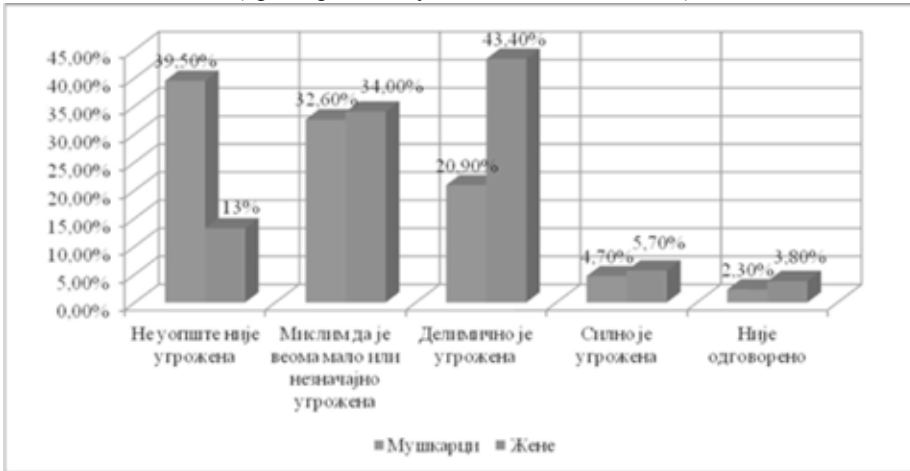
Графикон 1 – Приказ ставова сагласности испитаника на питање *“Да ли сте сагласни да живите у истој соби са студентима друге националне, верске и културне припадности?”*

Уочљиво је да су жене толерантније од мушкараца у односу на прихватање националне, верске и културне различитости на овом нивоу социјалне дистанце. Резултати у којима мушкарци са високих 44,2% показују незаинтересованост у вези са заједничким живљењем са колегама друге националне, верске и културне различитости, као и мале разлике између несагласности и потпуне несагласности између мушкараца и жена по овом питању само додатно указују да је већа толерантност иманентна женама.

Став о већој толерантности код жена проверен је и преко тестирања кроз исту варијаблу питања број два у овом раду (графикон 2).

Графикон 2 – Приказ расподеле одговора на питање “Мислите ли да је у подручју Југоисточне Европе угрожена регионална сигурност?” (према разлици у половима испитаника)

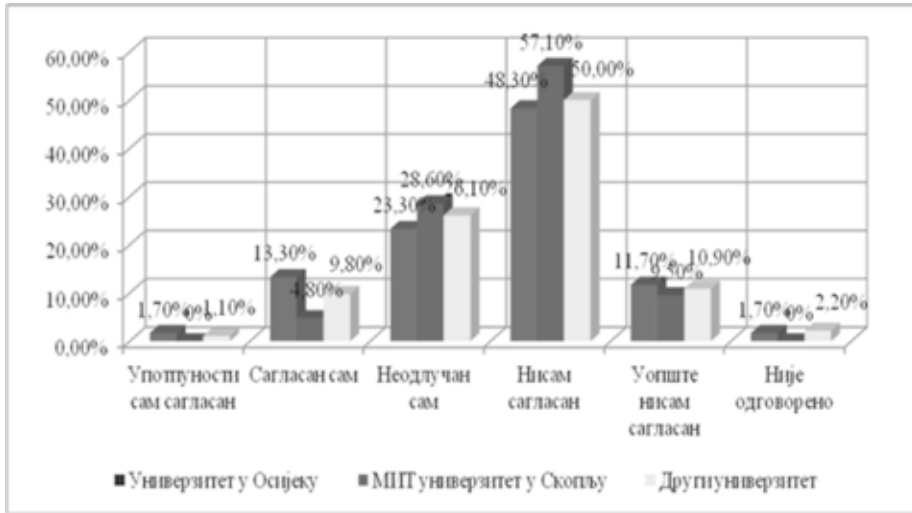
Расподела одговора указује на то да већина жена – 43,4%, сматра да је безбедност у региону делимично угрожена, а само 13,2% сматра да уопште није угрожена. Може се закључити да управо овакав став жена ствара и већу толерантност код њих по питању социјалне дистанце и прихватања националних, верских и културних различитости. Ово наводи на закључак да се повећана комуникација и личне релације ипак не рефлектују позитивно на перцепцију добре регионалне безбедности.

Добијени закључак представља могућност отварања будућег истраживања о разлозима због којих се стварају негативни ставови око регионалне безбедности и поред веће и присније комуникације људи у региону. С обзиром на теоријске приступе, емпиријски показатељи показују веома различиту слику, те дају основ за проучавање утицаја етичких и едукативних фактора, као и психолошких и дневних утицаја на перцепцију о угрожености регионалне безбедности.

У покушају да се добије одговор на питање зашто студенти имају негативан став у погледу стабилне регионалне безбедности у контексту добре интерперсоналне комуникације, анализирани су одговори на питање које повезује националну и регионалну безбедност кроз чланство у Европској унији (која је најизраженији безбедносни актер у Европи), уз претпоставку да на одговоре утиче концепт европског безбедносног идентитета. Управо приступ прихватања европског идентитета као супститута националног идентитета представља лични став и практично осећај испитаника у односу на теоријску дебату у научним круговима о изградњи европског безбедносног идентитета.

Питање анализирано у оквирима Ликертове скале је однос према очувању националне безбедности и чланства у ЕУ. Понуђено је пет одговора на скали сагласности (графикон 3).

Графикон 3 – *Расподела одговора на питање “Очување националне безбедности учлањењем у Европску унију јесте успешније неголи изван Уније?”* (према универзитету са којег долазе испитаници)

Добијени резултати показују једну веома изражену и у истраживању неочекивану дисперзију. Више од половине испитаника није сагласно са тврдњом да се национална безбедност успешније може очувати у оквирима ЕУ. Тачније, чак 60% студената универзитета у Осијеку, 66,6% студената МИП универзитета у Скопљу и изненађујућих 60,9% студената са других универзитета сматра да чланство у ЕУ не гарантује успешније очување националне безбедности или решавање безбедносних ризика и претњи.

Овакви одговори у контексту теоријског приступа улози изградње европског безбедносног идентитета указују на неколико дилема.

Прво, испитаници сматрају да је национални идентитет изнад европског идентитета, без обзира на ниво угрожавања безбедности.

Друго, осећај о националној угрожености већи је неголи о европској безбедносној угрожености.

Треће, регионална повезаност, посебно личне везе и пријатељства, имају мали значај када је у питању оцена регионалне безбедности, јер испитаници стављају у први план националну безбедност.

Четврто, личне перцепције студената према очувању националне безбедности и чланству у Европској унији указују на постојање евроскеп-

тицизма, бар што се тиче безбедносних питања. Интересантно је што, у том контексту, студенти који долазе кроз размену на универзитете у Осијеку и Скопљу, а који су већином са европских универзитета, перципирају регионалну безбедност као супротност националној безбедности. Уствари, ови студенти националну безбедност сматрају значајнијом него регионалну и мисле да је очување националне безбедности успешније изван Уније. Тако значај националне безбедности код наведене групе испитаника долази испред регионалне.

Резултати овог истраживања показују да на регионалну безбедност не утичу личне перцепције о безбедности и интерперсоналне комуникације, већ да велики утицај има осећај значаја националне безбедности или јако изражен осећај националног идентитета.

Дефинитивно, на основу резултата овог практичног истраживања може се закључити да на перцепцију студената о регионалној безбедности не утичу личне релације, иако оне утичу на већи ниво толеранције, што се не одражава на став да је очување регионалне безбедности значајније од очувања националне безбедности.

Овакво истраживање је показатељ да живимо у оквиру противречних лојалности које одабирамо према конкретним ситуацијама, те одбацујемо једну лојалност у односу на другу, а да истовремено не сумњамо у ту прву. Постоје многобројне лојалности – према блиским и вољеним људима, пријатељима, према сопственом погледу на свет, према случајним људским колективима и према колективима у којима смо се нашли, или према „припадности замишљеним заједницама“ којима припадамо рођењем, према партији, према друштвеном поретку, али и према себи, сопственој природи и сопственим уверењима, те према садашњости и будућности, према конкретном и универзалном. У овим лојалностима лежи толико много противречности. Ретко постоји консензус по питању која је то идеолошка фикција која се образовањем „обликује“ у нама, с обзиром да су привидне и лажне синтезе којима се у том контексту заваравимо како би себи изгледали доследни. Ако постајемо све више свесни противречности, на нама је да нађемо довољно снаге и да не постанемо пуки објекат, те „похвала недоследности постаје истовремено одбијање признања извесне вредности, вредности доследног живота“ (Kolakovski, 1964).

Закључак

Студенти, припадници различитих нација, који су учествовали у истраживању, препознају и прихватају важност и корист сарадње у „грађењу безбедности“, те кроз процесе идентификације заједничког идентитета и разумевања темељних питања изграђују своја схватања о

стварању партнерских односа који би били усмерени ка постизању заједничких интереса. Речима Хане Арент да „моћ ниче међу људима који раде заједно“ (Arendt, 1998:200) могуће је идентификовати усмеравања друштвене природе у међународним односима. Људи су део сложених структура културе, друштвених односа и моћи, који на њих утичу и ограничавају их. Утицај на перцепцију неке особе је условљен деловањем актера с којима она нема никаквог узајамног односа или комуникације. Управо због тога економске норме се претварају у друштвене вредности које се шире светом као универзалне вредности. Појединци развијених земаља настоје да деле друштвене и политичке вредности утемељене на сарадњи, индивидуалном избору и слободној вољи, преговорима и компромисима, универзалној једнакости међу појединцима и универзалном поверењу у друштвени споразум (Mousseau, 2000:47). Уколико вредности економског либерализма превладавају, припадници који нису део групе, они Други, нису више претња, већ се сматрају потенцијалним партнерима у међусобно корисним односима.

Адлер и Барнет сматрају да је важно да се дели „транснационална грађанска култура“ која може бити полазиште за стварање транснационалног идентитета појединаца у заједници. Према њиховој теорији, темељ безбедоносне заједнице је јако цивилно друштво и мрежа организованих процеса између њих (Adler, Branett, 1998:41).

Супротно теоријским претпоставкама Адлера и Барнета, емпиријски показатељи не показују да испитаници исказују посебну поверљивост. Иако се често истиче однос између друштвене партиципације и појачаног осећаја за заједницу, те самим тим и развој актуелних безбедносних заједница, емпиријски показатељи нису показали корелацију између тих варијабли. Без обзира што безбедносна заједница није зона, генерално узевши, изразитих либералних вредности, оне су ипак у региону квалитативно различите у односу на остатак света, бар што се тиче заједничких вредности грађана. Студенти са хрватског универзитета показују већу толерантност, за разлику од студената из Македоније. Исти образац примењен на ширем подручју Европе показује да је у многим случајевима изразитија толеранција у земљама западне Европе него у земљама централне и источне Европе (Tasicisny, 2007:439). Дојч је нагласио улогу „централних држава“ у стварању историјских безбедносних заједница, иако нису предвидели да ће вредности бити различите између центра и периферије заједнице. Антрополози често наглашавају да је неповерење предзнак или показатељ повећане агресивности у друштву, како према самим члановима друштва, тако и према оним „другим“ (Snyder, 2002:45). Стицање и имање идентитета је у функцији постизања личне безбедности, те „много значи нашем несигурном собству“ (Симеуновић, 2009:22). Оту-

да толико напора да будемо признати од других, те често „уништавамо“ своју јединственост како би постали корисни чланови друштва и били што једнакији јер је то пут да постанемо што успешнији у униформисаном друштву, често вођени само интересом и користи.

Резултати испитаника показују да поверење или толеранција као социолошки показатељ односа у друштву и нивоа прихватања различитости и стварања социјалне дистанце, може бити једнако важна у развијеним демократским друштвима. Поверење је темељни концепт у теорији безбедносне заједнице као предуслов припадања самој заједници. Ипак, емпиријска истраживања су показала да, супротно тврдњама Адлера и Барнета, поверење није нужан предуслов за испуњавање очекивања која би остварила мирне промене. У постојећим безбедносним заједницама постоји висок ниво интерперсоналног поверења, али међудржавне безбедносне заједнице тешко да могу наћи своје објашњење у теоријским темељима базираним на поверењу. Ако проширимо уобичајени конструктивистички поглед на елите, могуће је говорити о релевантности поверења само у два случаја, у Европи и Северној Америци. Ипак, важно је напоменути да је безбедност у безбедносној заједници само унутрашња будући да њени чланови одржавају мирољубиве односе унутар своје заједнице, али не нужно и према другим земљама (Emmerson, 2006:165).

Иако концептуализам Карла Дојча закључује да компатибилност вредности представља предуслов за стварање успешног безбедносног система, многи теоретичари данашњице ограничавају своје анализе најчешће на елите и на либералне вредности. Када се узме у обзир став грађанства, долази се до закључка да либералне вредности налазе своју подршку у друштвима са дугорочним миром, а мање у друштвима која су недавно изашла из војног сукоба. Супротно теоријском приступу Адлера, пракса не показује да су либералне вредности нужан услов за изградњу безбедносне заједнице, бар не на социјеталном нивоу (Adler, 1992). У безбедносним заједницама са израженом толеранцијом она је праћена и међусобним поверењем. Европа је једина безбедносна заједница са високим процентом јавне подршке демократији. Ипак, либералне вредности нису универзално усвојене. Рипсман наглашава да међусобно поверење може одржати безбедносну заједницу ако се промени структура друштва (као у западној Европи након 1989) (Ripsman, 2005:669).

Циљ емпиријског истраживања био је добијање одговора од једног друштвеног слоја, студената, не целог друштва, да ли већи број позитивних личних релација и стална комуникација становника у региону на интерперсоналној основи ствара перцепцију о високом нивоу регионалне безбедности.

У истраживању је одабран узорак од 124 испитаника студента, младих људи од 18 до 22 године старости, који још увек не изражавају своје политичке ставове, посебно у односу на интерперсоналну комуникацију са људима из региона. Емпиријско истраживање, бар што се тиче структуре друштва коју чини студентска популација, није део, Маркузовим речником речено, „једнодимензионалног“ и репресивног друштва које намеће „лажну свест“ разним начинима: индоктринацијом, манипулативним средствима комуникације. Иако су основни ставови у истраживању потврђени, само истраживање је наметнуло и тестирање односа националне и регионалне безбедности кроз призму утицаја кључне улоге ЕУ, а ту су показатељи сасвим дивергентни у односу на основно истраживачко питање. Као резултат овог дела истраживања закључује се да је студентима важније очување националне безбедности, него регионална повезаност. У контексту изградње европског идентитета за стварање европског политичког народа неколико је важних темеља колективног идентитета. Идентитети нису задани, већ се стварају и мењају, те их увек треба сагледавати према тој непрекидној интерној и екстерној динамици. Такође, значење „другог“ за формирање и мењање колективног идентитета је променљиво (Stanković-Pejnović, 2010:1277). Појединац у борби за признањем жели признање слободе унапређивања свог идентитета, па се наведено признање испољава као право на креативност и самореализацију. Неотуђиво је право сваког појединца да сам трага за групним идентитетом и да га мења или да партиципира у више различитих групних одређења. Политика признања се темељи на хегелијанској идеји да је идентитет конструисан кроз процес међусобног признања, реципроцитетом у односу једнаких појединаца.

Посебан део истраживања се односи на европски идентитет. Иако осећај европског идентитета постоји код одређеног дела испитаника, он се интерпретира као секундарна, комплементарна национална идентификација, односно декларисање европској припадности не представља супраевропски идентитет који би поништио национални идентитет, већ долази до мултиплицирања идентитета и њихове хијерархичности. Стварање европског идентитета треба сагледавати у времену јер идентитети нису фиксни, те временом долази до њихове еволуције. Упоредјујући национални и европски идентитет треба узети у обзир временску несразмерност, односно много краћи период изградње европског идентитета, насупрот вишевековној традицији постојања националних држава и националног идентитета.

Истраживање о перцепцији безбедности доказује да схватање студента није одраз наметнутих политичких ставова политичких елита, које и не покушавају да промене реалност, већ само номинално преносе „уни-

верзалне норме“ о потреби откривања нових подручја међусобног интереса. Задовољавајућа је процентуалност толеранције према другачијем (40%), при чему је израженији проценат жена у испољавању ставова о толеранцији. При томе се толеранција повезује са осећајем поверења према припадницима другог народа, културолошког и верског идентитета. Степен толеранције је мањи код мушког пола јер је базиран на чуварској, мушкој улози, али и на чињеници да је нарцизам и склоност ка доминацији израженији код мушкараца. Зато су мушкарци и спремнији да одбаце нешто друго које није идентично познатом обрасцу, те они следе образаца „Он није Ми, он припада Њима“ (Симеуновић, 2009:18). С друге стране, позиција жене је „покоравање“ улози коју јој мушкарац намеће у свом мушком свету и увелико зависи од уметности њене глуме.

С друге стране, велики проценат студената који су равнодушни на питање социјалне блискости са студентима друге националне, верске и културне припадности јесте ризичан фактор у стварању безбедносне перцепције, посебно у односу на националну безбедност. На основу наведеног става разумљиви су одговори добијени на последњем контролном питању који упућују на закључак да студенти имају већи осећај угрожености националне, него регионалне безбедности, посебно у односу на улогу ЕУ. На овом случају се показује да ставови Адлера и Бенета и њихово истицање нужности дијалога и комуникације као заједничког темеља образовања и преноса знања, социјализације и друштвено установљених норми које чине темељ формирању „безбедносне заједнице“ – није одржив, бар на подручју Балкана и његове друштвене структуре. Самим тим можемо закључити да је национални идентитет за студенте важнији него европски идентитет, што указује на изражени евроскептицизам код младих људи у региону. Упоредјујући наведене ставове, уз уважавање посебних услова у којима студенти живе у разичитим државама, са ставовима садржаним у теоретским радовима, крајњи закључак је да личне релације не утичу директно на ниво регионалне безбедности или креирање безбедносне политике. Толерантност у социјалним односима и придржавање етичких и моралних норми понашања умногоме зависе од субјективно креираног осећаја угрожености. Овакав приступ указује на велики значај националне безбедности и националних интереса у односу на европску или регионалну безбедност.

Ово емпиријско истраживање може бити полазиште за будуће истраживање специфичности безбедносне заједнице која би требало да почива на толеранцији према групама које су различите од већинске заједнице, као и на већем поверењу.

Постоје усклађивања, као привидне и лажне синтезе, као наша самообмана и идеолошка фикција, која се традиционално у нама обликују.

Ако смо довољно јаки да схватимо недоследност живота, онда морамо бити и доследни у оним „елементарним ситуацијама“ у којима наш морални однос, у којима наша Човјечност, мора остати непромењена, без обзира на околности у којима се налазимо. У свеукупном и све већем друштву „дресираних људи“, све је теже постати и остати Човек, па макар и у „елементарним ситуацијама.“

Литература

1. Adler, E., Barnet, M., (1998). *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge.
2. Almond, G. A., Verba, S., (1963). *The Civic Culture*, Princeton University Press, Princeton.
3. Arent, H., (1998). *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago.
4. Бајагић, М., (2006). *Појединачна и социјетална безбедност*, Безбедност, год. 48, бр. 2, Београд, стр. 221-236.
5. Cronin, B., (1999). *Community Under Anarchy*, Columbia University Press, New York.
6. Cross, S., Vukadinović, R., (2013). *Shaping the Twenty First Century International Security Community in South East Europe and Beyond*, Macmillan, Palgrave.
7. Deutsch, K. W., (1957). *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton.
8. De Ruggiero, G., (1966). *The history of European Liberalism*, Beacon Press, Boston.
9. Emmerson, D. K., (2005). *Security, Community, and Democracy in Southeast Asia: Analyzing ASEAN*, Japanese Journal of Political Science, vol. 6, br. 2, pp.165-185.
10. Ђорђевић, И., Кековић, З., (2011). *Концепт људске безбедности – алтернатива или нужност*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 90-115.
11. Fukuyama, F., (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York.
12. Hayward, C., (2000). *De-facting Power*, Cambridge University Press, Cambridge.
13. Kagan, R., (2004). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York.
14. Kant, I., (1991). *Political writings*, Cambridge University Press, Cambridge.

15. Kaplan, R., (1993). *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, St. Martin's Press, New York.
16. Kennet, C., (2008). *United States Foreign Policy & National identity in the 21st Century*, Routledge, New York.
17. Kešetović, Ž., (2013). *Managing emergency situations in Republic of Serbia - Qualitative Aspect*, Безбедност, год. 55, бр. 2, Београд, стр. 5-22.
18. Kolakovski, L., (1964). *Pohvala nedoslednosti*, Filozofski eseji, Nolit, Beograd.
19. Luketić, K., (2013). *Balkan: Od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb.
20. Маринковић, Н., (2007). *Замисао глобалне безбедности – са или без националне*, Безбедност, год. 49, бр. 4, Београд, стр. 58-78.
21. Mousseau, M., (2000). Market Prosperity, Democratic Consolidation, and Democratic Peace, *Journal of Conflict Resolution*, vol. 44, br. 4, pp. 472-507.
22. Primorac, I., (1989). *O trpeljivosti u moralu*, u: Igor Primorac (ur), O toleranciji, Filip Višnjić, Beograd, стр. 261-283.
23. Putnam, R. D., (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton.
24. Симеуновић, Д., (2007). *Српска колективна кривица*, Нолит, Београд.
25. Симеуновић, Д., (2009). *Одређење екстремизма из угла теорије политике*, Српска политичка мисао, год. 16, бр. 2, вол. 24, стр. 11-30.
26. Snyder, J. L., (2002). *Anarchy and Culture: Insights from the Anthropology of War*, *International Organization*, vol. 56(1), pp. 7-45.
27. Spinoza, B., (1957). *Teološko-politički traktat*, Kultura, Beograd, стр. 244-253.
28. Svilar, P., (2011). *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*, Mediterranean Publishing, Novi Sad.
29. Stanković-Pejnović, V., (2010). *Raspad Jugoslavije*, *Teme*, год. XXX-IV, бр. 2, стр. 601-618.
30. Stanković-Pejnović, V., (2011a). *Ka evropskom građanstvu*, *Teme*, вол. 35, бр. 4, стр. 1271-1288.
31. Stanković-Pejnović, V., (2011b). *Sporan identitet Makedonije: Identitet različitosti*, *Etnoantropološki problemi*, вол. 6, бр. 2, стр. 471-496.
32. Šabić, Z., Cerjak, K., (2012). *The Presidency of the Council of the European Union: an Administrative and Political Challenge*, *Безбедност*, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 58-78.
33. Taylor, C., (1994). *The politics of recognition, in Multiculturalism: Exa-*

mining the Politics of Recognition, Princeton University Press, Princeton, pp. 25-74.

34. Todorova, M., (1997). *Imagining the Balkan*, Oxford University Press, Oxford.

Student's Perception of Regional Security

Abstract: *The starting point of the paper is the security concept based on Deutsch's theoretical concept, further expanded by the theory of Barnett and Adler, that a 'security community' has its foundations in understanding common security threats, economic conditions, and cultural experience. According to them, one of the important issues is the necessity of dialog and communication, common educational foundation, the importance of knowledge transmission, socialization and socially acceptable norms. Adler and Barnett stressed the importance of a shared transnational civic culture, which may shape the transnational identity of individuals of the community. According to their theory, security communities should arise from strong civil societies and the networks of organized processes between them. An empirical analysis of the attitudes of student population in Macedonia and Croatia has shown there is no evidence for acceptance of this theory in this part of the Balkans. The base of empirical analysis is a comparative examination of personal perception influence and mutual communication of citizens and their attitude toward the perception of regional security. The aim of the study is to prove that the students' perception of regional security is not influenced by personal relations with members of other cultures, although there is tolerance for differences. Contrary to the prevailing theoretical approach and illusions about reality framed by political elites, students do not share conviction that regional security is secured within the framework of the EU and they show preference of the national over the European identity.*

It would be perhaps more fruitful to concentrate future analytical efforts on what makes security communities special: greater tolerance of minority groups and, particularly, greater trust.

Key world: *region, security, tolerance, communication, students' perception, ethnic diversity.*

Prof. *Darko MARINKOVIĆ*, LL.D
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

UDK - 343 549 : 343 132
Review scientific paper
Received: 16.10.2013.

Criminal Investigation of Extortion-Motivated Kidnapping*

Abstract: *In its nature, kidnapping is an atypical act of violence which deprives the passive subject of the right of movement. In terms of criminal law, it involves unlawful seizure or detention of a person by use of force, threat or deceit, for a particular purpose. Depending on the division criteria, theory, legislation and practice distinguish among a large number of modalities. The basic and most comprehensive division derives from the motive of the perpetrators, based on which a distinction can be made between extortion-motivated kidnapping (for profit) and coercive kidnappings. Criminal investigations of extortion-motivated kidnapping can basically be differentiated into those conducted while the abducted persons are deprived of their liberty and held in unknown locations and the ones conducted after a kidnapping case is closed, that is, after the abducted person has been freed or, in the worst-case scenario, deprived of his/her life. In cases when the victims are held by the kidnappers, criminal investigations have to be based on the principle that the main objective is to locate and liberate the abducted persons, without any consequences to them caused by the investigation, and the task of finding and apprehending the kidnappers comes only second.*

The paper focuses on criminal investigations of extortion-driven kidnapping reported by persons close to the victims, willing to cooperate in order to release the victims as the primary objective and the apprehension of the offenders as the secondary objective of the investigation.

Keywords: *kidnapping, types of kidnapping, extortion-motivated kidnapping, criminal investigation, resolving cases of kidnapping.*

* This paper has resulted as part of the research project entitled The Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Combating Organised Crime and Terrorism in the Context of International Integration. The project is funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia (no. 179045) and carried out by the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade (2011-2014) with Prof. Sasa Mijalković, PhD, as the project leader.

Introduction

The kidnapping of the twenty-month-old son of the world-famous pilot Charles Lindbergh in early spring 1932 excited both the public both in America and worldwide. Millions of people sympathized with the family of the abducted boy, hoping that the toddler would be found and fortunately reunited with his parents. The kidnapping was of an extortionate nature - the Lindbergh family was requested to pay 50,000 dollars, a rather large sum of money at the time, in exchange for setting the child free. Yet despite the fact that the requested sum had been paid and despite the personal promise of the US President Herbert Hoover to “move Heaven and Earth” to find the kidnappers and their victim, and even despite assistance offered by the mafia boss Al Capone with the investigation, the child could not be saved. His mutilated body was found two and a half months after the kidnapping, in a grove by the road, a few miles from the parental home from which he had been abducted.

Two and a half years after the monstrous kidnapping, a German immigrant Bruno Hauptmann was arrested for possession of marked bills used to pay the ransom for Lindbergh's son. He was sentenced to death, although during the trial he persistently denied his guilt. He refused to have his death sentence replaced by life imprisonment in exchange for admitting the kidnapping.¹

Etymologically, the Serbian word for kidnapping – otmica - denotes grabbing, capturing, forcibly seizing and taking away (Milošević, 1990:9). In its nature, kidnapping is a typical act of violence by which the passive subject is deprived of freedom of movement – in terms of criminal law it involves unlawfully taking away or detaining a person by use of force, threat or deception, for a particular purpose. As incrimination sui generis, kidnapping is a complex criminal act (the so-called intrinsically complex criminal offence) which consists of the unlawful deprivation of liberty, coercion and extortion, the unlawful deprivation of liberty being a mandatory element of the offence. Given the fact that the passive subject is deprived of freedom of movement, and a variable motive or purpose for which it is done (coercion or extortion), kidnapping is classified as being an act against human

¹ Quoted according to Newton, M. (2008) Criminal Investigations: Celebrities and Crime, Chelsea House Publishers, New York. A concise overview of this abduction, which took place more than eighty years ago, has pointed to the complexity and danger of this phenomenon. Serbia has been swept by a wave of kidnapping since the beginning of the new millennium, when the members of one of the most powerful criminal groups that have ever operated in the region abducted a number of very rich individuals over a short period of time. The epilogue involved millions in illegally gained property which the victims' families paid as ransom for the release of their loved ones. We cannot help feeling that the kidnappers had thus accumulated enormous capital in proceeds from crime which, among other things, enabled them to organise and carry out the tragic event of 12 March 2003.

rights and freedoms of citizens. It can be said that the criminal legislation of Serbia introduced kidnapping as a separate criminal offence rather late, only in 1977, until which time its various forms had been qualified as unlawful deprivation of liberty, extortion or coercion (Stojanović, 2007:372). Due to a number of specific characteristics, kidnapping is quite justifiably defined as autonomous incrimination, regardless of the fact that it can essentially be included in or subsumed under some other illegal activities or other criminal offences.

According to the Ministry of the Interior², the total number of 119 kidnapping cases was registered in the Republic of Serbia within the period from 2003 to 2008 - in the observed six-year period a kidnapping took place once in 18 days (or in 441.7 hours) on average. The Ministry registered 21 criminal acts of kidnapping in 2009; 25 cases in 2010; 11 in both 2011 and 2012, and six in the first half of 2013 - in this four and a half years long period the criminal offence of kidnapping took place in time intervals of 22 days or 528 hours on average.

The Criminal Offence of Kidnapping in the Criminal Code of the Republic of Serbia

According to the Article 134 of the Criminal Code of the Republic of Serbia, the criminal offence of abduction, besides its basic form, takes four aggravated, qualified forms. The basic form involves taking away or detaining a person using force, threat of violence, deception or otherwise, in order to extort money or other material gain from such a person or another or to make the other person do something, refrain from doing or suffer (the prescribed punishment is imprisonment of two to ten years). The law provides for the following four qualified forms of abduction: 1) when - in order to achieve the purpose of kidnapping - the perpetrator threatens to murder the abducted person or to inflict grave bodily injury (imprisonment of three to twelve years); 2) when the kidnapped person has been kept for more than ten days, was treated in a cruel way; if his/her health was impaired or other serious consequences have ensued or if the offence was committed against a minor (imprisonment of three to fifteen years); 3) if the abduction has resulted in the death of the abducted person or if the abduction was perpetrated by a group³ (imprisonment of five to eighteen years); and 4) if the kidnapping is performed by an organised criminal group (minimum sentence of imprisonment of five years).⁴

² The data provided by the Directorate of Information Technology of the Republic of Serbia Ministry of the Interior.

³ A group consists of at least three members associated for the purpose of continuous or occasional perpetration of criminal offences; the roles of its members do not have to be clearly defined and the group need not be marked by the continuity of membership or a developed structure (Art. 112, p.22 of the CC).

⁴ An organised criminal group is a group of three or more persons, existing for a time and acting in

The content of the offence of abduction involves taking away or detaining a person in a certain place which is convenient for depriving the person of freedom of movement. The person is taken away from a location that is inadequate for the deprivation of freedom of movement, primarily because of the presence of others and transferred to another place, against their will, whereas the retention involves preventing the person from leaving the place wherein they were until that moment. The removal or retention is achieved by coercion, threat, deception, or otherwise, where coercion or threat are to be understood in the usual sense – as an absolute or compulsive force or real and serious threat. Deception means that a trick is used to make the persons come alone or to accompany the perpetrator to a certain spot, without the use of force or threat, where they are detained, i.e. deprived of liberty, whereas the term otherwise includes all other possible modalities of removal and retention, which do not include force, threat or deception, such as the removal or retention of an invalid. In order to qualify kidnapping a criminal offence as, the perpetrator must have an intention to extort money or other material gain from the kidnapped person or somebody else or to force the kidnapped person or the other person to do something, refrain from doing something or suffer something. Thus it can be concluded that the purpose of abduction is in fact extortion or coercion. If the said intention of the perpetrator is not present, he shall not be guilty of this, but another criminal offence (unlawful detention or coercion). Therefore the criminal offence of kidnapping is characterized by direct intention. In the cases of aggravated forms of the offence, qualified by certain circumstances, e.g. the threat to life or detention longer than ten days, the perpetrator must also be proved to have had the intention, whereas the aggravated form which involves serious consequences, such as severe health impairment or the death of the abductee, negligence is sufficient. Otherwise, the criminal act of kidnapping would be deemed to be in concurrence with another offence (grave bodily harm or murder).

In addition to defining it as a separate criminal offence, the Criminal Code defines kidnapping as the action of perpetrating a number of criminal offences. This is the case with coercion (Article 135 of the CC), hijacking of aircraft, ships or other means of transportation (Article 293 CC), crimes against humanity (Article 371 CC), terrorism (Article 391 CC)⁵ and endangering persons under international protection (Article 392 CC). In such cases the

agreement with the aim of perpetrating one or more criminal offences for which the law provides a sentence of imprisonment of four years or more, in order to acquire direct or indirect financial or other benefit or to exert and maintain influence on economic or other important state structures (Art. 122, p. 35 of the CC)

⁵ Amendments to the Criminal Code of 2012 introduced significant changes regarding the criminal offence of terrorism. For more information on this subject, see: Стојановић, З., Коларић, Д., (2012). *Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије* (Stojanović, Z., Kolaric, D., (2012). *New solutions in the Criminal Code of the Republic of Serbia*), Безбедност, Vol. 54, No. 3, Belgrade, p. 23.

notion of kidnapping should be understood as unlawful seizure or detention of a person (the criminal offence provided for in Article 239, hijacking refers to a specific vehicle), where the purpose of abduction is defined by the specific criminal act which envisages kidnapping as the action of perpetration (e.g. in case of terrorism, the purpose is to jeopardise the constitutional order and security of Serbia; in hostage taking, the purpose is to coerce a state or an international organisation to do or to refrain from doing something).

Types of Kidnapping

Depending on the criteria of division, the theory, law and practice distinguish among a large number of modes of kidnapping. The main and most comprehensive classification is based on the motive of perpetration, given as the legal description of the nature of the criminal offence of kidnapping and other incriminations which comprise this notion – it concerns making a distinction between extortion-motivated and coercive kidnapping. The objective of the former is to obtain pecuniary benefit for the perpetrator to the detriment of the victim or another person or organisation (e.g. a bank or a company headed by the abducted person), whereas the latter are committed in order to coerce the abductee or other persons, either natural or legal, such as an organisation, state or even the international community. Thus, for instance, in extortionate kidnapping, the abductee or any other person is required to pay the kidnapers a certain amount of money or surrender other valuables (gold, securities, etc.) thus enabling them to obtain illegal benefit.⁶ The coercive kidnappings are, as a rule, varied and may range from coercion, as a criminal act against the rights and freedoms of man and citizen, to terrorism as a classic political criminal offence or hostage-taking and international terrorism, which belongs to the group of acts against humanity and other values protected by international law. Thus, for example, the purpose of a coercive kidnapping may be to force the kidnapped person into marrying or doing something else, refraining from doing something, or suffering something; a state may be coerced into releasing some persons or resolving other requests made by the kidnapers, which may be of political or other nature (e.g. social – to make a favourable decision regarding the kidnapers' plea or request, such as, for instance, financial aid), or the international community and its institutions may be required, for example, to withdraw their missions from a specific area, recognize a territory or movement, etc.⁷

⁶ As Milosevic (Милошевић, 2010:105) has pointed out, recent practice shows that the most striking instances of abduction in our country have been of extortionate nature (kidnapping children for ransom, debt collection, etc.). Such abductions are usually accompanied by threats of murder or serious injury to the abducted persons and are marked by timely reporting of the case by the aggrieved party.

⁷ With respect to the motive and the subject of the attack, Krusić (Крушић, 2001:666-669) has classified

As regards the passive subject of the kidnapping, it is always a natural person or persons. However, the Criminal Code and international documents provide for a special type of kidnapping in the form of hijacking or taking ships or other means of transportation with their crew and passengers on board. In this sense, we can speak of kidnappings that directly target individuals and the ones in which the hijackers immediately establish control over the means of transportation, thereby indirectly committing abduction of the persons aboard (a ship or an aircraft, for instance). On the other hand, depending on whether the investigating authorities have information regarding the whereabouts of the kidnappers and the kidnapped following the kidnapping, we can distinguish between the kidnapping in which the whereabouts of the participants is not known and the ones in which there is information on this, which essentially reduces them to hostage situations. Given the fact that in practice, in addition to actual cases, there are also cases of fake kidnappings, we can distinguish between real, actually committed kidnappings and those that are staged, i.e. constructed by alleged victims. It is usually possible to differentiate between two motifs for faking kidnapping: 1) the kidnapped fake their own kidnapping in order to avoid other, most frequently material, commitments, e.g. thereby justifying the failure to pay back debts, because they allegedly had to pay high sums as ransom; 2) the abducted person feigns the kidnapping in order to obtain gain (by making certain persons, usually close ones - most frequently parents - to pay ransom for their release) or achieve another goal (an excuse used by students to justify truancy or to justify infidelity of a husband staying with his mistress).

A special type is the so-called kidnapping of a debtor, which occurs in the case of certain claims on the part of a person who refuses to pay back the debt or is unable to do so (Aleksić, Škulić, 2002:307). This leads to the abduction of such a person by the creditor or other persons hired by the creditor, in order to force the debtor to pay the debt. Claims in such cases are usually not related to legal businesses and legitimate debt-creditor relationships, but arise from criminal activities of the creditor and/or debtor, the most prominent among them being usury, gambling debts or splitting money obtained by a criminal offence (theft, robbery, extortion, etc.). As pointed out by Aleksić and Škulić, the victims of such abductions are frequently exposed to severe mental and physical torture during detention, so that in practice there are instances

all abductions into the following types:

1. Abductions for profit – the motive of kidnapping is to gain tangible benefits in money;
2. Political abductions – with the dominant political objective to be achieved by abducting a person;
3. Abductions aimed at achieving other goals – enabling the escape of a prisoner, obstruction of criminal procedure, disruption of certain procedures, measures and activities of the police and other state authorities, securing factual custody of the children entrusted to the other spouse by a court decision, in order to coerce a person into marrying or entering a common-law marriage, etc.

of mutilation, causing burns, brutal beatings, rape and other forms of sexual abuse, performance of mock executions, forced intoxications by illegal drugs or strong painkillers/sedative/tranquilizers, i.e. psychoactive substances, etc. (Aleksić, Škulić, 2002:307).

In recent years, there have been instances of a specific mode of kidnapping involving cases of seizure or unlawful detention of a certain person after which they are subject to brutal methods of violence. In a state of shock, fear for life, pain and suffering caused by injuries and threats, the victim, accompanied and controlled by the kidnappers, is taken to their apartment or another place and forced to hand over money and other valuables, give up the car or sign a contract on the sale of the real estate. The offenders thus obtain property in a fast way, avoiding holding the victim in captivity and negotiating the ransom, aware of the fact that it would increase the risk of being reported and captured.

A special category of persons who go missing in suspicious circumstances includes children or minors. In practice, there are frequent cases of their disappearance on the way to school and back from school, from home to a shop or on some other routes. Investigations conducted on such occasions indicate that the highest percentage of such disappearances are linked to the abduction of a child by the other parent (if parents are divorced) or the child's (minor's) running away from home. In these cases, the disappearance of the child is resolved comparatively fast and it is found and returned to the legal guardian. A special category of disappearances includes classic abduction of children, followed by a ransom note to the parents, and the final outcome of finding a missing child dead or alive after giving the ransom money and police investigation. However, the most specific cases of missing children are those in which the police and relatives do not have any information about their fate for several years or decades, the most likely version being that the child was abducted and subsequently killed. The fate of the so-called 'children on milk cartons' may sometimes be clarified many years later, while in some cases it remains a mystery forever.⁸ The data of the US Office of Juvenile Justice and

⁸ The term 'children from milk cartons' comes from the practice of posting pictures of missing children with their names and, possibly, the locations and circumstances of their disappearance on the packaging of products that are in mass use (most frequently milk or yoghurt), inviting the citizens to volunteer any available information about the missing children either by calling the phone number printed on the cartons or by contacting a police station. This is a common practice in the US, but also in some other states. The following example vividly illustrates the complexity of this issue.

The case of the girls from the milk carton, the Lyon sister, who went missing in 1975, has never been solved. The twelve-year-old Sheila and ten-year-old Katherine disappeared near a shopping mall in Washington, DC, on March 25 1975. They left for Wheaton, a suburb of the US capital, in order to see an Easter show. They were seen having lunch at a pizzeria restaurant in the shopping mall around noon. Three hours after the deadline for the return they had been given by their parents, the police were called, since they failed to return. During the investigation, several witnesses said they had seen the girls about two o'clock in the afternoon talking to a man in dark clothes in front of the shopping mall. The unidentified man was holding some kind of a tape recorder. They were last seen going down the street from the shopping mall in the direction of their home, which is some twenty minutes' walk away. Then

Delinquency Prevention for 1999 indicated that almost 800,000 minors went missing in the US annually or that 2,185 juveniles were reported missing every day (Sedlak et al., 2002:5). Out of this number, 200,000 were minors abducted by family members, whereas nearly 600,000 minors were abducted by persons other than family members. There were 115 cases in which children were victims of classic abduction – the kidnappers were usually chance acquaintances or strangers who usually took the children under cover of the night to a distant location, usually more than 50 kilometres away from the location of kidnapping and then demanded ransom, retained them permanently or murdered them. According to a US study of 2006, the killing of a kidnapped child occurs rarely (certainly, this is to be understood conditionally) – an estimate says that between 40 and 150 juveniles were kidnapped and murdered annually in the US, which accounts for less than 0.5% of the total number of murders (Brown et al., 2006:1-12). The study found that 76.2 % of them were killed within three hours of the abduction, which leads to the conclusion that in such cases the response must be urgent, both on the part of parents and the police or other security agencies.

Hence the term kidnapping, denoting literally the abduction of a child (kid) came to be used both in professional literature and in everyday speech. Essentially, we can say that these two words are synonymous. The paper will further focus on extortionate kidnappings, which involve the taking of persons and demanding ransom in exchange for their liberation, i.e. demanding amounts of money or some other valuable property.

The Phenomenological Aspects of Extortionate Kidnapping

The first thing that the perpetrators of the crime of kidnapping must do before engaging in its preparation and realisation is to choose an adequate

they disappear without a trace. In the following weeks, the National Guard was engaged in the search for the girls, but without any result. The first clue/lead appeared after two weeks, when one of the passers-by reported to the police that he had seen a man putting two tied girls in a Ford van in the town of Manassas, Virginia, in the vicinity of Washington. The witness had tried to catch up with the van, but the driver managed to escape, driving through several red lights. The police checked the licence plate number which the witness had managed to memorise, but to no avail. According to the US media, the most probable kidnapper of the two girls is James DeBardeleben, a repeat/multiple murderer and rapist from this region of the US, but this has never been proved in court. In 1983, DeBardeleben, a true monster and a sadist, was sentenced to 375 years of imprisonment for murders and rapes committed from 1966 to his arrest. The police suspect that he has killed many more people, including the Lyon sisters. A month prior to the abduction of the sisters, three police uniforms had been taken from a laundry in Baltimore during a robbery. The police suspect that DeBardeleben, disguised as a police officer, had lured the girls into the van while they were walking home, after he had previously talked to them in front of the shopping mall. He most likely took them to a pre-arranged house in Virginia when he killed them. DeBardeleben was never tried for this crime because the police failed to collect sufficient evidence. Whether he really murdered them and what was the tragic fate of the girls will probably never be found out since this serial killer died in prison in January 2011. According to Ramsland, K., Mike DeBardeleben: Serial Sexual Sadist, available on the Internet at:

http://www.trutv.com/library/crime/serial_killers/predators/debardeleben/index_1.html

victim. In this respect, there are two crucial factors – first, whether the victim or the persons close to the victim possess certain assets that will be paid for the victim's release and second, whether it is possible to perform abduction (primarily with regard to the victim's caution and security arrangements). The kidnapping of a person can generally be carried out anywhere at any time – in the morning or in the evening, by day or night, at work, at home, in the street, during a meeting or recreation. The only condition is the factual possibility for the kidnapper or kidnappers to find a potential victim and coerce them (by force or threat), to trick them into or in any other similar way take them to a certain location or keep them at a place where they already are. As a rule, the place and time of the realisation of kidnapping by the perpetrators are chosen so that the deprivation of liberty is performed as easily as possible, preferably without the presence of witnesses or third parties. The perpetrators' choice of time and place largely depends on the victims themselves and their private, business and other commitments, habits or preferences, which determine the victims' movement throughout the day.

It is logical that the abductions are motivated by obtaining substantial gains in property and directed against the persons whose ransom can ensure such gains and they are, almost as a rule, carried out by a number of people joined in a criminal group.⁹ On the other hand, potential victims are aware of the likelihood to be targeted by kidnappers and therefore frequently have personal physical and physical-technical security of facilities in which they reside. Hence this type of abduction is planned for a long time, with a detailed and meticulous analysis of living conditions and circumstances of the target of kidnapping in order to identify and define the situation which offers the best possibilities for the act of kidnapping. Not infrequently, the kidnappers may make arrangements with persons employed by the potential victims or those who are close to them, who secretly provide them with important information about the victims' movements in exchange for a certain money reward or a percentage of the ransom money – these persons may be part of the criminal group responsible for kidnapping. As a security measure against abductions, wealthy and influential people in connection with whom there is always a real danger of becoming victims of kidnappers implant electronic transmitters of micro dimensions in their bodies, on their bodies or objects they carry or wear (e.g. a wristwatch, necklace, ring, etc.) which use the system of GPS transmitters to send off an appropriate signal, based on which they can be located in space and freed in case they are abducted.

The kidnapers approach the victim suddenly and quickly, performing the act of abduction or deprivation of liberty and bringing the victim in a situation

⁹ Out of the total number of abduction cases in Serbia in the period from 2003 to 2008 (119), 60 or 50.42 % were performed by three or more persons.

where the person has no freedom of movement – the victim is debilitated using physical force, tranquilizers or an electro-shocker, preventing them from offering resistance, forcing them by use of a weapon or instrument etc. As a rule, the kidnappers are armed during the perpetration of crime and they use weapons to force the victim to accompany them, to prevent the resistance of the victim or persons in their company or in charge of their security, as well as to prevent the escape of the victim. If a potential victim has armed bodyguards, it is likely that the use of weapons may take place leading to a fatal outcome to some of the participants of the shoot-out. A common scenario during the perpetration of kidnapping involves taking the abducted person forcibly into a vehicle, putting a blindfold or a hood, and driving them to a pre-specified location, where they will be kept until ransom is paid and they are set free.

During the very act of depriving the victim of liberty and for the duration of keeping them in captivity, the kidnappers typically take care of two things. First, they take care that the victim does not see their faces or does not see them at all, so that they wear hoods when in their presence or keep the victim blindfolded all the time, keep them in dark premises, etc. The reason for this is to prevent the victim from being able to describe them to the police or other investigative bodies following the release, and that they would not be recognized and identified. Secondly, they are concerned with preventing the victim from noticing the way in which they reach or leave the place where the victim is kept, the location of the place, so as not to be able to find and identify it later, which could help identify the kidnappers themselves (e.g. if it is established that a kidnapper or his relative is the owner or user of the house in which the victim was kept). It is less likely that the victim will be kept in an apartment, as they are more frequently kept in a lonely house or a countryside cottage so that third parties, neighbours or passers-by, should not see the kidnapped person or hear their cries for help, see the armed guards, etc.¹⁰ In some cases, during the confinement, the abducted may be moved from one place to another if the kidnappers estimate that there is risk of detecting the location in which they are. As a rule, the kidnappers keep the communication with the kidnapped to a minimum so as they would not remember their tone of voice or dialect or they deliberately simulate hoarseness of voice or mimic an accent or dialect which indicates people of certain ethnic origin so as to trick the victim.

Immediately following the seizure of the victim, while transporting them to the place in which they will be kept, upon the arrival to such a place, sometimes even after some time of the arrest (aimed at keeping the family

¹⁰ The abduction of the renowned businessman, M.M., carried out by the members of the so-called Zemun Clan in 2001, involved, among other things, in his being hidden in a manhole, in extremely inhumane conditions.

members, relatives and friends in suspense regarding the victims' fate) the kidnappers get in touch with the victim's family or other persons from whom they want to extort money, most often by phone, and inform them of the kidnapping, stating their demands (usually an amount of money which they want to extort in exchange for releasing the victim). In addition to this request, which we may call the primary demand, the kidnappers as a rule insist that the police are on no account to be informed about the offence. To confirm that they hold the kidnapped, who is alive, the kidnappers sometimes allow the victim to speak directly to the family, after having been instructed to announce as dramatically as possible that they will be deprived of his life or suffer other serious harm unless their instructions are not followed.

As regards the reaction of people who are requested to meet the requirements of the offenders, we can distinguish two situations, bearing in mind/noting that these people, as a rule, are in both cases in a state of great mental/psychical distress/agitation and fear for life of the abducted ones. Namely, the persons contacted by the kidnappers and requested to pay the ransom can either report the abduction to the police or fail to report it, guided by the instructions given by the kidnappers and fearing that reporting may jeopardise the life of the abducted person. The reasons for failing to report the kidnapping gain additional significance if there is no trust in the ability of the police to help in the given case, fear of corruption among police officers or suspicion that the kidnappers may have their source of information within the police ranks (sometimes the kidnappers mention such a possibility, although bluffing, in order to exert additional influence on the persons not to report the abduction). Hence it can be said that there are serious reasons for the existence of the dark figure in the sphere of crime of abduction, whereas the incidence of reporting this offence and willingness to cooperate in resolving it may be an important indicator of confidence of citizens both in the work of the police and in their discretion (Aleksić, Škulić, 2002:305). A strong reason for failing to report the kidnapping may arise from the fact that the abducted persons also belong to the criminal milieu or that they are in possession of dirty money which is to change hands, as already mentioned with reference to the so-called debtor kidnapping.

The police may not be informed about a case of abduction while the abducted persons are detained, and the criminal act may be reported by the victims themselves or members of their families only after they have been released and returned to safety.

The captivity of the victim and negotiations between the kidnappers and the family or friends may take a short or a long time. Sometimes the demands of the kidnappers will be promptly met, particularly if there is compatibility between the amount requested and the amount at the disposal of

the persons close to the victim, while, on the other hand, it is a more common case in practice, the negotiation regarding the amount of ransom money will last several days (perhaps even months) and it will usually be changed by the kidnapers. If the police are involved in the given case of resolving the kidnapping, the integral part of negotiation between the persons close to the victim and the kidnapers may include tactics designed to delay the agreement in order to gain more time, to locate the kidnapers, and prepare the action of liberating the victim. Although rare, there have been cases in practice where the kidnapers, upon selecting a victim, erroneously assess the victim's financial situation or the importance of the victim for the people who are requested to pay the ransom, leading to the release of the abducted person (or the deprivation of life) without any financial gain or paying a sum several times smaller than the originally sought one.

Detecting and Evidencing Extortionate Kidnapping

Criminal investigations of kidnapping can essentially be differentiated into those that are conducted while the kidnapped person is deprived of liberty and kept at an unknown location and the ones carried out after the abduction case has ended in the sense that the kidnapped person has been released or, in case of the worst-case scenario, lost his/her life. In cases where the victim is held by the kidnapers, the criminal investigation must be based on the principle that its main objective is to find and release the kidnapped persons without any consequences to them caused by the investigation and the task of detecting and capturing the kidnapers comes only in the second place. In doing so, special care must be taken of the discretion of the investigation, primarily of the fact that the police have been informed about the on-going case until it is safe for the victim. Only in this case can we expect that the persons close to the victim, who have been contacted by the kidnapers and requested to pay the ransom, will report the case and actively participate in resolving it. The situation is completely different when the investigation is launched after the kidnapping has ended, that is after the abducted person has been released – such an investigation will predominantly be focused on finding the perpetrators and providing evidence of their guilt.

The information that a person has been abducted in most cases comes from the persons close to the victim, who have been contacted by the kidnapers and informed about the situation and the conditions in which the abducted persons are. In addition to this, the information about the offence can be provided by eyewitnesses in cases where abductions are carried out in the presence of a third party, i.e. citizens, business partners of the abducted, friends, etc. Following the release, the injured party may report the offence

and the circumstances in which it was perpetrated, but they may fail to do so under the influence of the kidnappers' threat not to do so. There is a possibility to obtain a clue that a person is kidnapped or was kidnapped by the public rumour or by operative work of the police.

In order to increase the possibility for a criminal investigation of kidnapping to be successful, it is necessary to establish cooperation between the crime investigating team and the persons close to the abducted one, particularly the family members with whom the kidnappers communicate. If the latter do not want to or are unwilling to cooperate, there is little chance that the investigation will be fruitful because the police will not have information about the kidnappers and their demands communicated to the persons close to the victim find in communication with them. Although kidnapping is a criminal offence prosecuted *ex officio*, the work of criminalists on its detection and resolving has to be lawful, regardless of the attitude of the family of the abducted person or persons close to them, the question arises of whether the work fulfils the criteria of legitimacy in case when family members refuse to cooperate. Namely, if they are ready to meet the demands of the kidnappers and do not want to provoke them in any way so as to ensure that the abducted person is not harmed, and if they insist that the police are not to interfere in the given case, it is questionable whether the police has legitimacy to take specific actions which, objectively speaking, can endanger the life of the abducted person. Hypothetically, it is very much possible for the kidnappers to deprive the kidnapped person of his/her life and stop any further contact with his family if they find out that the police have been informed and that they are investigating the case, which would indicate that their location and secrecy have been compromised.

Can police officers or prosecutors take such responsibility upon themselves and are they allowed to do so when making decisions regarding activities aimed at detecting the kidnapper and the release of the kidnapped? What is indisputable is that, following the release of the kidnapped person, the police and the investigative authorities can and must use all available resources in order to identify the kidnappers and provide the evidence of their guilt. The paper will further deal with criminal investigations of the kidnappings reported by the persons close to the kidnapped ones, willing to cooperate in order to release the victim, as their primary objective, and arresting the offenders, as a secondary objective.

As a rule, an investigative team participates in resolving such cases, finding victims and setting them free, as well as in capturing offenders; such a team consists of criminalist(s), persons with special qualifications in psychology and skills of negotiating in crisis situations, including hostage situations, as well as a person specialising in surveillance of communications.

At the outset of the investigation, adequate cooperation is to be established with the family of the abducted persons, and that when contacting them, they should exhibit extraordinary patience and tactfulness, given the fact that they are going through one of the most traumatic experiences of their lives (e.g. we can only guess at how parents of a kidnapped child feel when the kidnappers threaten to brutally murder the kidnapped unless a certain amount is paid). In cases where initial information on the kidnapping is received from the kidnappers, who have notified the persons close to the victim about the event, while interviewing the person who communicated with the offenders, special attention should be paid to the following details:

- the time when the kidnappers established contact;
- if they used the telephone or another means of communication (email, Skype, the Internet telephony (VoIP), etc.);
- whether they called a fixed /home phone or a cell phone;
- who they asked for;
- what tone did they use and how they addressed;
- did one or more kidnappers speak;
- did the kidnapped person speak during the conversation and what they said;
- how long did the conversation last;
- was the next call scheduled;
- what was the contents of the kidnappers' demands;
- if there were any background noises during the conversation and what were they like, etc.

Resolving a case of kidnapping reported by a person who accompanied the abducted one at the time of abduction or a citizen who personally saw the abduction in the street, in a shop, etc., will be facilitated given the fact that the criminalist/investigator will possess the following information from the very outset of the investigation:

- where the abduction took place and at what time;
- how many persons participated in the abduction;
- whether the kidnappers wore masks and what they were wearing;
- if not masked, their personal description;
- whether they were armed and how, and whether they used weapons;
- in which way they coerced the victim to come with them;
- what kind of resistance the victim offered, if any, at the time of the kidnapping;
- whether other persons offered resistance to the kidnappers;
- how the kidnappers transported the victim from the scene of abduction;
- if they used a vehicle, what vehicle it was and whether they noticed

its licence plates;

- whether the kidnappers said anything and what during the perpetration of kidnapping;
- a possible accent, dialect and tone of voice of the kidnappers, etc.

In case there is some information about the place wherein the kidnappers made contact with the victim and captured them, the scene will be inspected in order to find certain items and traces deriving from kidnappers and which may be of significance for identification (biological traces, footwear impressions, vehicle tracks, use of weapons, fragments of clothes, etc.). On the other hand, as regards the data on the time and place of perpetrating the kidnapping, the criminalist can obtain important information from mobile phone operators on whether there were any telephone calls from a certain location within a specified period of time prior to the abduction and what telephone numbers and IMEI numbers of phone devices were involved in communication. The value of such information, which can lead to identifying the perpetrators, is based on probability the kidnappers communicated from the given location within the specified period of time, either among themselves or with the organiser, in order to coordinate their activities and complete the perpetration of the criminal act successfully. By monitoring the mobile phone in the area by cell phone base stations, regardless of whether the SIM card has been replaced or not, and whether it has been switched off (in which case it becomes a classic GPS transmitter), as well as by supervision of all further communication from the device, the investigators can establish where the kidnapped person is located and who are the persons involved in the kidnapping.¹¹

Family members, friends, business partners and others close to the abducted person can provide the criminalists with the following information:

- where the abducted person was going at the time of abduction;
- whether they were in the company of anyone else and whom;
- whether they had previously arranged any meetings and who with;
- whether the victim of the kidnapping had lately shown fear and if yes, who from;
- whether the abducted person had been threatened prior to the abduction and in which way: by phone, in writing, etc.;
- what the kidnapped looked like at the time of abduction, what they were wearing and which objects they had on them.

Family members and other persons close to the victim can indicate

¹¹ It is possible to determine the place from which the call is made or from which a cell phone connection is established with accuracy of a few metres or of tens, hundreds or thousands of metres. Once the established connection is identified, it is possible to identify the base station through which the data are forwarded to the switchboard. The base stations are placed very thickly in urban areas, which allows for a more precise location. Out of town, they are much more distant from one another, but it provides sufficient guidance, for example, to determine the area in which a person is at any given moment.

possible kidnappers, motives for kidnapping and the behaviour of the kidnapped prior to the incident – whether they were nervous, whether they were threatened, if they had massive debts or entered risky business relation, etc. During the investigation, it is of utmost importance to establish the identity of the persons who had information regarding the routine movements and activities of the victims, particularly on the day of abduction. If this type of information was not available to all, or if in certain cases it was kept confidential, and the manner, time and place of the perpetration of kidnapping suggest that the kidnappers were familiar with such information, the question arises as to who the kidnappers were and whether someone close to the victim disclosed the information to them. As previously pointed out, in complex cases of abduction which are hard to carry out due to the fact that they target persons who are aware that they may become victims and therefore have enviable security culture in this regard, the kidnappers are frequently assisted by persons from the victims' entourage. It should be noted that the kidnappers or their leader (organiser) may be persons close to the abducted ones, e.g. their business partners, friends, relatives, etc.¹²

Negotiating with kidnappers

The formation of an investigation (negotiating) team is of particular importance in criminal investigations of abductions, since the team will work jointly and in harmony with the victim's family and other related persons on collecting and analysing the information concerning the criminal act and the kidnappers. As stated by Chrabot and Miller, in particularly complex cases of abduction, the investigation team is to be located in the home of the victim, if possible, or in the space where the kidnappers contact the persons close to the victim (it can be an office or business premises of the victim) (Chrabot, Miller, 2004:13). While staying with the family of the kidnapped, members of the investigation team will constantly be abreast of the events, able to analyse new information, advise the family members and instruct them on further action. They may become close with them, supervise them and guide them so as not to make any wrong moves, talk to them and continuously gather information about the victims, including their previous conduct, habits and situations they have been through. The team staying with the family can be of multiple benefit – the traffic in the immediate vicinity of the victim's house may be restricted (permanent arrivals and departures of crime investigators or police), the family

¹² Such was the case of one of the largest abduction cases in our country, when the so-called Zemun Clan kidnapped a well-known and respectable businessman. One of the organisers of the kidnapping was his acquaintance and a good friend of his best man. During the kidnapping, he offered to help and mediated in the handover of the money. According to: Новаковић, М., (2013). Отмице Земунског клана (Abductions of the Zemun Clan), Београд.

members can see commitment and dedication to the objective of safely returning their kin, the crime investigator can focus on conducting the investigation, timely and accurate information can be obtained immediately, and so on. The family members themselves can ask the team members questions regarding the current situation and the obtained responses may calm them down and make them more confident in a positive outcome. In order to fulfil such an important role successfully, the investigation team has to be well-trained, disciplined and organised.

The first task of the investigating team is certainly to calm down fear and panic in the family of the abducted person and to estimate and select the family member, relative or friend who will best contact the kidnappers, answer their calls and negotiate ransom (the so-called contact person). The team must be able to recognize and control the emotions of the family members, to comfort them, show empathy and build rapport, due to which the family of the victim becomes more peaceful and cooperative and shows more confidence that the investigating team and the police will ensure the successful outcome of the kidnapping. Persons qualified for telephone communication surveillance will install devices to monitor telephone lines, mobile phones and computers in order to register and have an insight into each subsequent communication between the kidnappers and the family of the victim or the contact person. The team members should select a suitable place to set up the negotiation centre, inside the home or the building, where they will install the equipment for surveillance and from where they will contact the kidnappers (Chrabot, Miller, 2004:13). The team will use the centre to hold meetings and have discussions, have telephone conversations with their supervisors and other persons involved in the investigation. In this way, the family members will have more privacy and the possibility will be avoided for them to witness any confrontations, arguments, analyses and suggestions for resolving the problem by the investigating team, which may be misunderstood as disagreement, ignorance or inexperience.

The team members, especially experts in hostage-rescue situations and negotiation, have to prepare the selected contact person as soon as possible for answering the calls of the kidnappers, which will usually involve demands for a ransom and threatening to injure or murder the victim in case the demands are not fulfilled. Therefore, good preparation is essential for successful communication with the kidnappers: it is important to know the basic rules of conversation with the kidnappers, how to negotiate with them, how to negotiate a money transaction, what could happen unexpectedly, what to say in a given case, how to express disagreement with the kidnappers' demands and to make proposals, how to delay the transaction in order to obtain more time, and so on. The contact person has to be able to communicate with the kidnappers as

rationally as possible, to contradict them, to negotiate the amount of money requested, to try to convince them that cash cannot be obtained in such a short time or in the amount they ask for, etc. This strategy leads to reduced expectations of the kidnappers and initiates their willingness to cooperate and modify the initial demands. While conversing with the perpetrators, the contact person may seek proof that the kidnapped person is alive, most frequently demanding to speak directly to the victim. In case there is doubt as to the voice of the victim, the contact person may be instructed by the team members to ask questions focusing on details from the victims' lives, which are known only to them. Sometimes it will be necessary and extremely useful to inform the kidnappers and warn them about possible health hazards of the victim or even to present the victim's health condition as being worse than it actually is, so that the kidnappers should feel more responsible for the fate of the abducted. In agreement with the criminalist, the contact person may even resort to a trick, for instance, by pointing out that the victim has to use certain medication which cannot be obtained in any pharmacy, after which the places where such a medication can be obtained may easily be covered by operatives in the hope that one of the kidnappers will turn up to obtain the medication or request the pharmacists to provide information on persons who have, following the notification of the kidnappers, come to purchase such a medication.

The communication with the family members of the abductees or other persons close to them from which the ransom is requested frequently represents their only weak point at the moment. Therefore the criminalist, with the help of technical staff, has to monitor this communication, regardless of its modality. For the most part, nowadays, it is restricted to communicating by phone; these conversations are recorded and repeatedly played back in order to identify any characteristics in the voice of the speaker such as the dialect, use of localisms and archaisms, bywords and other similar features which may be an element of identification or used to define a circle of possible perpetrators, their social, educational or cultural backgrounds, etc. In addition to this, a voice analysis can determine the level of anxiety of the speakers, as well as their excitement, determination or concentration. The recorded conversations with the kidnappers can be subject to expert analysis later, during possible prosecution, and serve as evidence, after the phonogram of the recorded voice is compared with the phonogram of a suspect's voice. Special techniques are used to extract and identify possible accompanying sounds, such as traffic congestion, the public address system at the bus station, the passing of a train or a tram, the take-off or landing of an airplane, and the like, which could indicate the location from which the kidnapper has spoken. The technical characteristics of the conversation over the system of fixed telephony, in addition to simple determination of the number from which a call is made, provide the possibility

of establishing the location from which the call is made, of which the offenders are also aware. Therefore their practice is to make phone calls, almost as a rule, using phone booths, moving to another one with every subsequent call. If the calls are made using mobile telephony, in addition to establishing the number from which the call is made and IMEI number of the cell phone, it is possible to determine the approximate location from which it is made, by crossing the directions of telephone signals that the device receives from at least two base stations.

In order to convince the family members that the kidnapped person is alive, but also to further intimidate them as to the victim's fate in case they fail to follow their instructions, the kidnappers can record and send video messages in which the kidnapped person addresses his/her loved ones and pleads for help. The criminalist sends such recordings, after review, to the forensic laboratories in order to provide a basis for trying to determine the location where the recording was made (based on objects in the background or the environment of the victim) or to establish other relevant facts.

Parallel with the work focused on negotiating and communication between the kidnappers and the family members or other persons requested to provide ransom, the criminal investigation will comprise activities aimed at disclosing the identity of the kidnappers. All available information obtained by analysing the recorded conversations, statements of possible witnesses of the kidnapping, family members and persons close to the victim, as well as by analysing the modus operandi of the kidnappers, traces from the site of abduction, etc., trying to fit them into a complex mosaic of responses to the golden question of criminalistics – who? There are situations in which establishing the identity does not have to be particularly complex – thus, for example, if one of the kidnappers is injured during the abduction, traces of blood and the DNA profile can quickly indicate the person involved after searching the data base. In case of doubt as to the identity of the person negotiating with the family of the victim on behalf of the kidnappers (e.g. a repeat offender specializing in abduction), an attempt will be made to obtain a recording of his voice from a previously made audio/video recording, in order to compare phonograms and establish whether it is the same person. Sometimes the criminalist specialising in abduction and the investigating team may have certain doubts as to who could perpetrate the specific abduction (e.g. based on the degree of organisation and professionalism, modus operandi, manner of communication of the kidnappers, demands made, etc.), but such doubts, in the absence of evidence, cannot evolve to a higher degree of certainty.

If during the investigation the place where the abducted person is detained should be detected, it is necessary to secretly observe the location before any action is taken and see what happens there – who comes in and

goes out, how many people are staying there, whether they are armed, whether anyone close to the victim visits the kidnappers, and the like. The team in charge of the facility surveillance has to be constantly in touch with the investigating team and act in keeping with their instructions. It is the matter of security assessment whether the release action will take place in the facility in which the kidnappers and the victim are staying or they will wait for the moment when the offenders leave for the handover/drop of money or to relocate the victim. It should be noted that there are serious reasons not to release the victim at the location where they are kept, since the kidnappers are, as a rule, familiar with it and therefore better prepared to offer organised resistance. Sometimes the kidnapper may place explosive devices in such facilities or install a system of surveillance cameras or set the dogs free, thereby preventing undetected access. The action of release is made more difficult in this way and the life of the abducted person may be threatened in the course of its realisation. As a rule, this type of operation is carried out by specially trained, special police units (in the US these units are referred to using the acronym SWAT – Special Weapons and Tactics), instantly and very precisely. The team should resort to negotiating with the kidnapper (in hostage-rescue situations) only if it is estimated to be necessary – e.g. if the kidnappers find out that they have been located or when due to specific circumstances (e.g. the position of the facility or the medical condition of the victim) there is a small probability to carry out the action without consequences detrimental to the victim (Aleksić, Škulić, 2002:309).

Controlled money drop

Another weak point of the kidnappers, in addition to communication with the family of the kidnapped, is handing over or taking the ransom money. After reaching a final agreement with the kidnappers, family members prepare the agreed amount to be handed over. Before the money drop, the investigating team shall make a list of the serial numbers of banknotes, so as to provide strong evidence of the kidnappers' guilt when they are later found in possession of the money. At the same time, if the money ends up in the hands of the kidnappers, the circulation of the listed banknotes will be easily spotted and the kidnappers will be tracked down. Further actions of the police typically include a number of simultaneous activities and measures. An ambush will be organised at the spot where the handover is agreed, if the location permits. At the same time, the person carrying the money is secretly monitored whether they go to the appointed location on foot, using the public transportation or by car. Additionally, an electronic locator is discretely placed among the stacks of money or in the bag/suitcase in which the money is carried.

Aware of the fact that the ransom money consists of the banknotes whose serial numbers have been registered by the police, experienced kidnappers demand the amount to be paid in small denominations (which will be easier for circulation), which, however, may be a difficulty for them because of the size of the package. As regards the way in which the money is handed over, it should be noted that the kidnappers are aware that this is the moment when they are most vulnerable, when they can be ambushed or recorded by surveillance devices, which may later be used to identify them. In order to eliminate such hazards, the person carrying the money is instructed by phone to drive the money to a certain location, after which the potential location of delivery is changed several times, which can take hours, in order to slip possible police surveillance. The delivery spot is frequently a highway or a similar road, where the bag or a sack containing the ransom money is handed over while both vehicles are in motion, after which the kidnappers' car is driven away very fast. As a countermeasure, the police should engage a large number of civilian vehicles, which will follow the car of the delivery person and circle the area where the handover is to be done. Enhanced traffic control shall be ordered, especially along the roads where the kidnappers are expected to drive away.

When the information about the kidnapping is not kept secret, especially if the victim was abducted in a public place, in the presence of a large number of people, the mass media can contribute to resolving the case. Towards this goal, the police may order the publication of a composite sketch or a photo of one or more kidnappers and a photograph of the victim, inviting citizens to provide relevant information.

Following the fulfilment of the kidnappers' demands, the identification, location and capturing of the offenders is largely based on the data contained in the statement made by the victim. If the abduction is reported after the victim was released and the ransom paid, the abducted persons and the ones involved in the communication with the kidnappers and the handover of the money should be interviewed and all relevant facts of the perpetrated criminal offence that are known to them should be noted – the description of the kidnappers, the names of persons they communicated with, the location where the victim was held, as well as what kind of food was given to the victim (brand of the so-called fast food, for instance), whether the victim was relocated, the conduct of the offenders during the kidnapping, the vehicle they used and many other relevant details (Boskovic, 2005:79). Unfortunately, the victims and their family members will frequently be unable to provide important information, due to professionalism and special precautions of the offenders during the perpetration of the specific abduction case.

Conclusion

Kidnapping is a complex criminal case (the so-called real complex criminal offence) and consists of the unlawful deprivation of liberty, coercion and extortion, its mandatory element being the unlawful detention. According to Article 134 of the Criminal Code, kidnapping has one basic form and four aggravated, qualified forms. The basic form of the offence consists of taking away or detaining a person by force, threat, deception or otherwise, in order to extort money or any other material benefit from them or any other persons or to coerce the abducted person or another person to do something, refrain from doing something or to suffer (the prescribed sentence is imprisonment of two to ten years).

Depending on the criteria of classification, the theory, legislation and practice distinguish among a number of different modalities of kidnapping. The basic and most comprehensive classification derives from the motive of kidnapping, as part of the legal description of the nature of the criminal offence of kidnapping and other incriminations which essentially comprise this notion – hence the distinction between extortionate and coercive kidnappings. The former are aimed at obtaining pecuniary advantage for the offender to the detriment of the victim, another person or an organisation (e.g. a bank or a company headed by the kidnapped), while the latter are committed in order to exert coercion over the abducted person or another natural person, organisation, association, state or even the international community.

A special category of kidnapping involves children and it may or may not have extortion as a motive. In practice, there are frequent cases of disappearance of children on their way from home to school and vice versa, from home to the store or along some other routes. Investigations of such cases show that the largest portion of such disappearances is related to abduction of the children by non-custodial parents (if parents are divorced) or to the children (minors) who run away from home. These cases are comparatively easily solved and the found children are returned to the legal guardians. A special category of missing children cases results from classic child kidnapping, following which the parents are asked to pay ransom, with an outcome of finding the child dead or alive following the payment and the police investigation.

Criminal investigations of kidnapping cases can essentially be divided into those that are conducted while the kidnapped person is deprived of liberty and located at an unknown place and the investigations carried out after the kidnapping ended in the sense that the kidnapped person has been acquitted or, at worst, deprived of his/her life. In order for a criminal investigation of kidnapping to succeed, it is vital to establish cooperation between the

criminalist and the investigating team and persons close to the abducted ones, primarily, their family members with whom the kidnapers communicate. If the latter do not want to or are not willing to cooperate, the chances of a fruitful investigation are scarce, since the police will not be promptly informed about the kidnapers and their demands.

As a rule, resolving a case of kidnapping, searching for a victim and the liberation of the victim, as well as capturing the offenders is to be performed by an investigative team comprising a criminalist/criminalists, persons with special knowledge of psychology and negotiation skills in crisis situations, including hostage-rescue situations, as well as a person specialising in surveillance of communications. They will work harmoniously with the family of the abductees and other persons close to them in order to gather and analyse information about the criminal act and the kidnapers. Their identification, discovery and capture, following the fulfilment of the demands and release of the abducted will largely be based on the information contained in the statement of the victim.

References

1. Алексић, Ж., Шкулић, М., (2002). *Криминалистика*, Београд.
2. Бошкович, М., (2005). *Криминалистика методика*, Београд.
3. Brown, K. et al., (2006). *Investigative Case Management for Missing Children – Homicides: Report II*, U. S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
4. Крушић, С., (2001). *Неки кривичноправни и криминалистички аспекти отмице*, *Безбедност*, год. 43, бр. 5.
5. Милошевић, М., (1990). *Отмица – реликт прошлости, злочин будућности*, Горњи Милановац.
6. Милошевић, М., (2010). *Отмица уз претњу убиством или тешком телесном повредом*, *Безбедност*, год. 52, број 3, Београд, стр. 95-108.
7. Newton, M., (2008). *Criminal Investigations: Celebrities and Crime*, Chelsea House Publishers; New York.
8. Новаковић, М., (2013). *Отмице Земунског клана*, Београд.
9. Ramsland, K., *Mike DeBardleben: Serial Sexual Sadist*, Интернет: http://www.trutv.com/library/crime/serial_killers/predators/debardeleben/index_1.html
10. Sedlak, A. et al., (2002). *National Estimates of Missing Children: An Overview, National Incidence Studies of Missing, Abducted, Runaway, and Thrownaway Children*, Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Office of Justice Programs, U. S. Depart-

- ment of Justice.
11. Chrobot, T. M., Miller, W. D., (2004). *Kidnapping Investigations – Enhancing the Flow of Information*, FBI Law Enforcement Bulletin, Vol. 73, No. 7.
 12. Стојановић, З., (2007). *Коментар Кривичног законика*, Београд.
 13. Стојановић, З., Коларић, Д., (2012). *Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије*, Безбедност, год. 54, број 3, Београд, стр. 7-33.
 14. *SWAT*, From Wikipedia, the free encyclopedia; Интернет: <http://en.wikipedia.org/wiki/SWAT>

Криминалистичке истраге изнуђивачких отмица

Апстракт: *Отмица је акт насиља којим се пасивном субјекту одузима слобода кретања. У кривичноправном смислу под отмицом се подразумева противправно одвођење или задржавање неког лица, употребом силе, претње или обмане, са одређеним циљем. Зависно од критеријума поделе, у теорији, законодавству и пракси се може разликовати више модалитета отмица. Основна и најобухватнија подела произлази из мотива вршења – реч је о разликовању изнуђивачких (користољубивих) и принуђивачких отмица. Криминалистичке истраге изнуђивачких отмица се суштински могу диференцирати на оне које се воде док је отето лице лишено слободе и налази се на непознатој локацији и истраге које се реализују након што је отмица завршена, у смислу да је отети ослобођен или је, у најгорем случају, лишен живота. У случајевима када се жртва налази у рукама отмичара, криминалистичка истрага мора почивати на принципу да је њен основни циљ проналажење и ослобађање отетог, без било каквих последица по њега узрокованих самом истрагом.*

У раду се разматрају криминалистичке истраге изнуђивачких отмица пријављених од стране лица блиских отетом, спремних на сарадњу како би се жртва ослободила, као њиховог примарног, и лишења слободе преступника, као секундарног циља истраге.

Кључне речи: *отмица, врсте отмица, изнуђивачка отмица, криминалистичке истраге, расветљавање отмице.*

Мр Милош ТАКИЋ*

Национални криминалистичко-технички центар МУП-а РС

UDK - 615.31/.32

Прегледни научни рад

Примљено: 12.09.2013.

Синтетички канабиноиди

Апстракт: Почев од 2008. године проблематика синтетичких канабиноида заокупља све већу пажњу криминалистичко-форензичких служби широм света. Канабиноиди су једињења која се налазе у биљци *Cannabis Sativa sp.*, међу којима је најпознатије делта-9-тетрахидроканабинол који је у највећој мери одговоран за психоактивно дејство канабиса. Синтетички канабиноиди представљају групу структурно хетерогених једињења која имају способност везивања за канабиноидне рецепторе у организму. На тај начин доводе до сличних (често и интензивнијих) психо-физичких ефеката код корисника, као и употребе канабиса. На тржиште се најчешће пласирају у виду осушене биљне мешавине, масе до неколико грама, која је третирана синтетичким канабиноидима. На декларацијама стоји информација да се ради о освеживачу ваздуха, као и од којих биљака се састоји, што често не одговара стварном саставу. У последњих неколико година у многим земљама се интензивно ради на допуни Листе контролисаних психоактивних супстанци синтетичким канабиноидима. У Републици Србији је у марту 2013. године донет Правилник о утврђивању списка психоактивних контролисаних супстанци на који су додати синтетичким канабиноиди.

У раду је приказан ботанички и хемијски састав „биљних мешавина“, фармаколошки и токсиколошки значај синтетичких канабиноида и методи форензичке идентификације синтетичких канабиноида.

Кључне речи: синтетички канабиноиди, биљне мешавине, канабис.

Увод

Делта-9-тетрахидроканабинол (Δ9ТНС или само ТНС) су први пут изоловали 1964. године израелски научници Raphael Mechoulam и Yehiel Gaoni (Gaoni, Mechoulam, 1964:1646-7). Након тога почело је испитивање и трагање за синтетичким изомерима тетрахидроканабинола. Синтетисан

* E-mail: milostakic@yahoo.com

је Дронабинол, који је регистрован под називом Marinol®, као лек у терапији симптома мучнине и повраћања код пацијената на хемиотерапији. Аналог Дронабинола, Набилон, је регистрован под називом Cesamet® и користи се у исте сврхе као и Marinol®, као и у третману бола код фибромијалгије (Einhorn et al., 1981:64-69; Skrabek et al., 2008:164-73). У протеклих неколико деценија синтетисан је велики број једињења која су структурно више или мање различита од тетрахидроканабинола, али која испољавају сличне психоактивне ефекте као и тетрахидроканабинол.

На тржишту Немачке и неких других држава 2004. године појавили су се освеживачи ваздуха, тзв. биљне мешавине (биљни тамјан), чија се маса кретала од 0,4 до 3,0 g. Када су од 2008. године овакви биљни производи почели да се рекламирају путем медија, као легални производи природног порекла и безбедни за здравље, са дејством сличном канабису, популарност и број корисника је нагло почео да расте (Piggee, 2007:3205-7). На декларацијама производа се обично налазио списак биљака које улазе у састав мешавине, као што су: *Leonurus sibiricus*, *Leonotis leonuru*, *Pedicularis densiflora*, *Nelumbo nucifera*, *Althaea officinalis*, *Scutellaria nana*. За неке од наведених биљних врста одавно се зна да могу изазвати сличне психотропне ефекте као и пушење канабиса, тако да је на неким декларацијама назначено да биљке које се налазе у производу могу произвести такве ефекте, са циљем да убеди кориснике да се ради о искључиво природном фармаколошки активном производу (Rätsch, 2007).

На декларацијама нема података о синтетичком једињењу које је додато у производ, али ни законска регулатива не обавезује да се на декларацијама производа наводе супстанце којих у производу има у траговима. Најпознатији комерцијални називи оваквих биљних мешавина су: Spice Silver, Spice Gold, Spice Diamond, Yucatan Fire, Smoke, Sence, Spice Arctic Synergy, Spice Tropical Synergy, Galaxy Gold, Moon Rocks и Gorillaz.

Састав биљних мешавина

Утврђивање тачног састава биљне мешавине представља захтеван задатак. У биљним мешавинама се налазе супстанце које маскирају синтетички канабиноид и отежавају његову детекцију и идентификацију, као што су токоферол (витамин Е), еугенол или нека од масних киселина (Dresen et al., 2010:1095-1232). Биљна мешавина под називом Spice садржи до 15 различитих биљних врста (Zuba et al., 2011:119-126). У састав ових производа улазе и психоактивни алкалоиди као што су бетоницин, апорфин, леонуриин, нуциферин и никотин, и често се налазе на декларацији, док је биљни састав само делимично исписан на декларацији.

У биљним мешавинама могу да се налазе и синтетички опиоиди

као нпр. О-десметилтрамадол (Dresen et al., 2010:1095-1232). Овај опиоид је активан метаболит опиоида трамадола, лека који испољава јако аналгетичко дејство и који се злоупотребљава од стране наркомана (Raffa, 2008:101-108). О-десметилтрамадол је идентификован као састојак биљне мешавине познате под комерцијалним називом Кrypton у комбинацији са *Mitragyna speciosa*, биљном врстом која се дуго користила у медицинске сврхе у Азији (Arndt et al., 2011:47-52; Philipp et al., 2011:127-135). Митрагинин, алкалоид присутан у наведеној биљној врсти, делује као агонист на опиоидне рецепторе, и када се налази у комбинацији са О-десметилтрамадомом, другим потентним агонистом опиоидних рецептора, исход по конзумента може бити фаталан. Забележено је више смртних случајева међу корисницима Кrypton-а (Kronstrand et al., 2011:242-47). Међу супстанцама које се налазе у биљним мешавинама налази се и олеамид (*cis-9*-октадецеаноамид), дериват олеинске киселине, који испољава хипнотичко дејство (Legget et al., 2004:253-62), као и дејство слично канабису (Fedorova et al., 2011:332-42). Олеамид се често налази у производима са називом Spice. Заједно са аминоквалиндролом JWH-018 (Табела 1) олеамид је присутан у биљној мешавини под називом Aroma (Every-Palmer, 2011:152-57).

Хармин, психоактивни алкалоид, као и његов хидрогенизовани аналог хармалин, представљају реверзибилне инхибиторе моноамино оксидазе-А, ензима који учествује у разградњи серотонина, и тако остварују стимулишући ефекат на централни нервни систем (Fortunato et al., 2009:1425-30). Налазе се у биљним мешавинама. Такође, у биљним мешавинама могу бити присутни и миристицин (налази се у мускатном орашчићу и испољава психоактивно дејство у знатно већој мери него када се користи као зачин) и асарон (етар, биљног порекла, са токсичним и канцерогеним дејством на људе) (Dresen et al., 2010:1095-1232). У биљној мешавини могу се наћи и једињења (као нпр. бензофенон) која представљају споредне производе приликом синтезе синтетичког канабиноида (Dresen et al., 2010:1095-1232). Значајно је и да компоненте које улазе у састав биљних мешавина варирају и у оквиру производа са истим комерцијалним називом.

Подела синтетичких канабиноида

Синтетички канабиноиди се деле на основу хемијске структуре на (Howlett et al., 2002:161-202; Thakur et al., 2005:631-40):

1. класичне канабиноиде, које чине канабиноиди канабиса и њихови синтетички аналози, као што су: АМ-906, АМ-411 и О-1184;
2. некласичне канабиноиде, који обухватају циклохексилфеноле или

3- арилциклохексаноле, као што су: CP-55,244, CP-55,940 и CP-47,497;

3. хибридне канабиноиде, који представљају комбинацију структурних карактеристика класичних и некласичних канабиноида, као што је AM-4030;

4. аминокалилиндоле, који се даље могу поделити на: нафтоилиндоле (JWH-018, JWH-073, JWH-015, JWH-120, JWH-122), фенилацетилиндоле (JWH-250), нафтилметилиндоле и бензоилиндоле (AM-694), и

5. еикозаноиде, у које спада анандамид, ендоканабиноид откривен 1992. године, као и његови синтетички аналози.

Синтеза једињења са канабиноидном активношћу

Након изоловања чистог тетрахидроканабинола и одређивања његове структуре, 1965. године је изведена његова синтеза (Mechoulam, Gaoni, 1965). Након тога се неколико група истраживача и фармацеутских компанија фокусирали на синтезу једињења са канабиноидном активношћу. Циљ је био синтеза једињења са терапеутским својствима тетрахидроканабинола, али која би била минимално психоактивна.

Синтеза аналога тетрахидроканабинола (тзв. класични канабиноиди) заснована је на дибензопиранској структури. Из ове групе једињења синтетисани су Набилон, Дронабинол и др., који имају ограничену терапеутску употребу у третирању пропратних симптома хемиотерапије. NU-210 који припада овој групи је 100 пута потентнији од тетрахидроканабинола (Ottani, Giuliani, 2001:131-145).

Фармацеутска компанија „Pfizer“ је седамдесетих година прошлога века развила синтезу деривата циклохексилфенол. Почетком осамдесетих година ова компанија почела је да развија аналгетике који за основу имају потентан синтетички канабиноид (-)-9- α -9 β -хидроксихексахидроканабинол. Ово је довело до синтезе некласичних канабиноида код којих је уклоњен пирански прстен са кисеоником, који се налази код тетрахидроканабинола. На тај начин је формирана бициклична структура у којој је задржана фенолна хидроксилна група тетрахидроканабинола и 9-хидроксил група (-)-9- α -9 β -хидроксихексахидроканабинола. Тако је синтетисан CP 47,497 за који је у *in vivo* условима утврђено да је знатно потентнији од тетрахидроканабинола. Додавањем хидроксипропил групе на позицију C-4 прстена циклохексанола синтетисан је CP-59,540 који је још потентнији од CP 47,497 (Compton et al., 1992: 201-209; Huffman et al., 2008: 322-335).

Деведесетих година група истраживача на челу са професором John-ом W. Huffman-ом, са Универзитета Clemson у САД, успешно је синтетисала велике серије нафтилметилиндола, нафтоилпирола, нафтоилин-

дола и фенилацетилиндола, који се означавају ознаком JWH (од почетних слова имена професора John W. Huffman).

Фармаколошки и токсиколошки значај синтетичких канабиноида

До сада су у људском организму пронађена два типа канабиноидних рецептора, CB1 и CB2. Рецептори типа CB1 се налазе углавном у нервном систему (мозгу и кичменој мождини) и преко њих се одвија сигнална трансдукција која има за последицу психотропни ефекат карактеристичан за канабис. Рецептори типа CB2 се налазе углавном у имуном систему и слезини и укључени су у имуни одговор (Compton et al., 1993:218-26; Porter, Felder, 2001:45-60).

Синтетички канабиноиди, агонисти канабиса, представљају једињења са одговарајућим структурним карактеристикама, која могу да се вежу за молекуле рецептора канабиса, покрену сигналну каскаду у ћелији и испоље психотропно дејство.

Неки синтетички канабиноиди испољавају и антагонистичко дејство, тј. у случају њиховог везивања за рецепторе нема постизања психотропног и фармаколошког ефекта – они само блокирају рецепторе и онемогућавају везивање других једињења за њих.

Синтетички канабиноиди се ограничено користе у терапији због својих нежељених ефеката. У лечењу анорексије и у ублажавању нежељених ефеката хемиотерапије онколошких болесника користи се Набилон (Cesamet®), а у терапији мултипла склерозе и бола Дронабинол (Marinol®).

Синтетички канабиноиди се најчешће конзумирају пушењем. Већина ових једињења је липофилне природе и испаравају без разградње током загревања. Овај начин конзумирања даје брзи (у року од неколико минута) психо-фармаколошки ефекат, што омогућава контролу дозирања (Auwärter et al., 2009:832-7). За разлику од канабиса где се налази прекурсор тетрахидроканабинола, који није психоактиван и који се конвертује у психоактивни тетрахидроканабинол загревањем (пушењем), синтетички канабиноиди су већ присутни у стабилним психоактивним облицима.

Синтетички канабиноиди се у мањем броју случајева конзумирају оралним путем (чај). Овим начином коришћења психоактивно дејство је одложено, због чега расте опасност од предозирања. Ради се о липофилним једињењима, па се парентерални начин конзумирања не примењује.

Здравствени проблеми који се јављају као последица коришћења синтетичких канабиноида су слични онима који се јављају код канабиса

(Müller et al., 2010:309-10; Vardakou et al., 2010:157-62; Vearrier, Osterhoudt, 2010:462-5). Кардиоваскуларни проблеми и психолошки поремећаји као што су панични напади спадају у најчешће симптоме. Потенцијални проблем може да представља и евентуална кумулативна токсичност синтетичких канабиноида или њихових метаболита. Мада канабис сам по себи има ниску акутну токсичност, неки канабиноиди могу довести до животне угрожености код предозирања. Ово посебно важи за једињења која су јаки агонисти рецептора CB1, као што су HU-210, CP-55,940, WIN-55,212-2, док је THC умерени агонист (Compton et al., 1992:201-9; D'Ambra et al., 1992:124-35).

У Немачкој и Италији забележено је и повећање броја, као и озбиљности симптома, код хоспитализованих пацијената након конзумирања биљне мешавине у коју је додат JWH-122 (Табела 1) (Auwärter et al., 2009:832-7). Неки од ових пацијената су патили од генерализованог спазма мишића и/или несвести и било је неопходно прикључити их на апарате за вештачко дисање.

Нека истраживања показују да на неке синтетичке канабиноиде организам може брже да развије толеранцију у поређењу са канабисом. Такође, брзо се развија синдром зависности приликом чешћег коришћења релативно високих доза синтетичких канабиноида (3 g биљне мешавине дневно). Показано је и да JWH-018 има висок потенцијал за развијање зависности (Atwood et al., 2010:585-93).

Број интернет портала на којима се Spice описује као замена за канабис са много јачим дејством је у сталном порасту. Нажалост, спроведен је мали број студија о њиховом фармаколошком и токсиколошком дејству на људе. Такође, канцерогени потенцијал биљних мешавина није у потпуности испитан. Постоје подаци о фармаколошком дејству CP-47,497 и JWH-018 на животиње (Compton et al., 1992:201-9; Zhang et al., 2006:1345-1355). Утврђено је да JWH-018 и CP-47,497 значајно смањују локомоторну активност и доводе до промене у електроенцефалограму код пацова (Uchiyama et al., 2012:179-83). Све је више лекарских извештаја који описују пацијенте који су затражили хитну медицинску помоћ одмах након конзумирања биљних мешавина са синтетичким канабиноидима. Описана симптоматологија укључује мучнину, анксиозност, тахикардију, агитацију, параноидне идеације и халуцинације (Piggee, 2009:3205-7; Vanerji et al., 2010:632; Vebarta et al., 2010:632; Vearrier, Osterhoudt, 2010:462-5). Код корисника који су употребљавали синтетичке канабиноиде дужи временски период, након прекида узимања развио се синдром зависности. Синдром зависности обухвата следеће симптоме: параноју, анксиозност, паничне нападе, проблеме са памћењем, поремећаје концентрације, страх од смрти, несаницу, тахикардију, тешкоће при исхрани и губитак телесне

тежине. Синдром зависности је описан након вишемесечног конзумирања биљне мешавине под називом Spice Gold која садржи JWH-018. Описао га је мушкарац стар 20 година након јављања лекару због унутрашњег немира и нервозе. Ови симптоми су се јавили након пар недеља апстиненције (Zimmermann et al., 2009:464-67).

Повезаност употребе канабиса и психотичних епизода је описана још 2002. године (Arseneault et al., 2002:1212-13). Коришћење канабиса повећава ризик од развоја психозе. С друге стране, пацијенти који користе канабис могу да умање симптоме схизофреније или нежељене ефекте коришћења антипсихотика. Зато не изненађује велико интересовање за проучавање дејства синтетичких канабиноида на психотичаре. Упркос ограниченом броју клиничких извештаја, на интернет форумима расте број корисника Spice-а који саопштавају да су осетили психотичне симптоме након конзумирања. Први описани случај ефекта Spice-а на двадесетпетогодишњег мушкараца са историјом канабис индукованих рекурентних психотичних епизода публикован је 2010. године (Müller et al., 2010:309-10). Нађено је да Spice не само да утиче на отпочињање канабис индуковане рекурентне психотичне епизоде, већ доводи до манифестације нових симптома као што су параноидне халуцинације (Müller et al., 2010:309-10). Овакво дејство Spice-а вероватно је било омогућено одсуством канабидиола (канабиноид у канабису), за који се претпоставља да има антипсихотични потенцијал (Zuardi et al., 2006:245-50; Zullino et al., 2007:15-40), што указује на јак психотични потенцијал биљних мешавина овог типа. Студија из 2011. године показала је да само након три недеље конзумирања Spice-а долази до појаве анксиозности, параноје, визуелних и аудиторних халуцинација (Benford, Caplan, 2011:295). Употреба биљних мешавина са синтетичким канабиноидима може довести и до метаболичких поремећаја: хипокалемије, хипергликемије и ацидозе (Seely et al., 2011:36-51).

За разлику од тетрахидроканабинола који се само делимично везује за CB1 рецептор, синтетички канабиноиди идентификовани у Spice-у у потпуности се везују за канабиноидне рецепторе CB1 и због тога испољавају продужено дејство. Код корисника биљне мешавине под називом K2 забележени су случајеви покушаја самоубиства, као и смрти услед коронарне исхемије (Fisher, 2010).

Форензичка анализа

Како су синтетички канабиноиди липофилне супстанце, почетни корак у форензичко-хемијској анализи је екстракција достављеног биљног материјала (биљна мешавина са додатим синтетичким канабиноидом) ор-

ганским растварачима. Дужа екстракција на повишеној температури, нпр. екстракција по Soxhlet-у, може екстраховати и неке биљне компоненте, а не само синтетички канабиноид. За тако припремљен узорак отежана је детекција једињења од интереса у даљим анализама. Стога, екстракцију органским растварачима треба изводити на собној температури и у кратком временском трајању.

Даља анализа екстракта се може одрадити нпр. на гасном хроматографу спрегнутим са масеним спектрометром (GC/MS), којим се може идентификовати синтетички канабиноид који је додат биљној мешавини. Наравно, неопходно је поседовати одговарајућу базу масених спектра познатих синтетичких канабиноида. За анализу се могу користити и технике течне хроматографије (HPLC), нуклеарне магнетне резонанце (NMR), масене спектрометрије високе резолуције (HRMS) и инфрацрвене спектроскопије (IR spectroscopy).

У циљу утврђивања да ли више достављених биљних мешавина садрже синтетички канабиноид произведен у истој илегалној лабораторији може се користити дводимензионална гасна хроматографија спрегнута са масеним спектрометром (2D-GC/MS) (Gröger et al., 2008:8-16). За детекцију синтетичких канабиноида у биолошким узорцима (крв, серум) за припрему узорка користи се течно-течна екстракција, а за идентификацију течна хроматографија спрегнута са масеним спектрометром (HPLC/MS) (Dresen et al., 2011:163-71).

Код анализе урина циљ је детекција метаболита синтетичких канабиноида, пошто се они скоро у потпуности метаболишу у организму. Додатну потешкоћу представља то што су метаболички путеви синтетичких канабиноида још увек углавном непознати, као и то што су синтетички канабиноиди у води нерастворљиве супстанце (Sobolevsky et al., 2010:141-7).

Већина синтетичких канабиноида нису структурни аналози тетрахидроканабинола тако да дају негативну реакцију на тестове за канабиноиде. Због тога су синтетички канабиноиди популарни у свим институцијама (нпр. у школама) где се скрининг тест на наркотику редовно обавља. Велики истраживачки напор се улаже у развој нових аналитичких процедура за одређивање концентрација синтетичких канабиноида и њихових метаболита у урину (Beuck et al., 2011:493-505; Grigoryev et al., 2011:1126-36; Hudson, Ramsey, 2011:466-78; Moran et al., 2011:4228-36).

Да би се синтетички канабиноиди поуздано идентификовали и квантификовали у биљним мешавинама, неопходно је поседовати референтни материјал. Обезбеђивање референтног материјала често представља проблем због велике разноликости синтетичких канабиноида на тржишту.

Илегална производња и законска регулатива

Већину синтетичких канабиноида је релативно једноставно синтетисати стандардном лабораторијском опремом и хемикалијама. Једино је синтеза циклохексилфенола нешто захтевнија. Трошкови производње, а самим тим и цене синтетичких канабиноида су далеко ниже код оних произведених у илегалним лабораторијама од оних који се производе у фармацеутским компанијама. Изузетак представљају неке компаније које се налазе у Кини, где је цена приступачнија, мада су честе и контаминације производа. Овако произведени синтетички канабиноиди се дистрибуирају са лажним декларацијама на којим стоји да се ради о нпр. полифосфатима, етил-ванилину, избељивачима и слично.

Синтетички канабиноиди су 2008. године достигли високу популарност у Немачкој и неким другим европским земљама због интензивне медијске кампање и промоције. Резултати студије спроведене у Франкфурту, у Немачкој, крајем 2008. показали су да је 6% ученика старости између 15 и 18 година користило Spice. Међутим, главни конзументи су били испитаници старости између 25 и 40 година, претежно мушког пола (Werse, Müller, 2010).

Цена Spice биљних мешавина на интернету варира од 20 до 30 EUR за паковање од 3 g, у зависности од земље у којој се продаје и „јачине“ производа. Паковање од 3 g је довољно за око 7 „доинта“ (ручно прављена цигарета која најчешће садржи дуван и биљну мешавину), што значи да је цена једног „доинта“ 3-4 EUR.

У Немачкој и Аустрији синтетички канабиноиди су ушли у фокус криминалистичко-форензичког интересовања крајем 2008. године. Већ 22. 1. 2009. године поседовање, неовлашћена продаја и производња JWH-018, CP 47,497 и њихова три хомолога проглашена је противзаконитом у Немачкој. Од тада број корисника у Немачкој опада (Teske et al., 2010:2659-2663). У Аустрији је 7. 1. 2009. године забрањен увоз и продаја биљних мешавина које садрже JWH-018. Забрана је 3. 3. 2009. године проширена и на CP 47,497 и хомологе и на HU-210. До краја прве половине 2009. године синтетички канабиноиди су ушли у законску регулативу и у Француској, Луксембургу, Пољској, Мађарској и Литванији.

Биљне мешавине са синтетичким канабиноидима су први пут заплењене на територији Републике Србије и достављене лабораторији Националног криминалистичко-техничког центра МУП-а РС на анализу крајем 2011. године. На декларацији производа под називом „Биљни тамјан“ који је достављен, наведен је састав: бели слез и арома ваниле, као и да се користи као мирис у затвореном простору и да није за људску конзумацију.

У Републици Србији је област синтетичких канабиноида регулисана Правилником о утврђивању Списка психоактивних контролисаних супстанци објављеном у Службеном гласнику, бр. 28/2013 од 26. 3. 2013, а ступио је на снагу 3. 4. 2013. године. На листи психотропних супстанци које могу проузроковати тешко оштећење здравља људи (Листа 4) наведеног Правилника налазе се синтетички канабиноиди приказани у Табели 1.

Табела 1 – Синтетички канабиноиди који се налазе на Листи психотропних супстанци које могу проузроковати тешко оштећење здравља људи Правилника о утврђивању списка психоактивних контролисаних супстанци, објављеног у Службеном гласнику, бр. 28/2013 од 26. 3.2013. године

Тривијални назив	Хемијски назив	(IUPAC) CAS број
AM-2201	1-((5-флуоропентил)-1Н-индол-3-ил)(нафтален-1-ил)метанон	335161-24-5
JWH-015 JWH 015	(2-метил-1-пропил-1Н-индол-3-ил)-1-нафталенилметанон	155471-08-2
JWH 018 AM 678	нафтален-1-ил-(1-пентилиндол-3-ил) метанон	209414-07-3
JWH-019	1-хексил-3 -(нафтален -1-ил) индол	209414-08-4
JWH-073 JWH 073	нафтален -1-ил-(1-бутилиндол-3-ил)метанон	208987-48-8
JWH-081 JWH 081	4-метоксинафтален-1-ил-(1-пентилиндол-3-ил)метанон	210179-46-7
JWH-122	(4-метил-1-нафтил)-(1-пентилиндол-3-ил)метанон	619294-47-2
JWH-200 JWH 200	(1-(2-морфолин-4-илетил)индол-3-ил) нафтален-1-илметанон	103610-04-4
JWH-210 JWH 210	4-етилнафтален-1-ил (1-пентилиндол-3-ил)метанон	824959-81-1
JWH-250 JWH 250	2-(2-метоксифенил)-1-(1-пентилиндол-3-ил)етанон	864445-43-2
JWH-398	(1-пентил-3-(4-хлоро-1-хафтоил)индол	129276-5-18-4
HU-210, (-)- HU-210, HU210	(6aR, 10aR)-9- (хидроксиметил)-6,6-диметил-3-(2-метилоктан-2-ил)-6a,7,10,10a- тетрахидробензо (С)хромен-1-ол	112830-95-2

CP 47,497 (-)-	2-((1R,3S)-3-	70434-82-1
CP 47497,	хидроксициклохексил)-5-(2-	
CP 47497	метилоктан-2-ил)фенол	

У неким земљама, као нпр. у Великој Британији, на снази је генерички приступ синтетичким канабиноидима. То значи да нису илегални само синтетички канабиноиди који се већ налазе у биљним мешавинама, већ такође и њима структурно слична једињења. Ово је врло ефикасно законско решење јер иде у корак са све већим бројем нових синтетичких канабиноида који се појављују на тржишту. Међутим, у већини земаља је неопходно сваки нови синтетички канабиноид, кроз одговарајући поступак, ставити на списак контролисаних супстанци. Ова процедура може да буде спора и да доведе до тога да законодавство константно касни за илегалним лабораторијама и синтезом нових синтетичких канабиноида. Али ни генерички приступ у дефинисању илегалних синтетичких канабиноида није потпуно ефикасан, јер се на тржишту појављују синтетички канабиноиди потпуно нових структура (нпр. бензоилиндоли), а не само структурни изомери (Schmidt et al., 2011:92-97).

У 2011. години започет је пројекат под покровитељством Европске комисије који има за циљ праћење биљних производа (мешавина), њиховог састава и токсиколошких и епидемиолошких података везаних за синтетичке канабиноиде и њихову употребу.

Закључак

Канабис представља најкоришћенији наркотик на свету, тако да не изненађује покушај компанија да пронађу његову легалну алтернативу синтетишући нове синтетичке канабиноиде. Биљне мешавине, веома разноликог састава, садрже различите непсихоактивне и синтетичке психоактивне компоненте. Познато је преко 100 једињења која доводе до психоактивног ефекта сличног канабису, али се још увек релативно мало зна о њиховом фармаколошком и токсиколошком дејству на људе. У производима са истим комерцијалним називом могу бити присутни различити синтетички канабиноиди и то у различитим концентрацијама. Управо њихова велика разноврсност је главни проблем како за криминалистичко-форензичке службе, тако и за законодавство. Због свог израженог психоактивног дејства, доступности, немогућности детектовања брзим тестовима за наркотике, биљне мешавине су постале популарне међу тинејџерима и студентима. Континуирани мониторинг биљних мешавина доступних куповином преко интернета је есенцијалан за благовремену детекцију нових синтетичких канабиноида и њихово стављање на листу контролисаних супстанци.

Литература

1. Arndt, T., Claussen, U., Güssregen, B., Schröfel, S., Stürzer, B., Werle, A., Wolf, G., (2011). Kratom alkaloids and *O*-desmethyltramadol in urine of a “Krypton” herbal mixture consumer, *Forensic Sci Int*, 208, 47-52.
2. Arseneault, L., Cannon, M., Poulton, R., Murray, R., Caspi, A., Moffitt, T. E., (2002). *Cannabis use in adolescence and risk for adult psychosis: longitudinal prospective study*, *BMJ*, 325, 1212-1213.
3. Atwood, B. K., Huffman, J., Straiker, A., Mackie, K., (2010). *JWH018, a common constituent of ‘Spice’ herbal blends, is a potent and efficacious cannabinoid CB receptor agonist*, *Br J Pharmacol*, 160(3), 585-93.
4. Auwärter, V., Dresen, S., Weinmann, W., Mueller, M., Pütz, N., Ferreira, N., (2009). *‘Spice’ and other herbal blends: harmless incense or cannabinoid designer drugs?* *J Mass Spectrom*, 44(5), 832-7.
5. Auwärter, V., (2010). *Unpublished data of University Hospital Center, Freiburg, Germany, (EWS report 07.12.2010)*.
6. Banerji, S., Deutsch, C. M., Bronstein, A. C., (2010). *Spice ain't sonice*, *Clin Toxicol (Phila.)* 48, 632.
7. Bebarta, V. S., Varney, S., Sessions, D., (2010). *Spice: a new “legal” herbal mixture abused by young active duty military personnel*, *Clin Toxicol (Phila.)* 48, 632.
8. Benford, D. M., Caplan, J. P., (2011). *Psychiatric sequelae of spice, k2, and synthetic cannabinoid receptor agonists*, *Psychosomatics*, 52, 295.
9. Beuck, S., Möller, I., Thomas, A., Klose, A., Schlörer, N., Schänzer, W., Thevis, M., (2011). *Structure characterisation of urinary metabolites of the cannabimimetic JWH-018 using chemically synthesised reference material for the support of LC-MS/MS-based drug testing*, *Anal Bioanal Chem*, 401, 493-505.
10. Compton, D. R., Rice, K. C., De Costa, B. R., (1993). *Cannabinoid structure-activity relationships: correlation of receptor binding and in vivo activities*, *J Pharmacol Exp Ther*, 265(1), 218-26.
11. Compton, D. R., Johnson, M. R., Melvin, L. S., Martin, B. R., (1992). *Pharmacological profile of a series of bicyclic cannabinoid analogs: classification as cannabimimetic agents*, *J Pharmacol Exp Ther*, 260(1), 201-9.
12. D'Ambra, T. E., Estep, K. G., Bell, M. R., (1992). *Conformationally restrained analogues of pravadoline: nanomolar potent, enantioselective, (aminoalkyl)indole agonists of the cannabinoid receptor*, *J Med Chem*, 35(1), 124-35.
13. Dresen, S., Ferreirós, N., Pütz, M., Westphal, F., Zimmermann, R., Au-

- wärter, V., (2010). *Monitoring of herbal mixtures potentially containing synthetic cannabinoids as psychoactive compounds*, J Mass Spectrom, 45, 1095-1232.
14. Dresen, S., Kneisel, S., Weinmann, W., Zimmermann, R., Auwarter, V., (2011). *Development and validation of a liquid chromatography-tandem mass spectrometry method for the quantitation of synthetic cannabinoids of the aminoalkylindole type and methanandamide in serum and its application to forensic samples*, J Mass Spectrom, 46(2), 163-71.
 15. Einhorn, L., Nagy, C., Furnas, B., Williams, S., (1981). *Nabilone: an effective antiemetic in patients receiving cancer chemotherapy*, J Clin Pharmacol, 21 (8-9 Suppl), 64-69.
 16. Every-Palmer, S., (2011). *Synthetic cannabinoid JWH-018 and psychosis: an explorative study*, Drug Alcohol Depend, 117, 152-157.
 17. Fedorova, I., Hashimoto, A., Fecik, R. A., Hedrick, M. P., Hanus, L. O., Boger, D. L., Rice, K. C., Basile, A. S., (2001). *Behavioral evidence for the interaction of oleamide with multiple neurotransmitter systems*. J Pharmacol Exp Ther, 299, 332-342.
 18. Fisher, W. G., (2010). *Inhaled Incense "K2" May Cause Heart Damage*, <http://drwes.blogspot.com/2010/08/inhaled-incense-k2-may-cause-heart.html>; доступан 2. 6. 2011.
 19. Fortunato, J. J., Réus, G. Z., Kirsch, T. R., Stringari, R. B., Stertz, L., Kapczinski, F., Pinto, J. P., Hallak, J. E., Zuardi, A. W., Crippa, J. A., Quevedo, J., (2009). *Acute harmine administration induces antidepressive-like effects and increases BDNF levels in the rat hippocampus*, Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry, 33, 1425-1430.
 20. Gaoni, Y., Mechoulam, R., (1964). *Isolation, structure and partial synthesis of an active constituent of hashish*, J Am Chem Soc, 86 (8), 1646-1647.
 21. Grigoryev, A., Savchuk, S., Melnik, A., Moskaleva, N., Dzhurko, J., Ershov, M., Nosyrev, A., Vedenin, A., Izotov, B., Zabirowa, I., Rozhanets, V., (2011). *Chromatography-mass spectrometry studies on the metabolism of synthetic cannabinoids JWH-018 and JWH-073, psychoactive components of smoking mixtures*, J Chromatogr B Analyt Technol Biomed Life Sci, 879, 1126-1136.
 22. Gröger, T., Schäffer, M., Pütz, M., (2008). *Application of two-dimensional gas chromatography combined with pixel-based chemometric processing for the chemical profiling of illicit drug samples*, J Chromatogr A, 1200(1), 8-16.
 23. Howlett, A. C., Barth, F., Bonner, T. I., (2002). *International Union of Pharmacology. XXVII. Classification of cannabinoid receptors*, Pharmacol Rev, 54(2), 161-202.
 24. Hudson, S., Ramsey, J., (2011). *The emergence and analysis of synthetic cannabinoids*, Drug Test Anal, 3, 466-478.
 25. Huffman, J. W., Thompson, B. R., Wiley, A. L. S., Martin, J. L., (2008). *Syn-*

- thesis and pharmacology of 1-Deoxy Analogs of CP-47,497 and CP-55,940*, Bioorg Med Chem, 16 (1), 322-335.
26. Kronstrand, R., Roman, M., Thelander, G., Eriksson, A., (2011). *Unintentional fatal intoxications with mitragynine and o-desmethyiltramadol from the herbal blend krypton*, J Anal Toxicol, 35, 242-247.
 27. Mechoulam, R., Gaoni, Y., (1965). *A Total Synthesis of DL-Delta-1-Tetrahydrocannabinol, the Active Constituent of Hashish*, J Am Chem Soc, 87, 3273-5.
 28. Moran, C. L., Le, V. H., Chimalakonda, K. C., Smedley, A. L., Lackey, F. D., Owen, S. N., Kennedy, P. D., Endres, G. W., Ciske, F. L., Kramer, J. B., Kornilov, A. M., Bratton, L. D., Dobrowolski, P. J., Wessinger, W. D., Fantegrossi, W. E., Prather, P. L., James, L. P., Radominska-Pandya, A., Moran, J. H., (2011). *Quantitative measurement of JWH-018 and JWH-073 metabolites excreted in human urine*, Anal Chem, 83, 4228-4236.
 29. Müller, H., Sperling, W., Kohrmann, M., Huttner, H. B., Kornhuber, J., Maler, J. M., (2010). *The synthetic cannabinoid Spice as a trigger for an acute exacerbation of cannabis induced recurrent psychotic episodes*, Schizophr Res, 118(1-3), 309-10.
 30. Ottani, A., Giuliani, D., (2001). *HU 210: a potent tool for investigations of the cannabinoid system*, CNS Drug Reviews, 7 (2), 131-145.
 31. Philipp, A. A., Meyer, M. R., Wissenbach, D. K., Weber, A. A., Zoerntein, S. W., Zweipfenning, P. G., Maurer, H. H., (2011). *Monitoring of kratom or Krypton intake in urine using GC-MS in clinical and forensic toxicology*, Anal Bioanal Chem, 400, 127-135.
 32. Piggee, C., (2009). *Investigating a not-so-natural high*, Anal Chem, 81(9), 3205-7.
 33. Porter, A. C., Felder, C. C., (2001). *The endocannabinoid nervous system: unique opportunities for therapeutic intervention*, Pharmacol Ther, 90(1), 45-60.
 34. Raffa, R. B., (2008). *Basic pharmacology relevant to drug abuse assessment: tramadol as example*, J Clin Pharmacol Ther, 33, 101-108.
 35. Räsch, C., (2007). *Enzyklopädie der psychoaktiven Pflanzen – Botanik, Ethnopharmakologie und Anwendung*, 8. Edition, Aarau, Switzerland: AT Verlag. Germany.
 36. Schmidt, M. M., Sharma, A., Schifano, F., Feinmann, C., (2011). *“Legal highs” on the net-Evaluation of UK-based Websites, products and product information*, Forensic Sci Int, 206 (1-3), 92-97.
 37. Seely, K. A., Prather, P. L., James, L. P., Moran, J. H., (2011). *Marijuana-based drugs: innovative therapeutics or designer drugs of abuse?* Mol Interv, 11, 36-51.

38. Skrabek, R. Q., Galimova, L., Ethans, K., Perry, D., (2008). *Nabilone for the treatment of pain in fibromyalgia*, J Pain, 9(2), 164-73.
39. Sobolevsky, T., Prasolov, I., Rodchenkov, G., (2010). *Detection of JWH-018 metabolites in smoking mixture post-administration urine*, Forensic Sci Int, 200(1-3), 141-7.
40. Thakur, G. A., Nikas S. P., Makriyannis, A., (2005). *CB1 cannabinoid receptor ligands*, Mini Rev Med Chem, 5(7), 631-40.
41. Uchiyama, N., Kikura-Hanajiri, R., Matsumoto, N., Huang, Z. L., Goda, Y., Urade, Y., (2012). *Effects of synthetic cannabinoids on electroencephalogram power spec-tra in rats*. Forensic Sci Int, 215, 179-83.
42. Vardakou, I., Pistos, C., Spiliopoulou, C., (2010). *Spice drugs as a new trend: mode of action, identification and legislation*, Toxicol Lett, 197(3), 157-62.
43. Vearrier, D., Osterhoudt, K. C., (2010). *A teenager with agitation: higher than she should have climbed*, Pediatr Emerg Care, 26(6), 462-5.
44. Werse, B., Müller, O., (2010). Pilotstudie: *Spice, Smoke, Sence & Co. – Cannabinoidhaltige Räuchermischungen: Konsum und Konsummotivation vor dem Hintergrund sich wandelnder Gesetzgebung*, Germany.
45. Zhang, Q., Ma, P., Cole, R. B., Wang, G., (2006). *Identification of in vitro metabolites of JWH-015, an aminoalkylindole agonist for the peripheral cannabinoid receptor (CB2) by HPLC-MS/MS*, Anal Bioanal Chem, 386, 1345-1355.
46. Zimmermann, U. S., Winkelmann, P. R., Pilhatsch, M., Nees, J. A., Spanagel, R., Schulz, K., (2009). *With-drawal phenomena and dependence syndrome after the consumption of "spice gold"*, Dtsch Artzebl Int, 106, 464-467.
47. Zuardi, A. W., Shirakawa, I., Finkelfarb, E., Karniol, I. G., (1982). *Action of cannabidiol on the anx-iety and other effects produced by delta 9-THC in normal sub-jects*, Psychopharmacology (Berl.), 76, 245-250.
48. Zuba, D., Byrska, B., Maciow, M., (2011). *Comparison of "herbal highs" composition*, Anal Bioanal Chem 400, 119-126.
49. Zullino, D. F., Rathelot, T., Khazaaal, Y., (2007). *Cannabis and psychosis*, Lancet, 370, 15-40.

Synthetic Cannabinoids

Abstract: "Cannabinoids" are chemicals found in cannabis (*Cannabis Sativa* sp.) that are unique to the plant. The best known and most researched among them, delta-9-tetrahydrocannabinol (Δ 9-THC), is the substance primarily responsible for the psychoactive effects of cannabis. The effects of cannabinoids affect the areas of the brain they interact with. "Synthetic

cannabinoids” are functionally similar to THC. Like THC, they bind the same cannabinoid receptors in the brain and other organs. Their desired effects resemble cannabis intoxication, including sedation, relaxation, altered consciousness, and euphoria. A wide range of synthetic cannabinoids products have been made available as smoking mixtures typically containing 0.4-3 g of dried plant matter (herbal mixtures) to which one or more of the cannabinoids have been added. Smokable herbal mixtures with added synthetic cannabinoids have been sold on the Internet and in various specialised shops since at least 2006 and metadata reports suggest that those products may have been available as early as 2004. Although advertised as an “exotic incense blend which releases a rich aroma” and “not for human consumption”, when smoked, “herbal products” have been reported by some users to have effects similar to those of cannabis. Numerous reports on these products surfaced in German newspapers and television in 2008 proclaiming their use as “legal” cannabis substitutes. This consequently increased their popularity and the number of users rose dramatically in the course of the year. Since then, the same phenomenon has been observed in France, Great Britain and many other European countries.

Towards the end of 2008, forensic investigations were undertaken by German and Austrian authorities in order to identify the psychoactive ingredients of “herbal mixtures”. Nowadays, there is a large variety of “herbal mixtures” brands available in the market carrying names such as Spice Silver, Spice Gold, Spice Diamond, Spice Arctic Synergy, Spice Tropical Synergy, Yucatan Fire, Smoke, Sence. These products usually contain one or a mixture of synthetic cannabinoids. In many of these brands, the same product was founded to vary not only in the amount but also in the type of synthetic cannabinoids added.

The growing popularity of herbal mixture products has prompted health concerns based on reports of emergency presentation for side effects, including tachycardia, agitation, excess sedation, and loss of consciousness. Some of the characteristics of these compounds, e.g. volatility (and hence “smokability”) and activity in small doses, are likely to present further analytical and toxicological challenges. Variety and number of synthetic cannabinoids that could be potentially added to the herbal products, continues to pose challenges for identification, monitoring, legislation and risk appraisal of the phenomenon.

Keywords: *synthetic cannabinoids, herbal mixtures, cannabis.*

Ђорђе БАБИЋ, дипл. инж.
МУП Републике Србије – Сектор за ванредне ситуације
Проф. др *Драган МЛАЂАН*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 614.841(497.11)
Прегледни научни рад
Примљено: 27.09.2013.

Анализа показатеља ризика од пожара и експлозија с посебним освртом на Републику Србију*

Апстракт: *Анализа показатеља ризика од пожара и експлозија битна је компонента у изради процене угрожености и планова заштите од пожара, како за привредне субјекте и јединице локалне самоуправе, тако и за Републику Србију у целини. Израда квалитетне и веродостојне статистике пожара и експлозија омогућава процену утицаја разних услова који доприносе величини и врсти последица.*

У раду су приказани елементи индивидуалног ризика од пожара у Републици Србији за период 2001-2012. година и анализа и класификација индивидуалних ризика у 23 земље.

Кључне речи: *статистика пожара и експлозија, ризик од пожара, индивидуални ризик, пожарна безбедност.*

Увод

Апсолутне безбедности нема. Увек постоји неки резидуални (преостали) ризик који се на некој етапи научног и економског развоја може усвојити као прихватљив, дозвољен ризик.

Досадашња искуства нас упућују на то да се статистичка анализа пожара и експлозија у Републици Србији не примењује на адекватан начин (Стефановић, 2005; Бошковић, 2011). Наиме, у Републици Србији се до 2009. године статистички подаци о пожарима углавном нису прикупљали на одговарајући начин. На нивоу тадашње Управе противпожарне полиције у Министарству унутрашњих послова (сада је то Сектор за ванредне ситуације) постојале су две различите статистичке базе подата-

* Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011-2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

ка о пожарима, добијене од два њена организациона дела (превентива и оператива). Организациони делови који су се бавили превентивном заштитом у значајној су мери приказивали податке само о пожарима код којих је вршен увиђај (односно пожарима са страдалим и повређеним лицима и већом материјалном штетом). То су били званични подаци које је Управа, прикупљајући их од подручних организационих делова, достављала Управи за аналитику МУП-а. Организациони делови који су се бавили оперативом (раније ватрогасне јединице, а данас ватрогасно-спасилачке јединице – ВСЈ) приказивали су пожаре на којима се интервенисало. При том нису увек евидентирани пожари које су угасили припадници добровољних ватрогасних друштава (ДВД), индустријских професионалних ватрогасних јединица или грађани (евидентиран је веома мали број оних за које су достављани извештаји и попуњени ППЗ обрасци), а њихови статистички подаци нису приказивани као званични подаци о броју и врсти пожара, и коришћени су само у анализама рада поменутих субјеката.

Прихватљиви показатељи пожарне безбедности и ризика од пожара, базирани на статистичким подацима, нису дефинисани прописима у Републици Србији, па закључке можемо доносити само упоређивањем са другим земљама. Разматрању тог питања посвећен је овај рад.

При анализи ризика од хаварија и удеса са утицајем на околину и становништво често се користе следећи секундарни показатељи ризика:

- индивидуални ризик;
- друштвени ризик;
- колективни ризик (Анђелковић и др., 2010).

Индивидуални ризик, који је предмет овог рада, представља учесталост појаве нежељеног догађаја (на пример, пожара) и штете коју он изазива за појединца.

Апсолутни показатељи ризика од пожара и експлозија у Републици Србији

Закон о заштити од пожара Републике Србије усвојен је 2009. године. Упоредо са израдом новог Закона приступило се изради програма за евиденцију пожара и других догађаја из надлежности Сектора за ванредне ситуације. Јединствен програм евиденције догађаја – ДОГ уведен је у Министарству унутрашњих послова Републике Србије 1. јануара 2009. године. Нови образац ДОГ-1 заменио је све до тада коришћене обрасце за евиденције догађаја (ИД1, ППЗ-1, ППЗ-2, обрасци за техничке интервенције и др.). Урађене су и нове табеле за потребе аналитике. Новим програмом уведена је обавеза евидентирања пожара без обзира на то ко

је интервенисао (професионална ВСЈ, добровољна ватрогасна јединица – ДВД, индустријска ватрогасна јединица или грађани). За пожаре у којима нису интервенисале професионалне ВСЈ обавезно се наводе разлози (нпр. необавештеност, немогућност доласка на место пожара због неприступачног терена, непостојања саобраћајница итд).

Републички завод за статистику је у публикацији „Старост и пол“ објавио коначне резултате пописа становништва, домаћинства и станова из 2011. године. Подаци о становништву Републике Србије према старости и полу исказани су према петогодишњим старосним групама. У периоду између два пописа (2002. и 2011) дошло је до пада укупног броја становника за 4,15%, што је првенствено последица негативног природног прираштаја и одласка наших грађана у иностранство.

Просечна старост укупног становништва повећана је за две године. Посматрано према полу, жене су у просеку старије од мушкараца за непуне три године.

Табела 1 – Становништво према полу и просечној старости, по пописима из 2002. и 2011. године

Година	Број становника		Просечна старост (године)	
	2002.	2011.	2002.	2011.
Укупно	7.498.001	7.186.862	40,2	42,2
Мушко	3.645.930	3.499.176	39,0	40,9
Женско	3.852.071	3.687.686	41,5	43,5

(Извор: Републички завод за статистику – Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011 – Први резултати)

Удео лица старих 65 и више година у укупном становништву Републике Србије износи 17,4%, а удео млађих од 15 година је 14,3%, што указује на то да се налазимо у поодмаклој фази демографског старења. Најнеповољнија ситуација је у региону јужне и источне Србије.

У табели 2 приказани су неки од апсолутних показатеља пожарне безбедности (број пожара и експлозија са последицама – број погинулих и повређених) за период 2001-2012. година. Анализа ових података показује да постоји тренд повећања броја пожара (са вероватноћом од 98,62%.) за период 2001-2012. Из табеле 2 и графикана 2 може се видети да је број лица која су изгубила живот у пожарима у овом периоду у малом порасту, а број повређених значајно је повећан.

Табела 2 – Статистички преглед неких апсолутних показатеља пожарне безбедности за период 2001-2012. година¹

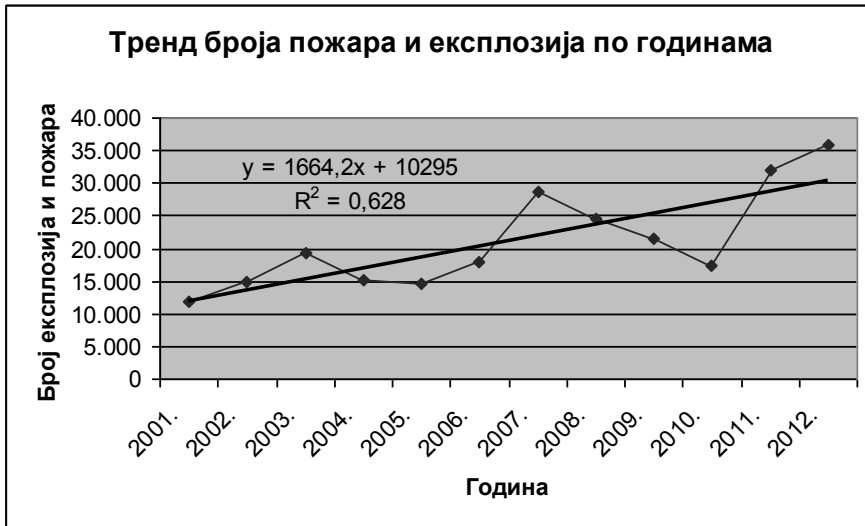
Година	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Укупан број догађаја	15.564	20.395	24.664	20.619	20.726	24.451	35.036	30.725	28.411	25.340	38.329	44.578
Укупно пожара	11.728	14.841	19.271	15.061	14.670	17.847	28.546	24.450	21.569	17.254	31.885	35.705
Укупно експлозија	34	51	42	36	32	39	35	43	44	54	51	52
Укупно интервенција са опасним атеријама	27	48	33	64	80	78	60	89	84	89	89	89
Укупно техничких интервенција	695	851	1.571	1.144	1.214	1.318	1.640	1.515	1.706	1.883	1.932	3.619
Техничких интервенција у саобраћају	417	410	267	608	638	709	819	742	784	700	745	641
Лажних дојава	299	382	462	385	390	379	523	483	417	277	341	342
Осталих интервенција	2.364	3.812	3.018	3.321	3.702	4.081	3.413	3.403	3.807	5.083	3.286	4.130
Укупно пожара и експлозија	11.762	14.892	19.313	15.097	14.702	17.886	28.581	24.493	21.613	17.308	31.936	35.757
Број погинулих цивила у пожарима и експлозијама	68	84	94	89	94	89	86	93	86	81	85	95
Број повређених цивила у пожарима и експлозијама	184	165	199	223	236	257	316	307	232	277	370	421

До повећања укупног броја пожара и експлозија у посматраном периоду дошло је услед истрошености опреме, застарелости средстава за рад, технолошких недостатака и недовољног улагања у заштиту од пожара, нарушавања технолошке и радне дисциплине, непоштовања мера заштите при производњи, употреби и транспорту роба и услуга, недостатка свих врста стручног кадра и недовољне обуке запослених.

На повећање броја пожара утичу и промене у својинској структури имовине, као последица промена друштвено-политичког уређења и дуготрајне економске кризе и санкција којима је била изложена Република Србија.

¹ Извор: Евиденција Управе за ватрогасно-спасилачке јединице Сектора за ВС.

Графикон 1 – Графички приказ броја пожара и експлозија у Србији по годинама (2001-2012)

Графикон 2 – Графички приказ броја жртава и повређених у пожарима и експлозијама у Србији по годинама (2001-2012)

Знатно повећање броја шумских и пожара на отвореном простору у укупној структури пожара условљено је, поред осталог, и климатским променама и погоршаном демографском и старосном структуром у руралним срединама. Тако, на пример, у 2012. години на већем делу територије Републике Србије готово четири месеца није падала киша.

Графикон 3 – Средњи годишњи број шумских пожара и линеарни тренд криве за период 2001-2012. година у Републици Србији

Анализа релативних показатеља ризика од пожара и експлозија у Републици Србији

Да би се правилно урадила процена ризика и утврдио дозвољени ризик од пожара и експлозија у неком привредном друштву, некој јединици локалне самоуправе или републици, неопходно је поћи од постојећег стања заштите од пожара и експлозија. При томе је целисходно користити и расположиве статистичке податке за ниво за који се процена ради.

На питање колико је пожара и експлозија било у Србији 2002. године можемо добити два различита одговора, у зависности од извора из ког су подаци добијени. У статистичком прегледу стања јавне безбедности (у делу који се односи на заштиту од пожара) било их је 4.895. Према подацима ватрогасно-спасилачких јединица МУП-а, било их је 14.892, односно 3,04 пута више. Број страдалих (84) и повређених (165) исти је у оба извештаја.

Велики број пожара на отвореном (непрописно спаљивање траве, смећа и корова на отвореном простору) није пријављен ватрогасно-спасилачким јединицама. Такви пожари су се или сами угасили, или су их угасили грађани. У случајевима када су попримили велике размере грађани су обавештавали ВСЈ када је већ било касно и морале су се ангажовати велике снаге и средства за гашење.

Ако као податак о стварном броју пожара и експлозија (Вр) у 2002. години узмемо број од 14.892 (према подацима ватрогасно-спасилачких

јединица МУП-а), показатељ ризика R_1 , који одређује број пожара и експлозија по становнику годишње, износи:

$$R_1^{2002} = \frac{B_p}{B_s} = \frac{14892}{7,5 \times 10^6} = 1,98 \times 10^{-3}$$

где је:

B_p – број пожара и експлозија насталих у току 2002. године (према статистичким подацима ВСЈ);

B_s – број становника у Србији 2002. године (приближно 7,5 милиона).

Ако користимо податке из статистичког прегледа стања јавне безбедности о броју пожара и експлозија, вредност претходног показатеља ризика (R_{1z}) биће:

$$R_{1z}^{2002} = \frac{4895}{7,5 \times 10^6} = 6,52 \times 10^{-4}$$

Може се закључити да према подацима ватрогасно-спасилачких јединица МУП-а, на сваких хиљаду становника Србије долази по 1,98 пожара и експлозија, а према званичној статистици (статистичком прегледу стања јавне безбедности) 0,65. Може се рећи да је један пожар (или експлозија) долазио на 1.532 становника.

Међутим, треба напоменути да се веома мали број пожара и експлозија догодио на привредним, јавним и другим грађевинским објектима који су у надзору пожарне инспекције.

Показатељ ризика R_2 одређује број погинулих у једном пожару и експлозији:

$$R_2^{2002} = \frac{B_z}{B_p} = \frac{84}{14892} = 0,56 \times 10^{-2}$$

где је B_z – број погинулих лица у пожарима и експлозијама за 2002. годину, према подацима ватрогасно-спасилачких јединица МУП-а.

Из наведеног следи да је на сваких 100 пожара и експлозија било у просеку 0,56 жртава, односно да је на сваких 200 пожара и експлозија страдало по једно лице.

На основу званичног статистичког прегледа (статистички преглед стања јавне безбедности) добија се другачије стање:

$$R_{2z}^{2002} = \frac{84}{4895} = 1,71 \times 10^{-2}$$

Из тога се може закључити да су на 100 пожара и експлозија погинула по два лица (или по једно лице на сваких 50 пожара и експлозија).

Индивидуални ризик од смрти у пожару и експлозији R_i представља однос броја погинулих лица у пожару и експлозији и броја потенцијално изложених лица (броја становника) и за 2002. годину би износио:

$$R_i^{2002} = \frac{84}{7,5 \times 10^6} = 1,12 \times 10^{-5}$$

То указује да је на сваких 100.000 становника годишње у пожарима и експлозијама страдало 1,12 лица. Очигледно је да је индивидуални ризик од смрти од пожара и експлозија једнак производу првог и другог показатеља ризика.

$$R_i = R_1 \times R_2$$

Показатељ ризика $R_{пов}$ указује на број повређених лица по пожару и експлозији и према подацима ватрогасно-спасилачких јединица МУП-а износи:

$$R_{пов}^{2002} = \frac{B_{повређених}}{B_p} = \frac{165}{14892} = 1,1 \times 10^{-2}$$

Из наведеног следи да је на сваких 100 пожара и експлозија повређено у просеку 1,1 лице.

Индивидуални ризик од повређивања у пожару и експлозији R_{ip} за 2002. годину износи:

$$R_{ip}^{2002} = \frac{165}{7,5 \times 10^6} = 2,2 \times 10^{-5}$$

То значи да је од сваких 100.000 становника у просеку годишње у пожарима и експлозијама повређено 2,2 становника.

У табели 3 упоредно су, на основу података из табеле 2, приказани ризици од пожара за 2002. и 2012. годину (напомена: у раду је за приближан број становника у 2012. узет број за 2011. годину – 7.186.862).

Табела 3 – Показатељи ризика од пожара у Републици Србији за 2002. и 2012. годину (према подацима ватрогасно-спасилачких јединица)

Динамика ризика од пожара и експлозија у Републици Србији					
Година	R1	R2	Ri	Rпов	Rip
2002.	$1,98 \times 10^{-3}$	$0,56 \times 10^{-2}$	$1,12 \times 10^{-5}$	$1,1 \times 10^{-2}$	$2,2 \times 10^{-5}$
2012.	$4,97 \times 10^{-3}$	$0,27 \times 10^{-2}$	$1,32 \times 10^{-5}$	$1,36 \times 10^{-2}$	$6,78 \times 10^{-5}$

Анализа података из табеле 3 показује да су вредности ризика од пожара и експлозија углавном већи у 2012. години него у 2002. Само је ризик R2 (да неко лице изгуби живот у пожару и експлозији) два пута

мањи, што се може објаснити чињеницом да је у 2012. години забележен највећи број пожара на отвореном простору (25.454), где су углавном гореле траве и ниско растиње ван насељених места (11.664). Број страдалих лица се незнатно променио – са 84 у 2002. на 95 у 2012. години. Како је у 2002. на сваких 100.000 становника годишње у пожарима и експлозијама у просеку страдало 1,12 лица, а у 2012. години 1,32 лица, јасно је да се ризик да неко страда у пожару повећава (исто је и код ризика Р_{ip} од повређивања, који је готово три пута већи).

На исти начин може се урадити процена ризика и угрожености од пожара за јединице локалне самоуправе, насељена места и шумске комплексе, пошто нови програм евиденције догађаја пружа могућност добијања свих статистичких података за свако насеље, општину, округ или шумски комплекс, како је дато у табели 1.

Неопходно је напоменути да статистички подаци о материјалној штети проузрокованој пожарима и експлозијама, који нису предмет овог рада, такође нису веродостојни, јер су приказани само за оне пожаре где су вршени увиђај и процена штете. Код пожара за које није вршен увиђај углавном се евидентира да нису довели до штете, иако је реалност сасвим другачија јер скоро сваки пожар изазива неку материјалну штету. Овом питању треба посветити посебну пажњу како би се евидентирала стварна штета проузрокована пожарима и експлозијама, развила примена системског приступа и обука командира ватрогасно-спасилачких јединица и инспектора, а процена штете била што реалнија.

Упутством о методологији за израду процене угрожености и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама (као и Правилником о начину израде и садржају Плана заштите од пожара), у делу који се односи на процену угрожености од пожара и експлозија, није дефинисан ниво прихватљивог индивидуалног ризика (нису дефинисане референтне вредности), али се свакако могу користити технички прописи чланица Европске уније или неке земље сличних карактеристика.

Статистичка анализа ризика с обзиром на погинула лица у пожарима у свету

До друге половине XX века светска статистика о страдањима људи у пожарима и експлозијама готово да није постојала. Почетком овог века појавиле су се добре националне статистике из области заштите од пожара, а на основу њих и међународне, чији је творац руски академик проф. др. Николај Николајевич Брушлински са сарадницима.

Просечне вредности индивидуалног ризика (броја жртава у пожа-

рима R_i) за период 2004-2008. година у 23 земље света приказане су у табели 3 (Брушлински и др., 2011).

Рангирање земаља извршено је према повећању вредности ризика R_i .

Из табеле 3 произлази да је за првих шест земаља интервал вредности R_i од $1,0 \times 10^{-6}$ до $5,0 \times 10^{-6}$. За наредних шест земаља R_i износи од $6,0 \times 10^{-6}$ до $9,0 \times 10^{-6}$, за наредних седам земаља од $1,0 \times 10^{-5}$ до $2,0 \times 10^{-5}$, а на крају табеле су земље са интервалом вредности R_i од $0,8 \times 10^{-4}$ до $1,2 \times 10^{-4}$.

Важну оцену у методологији статистичке процене ризика представља концепција прихватљивог, допуштеног ризика. Критеријуми допуштеног ризика (граничне допуштене вредности ризика) одређују се директивом. Тако, на пример, у Холандији максимална допуштена вредност индивидуалног ризика износи 10^{-6} год $^{-1}$, а друштвеног 10^{-5} год $^{-1}$. У Великој Британији надзорни орган је за стамбене и културне објекте који се налазе у подручјима са потенцијално опасним предузећима одредио зоне, на чијим се спољашњим границама утврђују следеће вредности индивидуалног ризика:

- унутрашња – 10^{-5} год $^{-1}$;
- средња – 10^{-6} год $^{-1}$;
- спољашња – $3 \cdot 10^{-7}$ год $^{-1}$ (Воробјев и др., 2006).

У Русији се, на пример, у складу са стандардом, сматра да је безбедност технолошких процеса од пожара у потпуности задовољена уколико је за становнике индивидуални ризик испод 10^{-6} год $^{-1}$, а друштвени (социјални) ризик мањи од 10^{-7} год $^{-1}$. Експлоатација технолошких процеса је забрањена уколико је индивидуални ризик већи од 10^{-6} год $^{-1}$, а друштвени већи од 10^{-5} год $^{-1}$. Експлоатација технолошких процеса код прелазних вредности ризика може бити дозвољена после обављања додатних испитивања, при чему се мора доказати да су предузете све могуће и довољне мере у циљу смањења опасности од пожара.

Табела 4 – *Вредности индивидуалног ризика (броја жртава) у пожарима (Ri) за период 2004-2008*

№	Држава	Просечан број погинулих приликом пожара			Опсег вредности
		годишње	на 1 мил. људи	на 100 пожара	
1.	Сингапур	3	0,7	0,06	1,0·10 ⁻⁶ 5,0·10 ⁻⁶
2.	Италија	95	1,6	0,04	
3.	Малезија	72	2,9	0,31	
4.	Холандија	64	3,9	0,51	
5.	Швајцарска	31	4,1	0,21	
6.	Немачка	429	5,2	0,24	
7.	Грчка	68	6,1	0,20	6,0·10 ⁻⁶ 9,0·10 ⁻⁶
8.	Француска	411	6,5	0,12	
9.	Словенија	14	6,8	0,23	
10.	Нови Зеланд	32	7,7	0,14	
11.	Велика Британија	480	7,9	0,12	
12.	Ирска	38	9,3	0,12	
13.	Хрватска	44	9,7	0,61	1,0·10 ⁻⁵ 2,0·10 ⁻⁵
14.	Шведска	93	10,3	0,34	
15.	САД	3514	11,5	0,23	
16.	Чешка	124	12,1	0,61	
17.	Мађарска	143	14,2	0,63	
18.	Данска	83	15,2	0,47	
19.	Србија	89	12	0,45	
20.	Литванија	280	83,7	1,60	
21.	Украјина	3982	86,0	8,06	0,8·10 ⁻⁴ 1,2·10 ⁻⁴
22.	Белорусија	1142	117,4	11,00	
23.	Русија	17147	121,3	7,81	

(Адаптирано из: Брушлински и др., 2011)

У наведеном периоду (2004-2008) у Србији је у пожарима годишње гинуло просечно 89 људи, односно 12 становника на један милион, или 0,45 на 100 пожара, што даје вредност ризика Ri – 1,21 x 10⁻⁵, и самим тим Србију сврстава у групу од седам земаља са интервалом ризика Ri – од 1,0 x 10⁻⁵ до 2,0 x 10⁻⁵.

Закључак

За анализу и управљање ризиком од пожара и експлозија неопходни су одговарајући статистички подаци о пожарима и њиховим последица-

ма. Нормирана вредност индивидуалног ризика од пожара у Србији још увек није дефинисана, али се може прихватити да се она реално креће у интервалу од $1,0 \times 10^{-5}$ до $2,0 \times 10^{-5}$, као што је случај у земљама попут Мађарске и Чешке, које су по многим друштвено-економским параметрима (број становника, површина) сличне нашој земљи.

Осим процене индивидуалног ризика за број страдалих у пожарима, урађена је процена ризика од повређивања у пожару, а те вредности такође нису нормиране.

Узимајући у обзир вредности индивидуалног ризика од пожара и експлозија у развијеним земљама, а уважавајући специфичности Републике Србије, наведене вредности је потребно прописати нормативним актима.

Резултате статистичке анализе ризика од пожара и експлозија у Републици Србији треба користити приликом израде процене угрожености за планове заштите од пожара и планове заштите и спасавања у ванредним ситуацијама.

Литература

1. Анђелковић, Б., (2010). *Основи система заштите*, Факултет заштите на раду, Ниш.
2. Бошковић, Д., (2011). *Значај превенције у отклањању и смањењу ризика техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи експлозивних материја*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 274-288.
3. Брушлински, Н. Н., Соколов, С. В., (2011). *Роль статистики пожаров в оценке пожарных рисков*, журнал Проблемы безопасности и чрезвычайных ситуаций, стр. 112-124.
4. Brushlinsky, N. N., Hall, J. R., Sokolov, S. V., Wagner, P., (2012). *World Fire Statistics*, Center of Fire Statistics of CTIF, № 17.
5. Brushlinsky, N. N., Hall, J. R., Sokolov, S. V., Wagner P., (2010). *Humanity and Fires*, German Fire Protection Association, Leipzig.
6. *Основы защиты населения и территорий в кризисных ситуациях*, (2006). Под общ. ред. Ю. Л. Воробьева. МЧС России. М.: Деловой экспресс.
7. Schaenman, P., (2008). *Global Concepts In Residential Fire Safety. Part 2 – Best Practices from Australia, New Zealand and Japan*, TriData, a Division of System Planning Corporation.
8. Schaenman, P., (2009). *Global Concepts In Residential Fire Safety. Part 3 – Best Practices from Canada, Puerto Rico, Mexico, and Dominican Republic*, TriData, a Division of System Planning Corporation.

9. Lukić, T., Marić, P., Hrnjak, I., Gavrilov, M., Mladan, D., Marković, S., Stojšavljević, R., (2013). *Recent forest fires in the Republic of Serbia – towards classification, legislation and fire management*, International Conference „Natural hazards – links between science and practice“, Geographical Institute „Jovan Cvijić“, SASA.
10. *Упутство о методологији за израду процене угрожености и планова заштите и спасавања у ванредним ситуацијама*, Службени гласник РС, бр. 96/2012.
11. *Правилник о начину израде и садржају Плана заштите од пожара аутономне покрајине, јединице локалне самоуправе и субјеката разврстаних у прву и другу категорију*, Сл. гласник РС, бр. 73/2010.
12. *Правилник о утврђивању методологије за израду прелиминарне процене ризика од поплава*, Сл. гласник РС, бр. 1/2012.
13. *Правилник о садржини политике превенције удеса и садржини и методологији израде извештаја о безбедности и плана заштите од удеса*, Сл. гласник РС, бр. 41/2010.
14. Стандард SRPS A.L2.003 *Друштвена безбедност – Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*.
15. Стефановић, Б., (2005). *Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 462-482.
16. Wisner, B. et al., (2004). *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disaster*, London: Routledge.

The Analysis of Fire and Explosion Risk Indicators with Special Reference to the Republic of Serbia

Abstract: *The analysis of fire and explosion risk indicators is an important component in designing assessment of threats and plans for fire protection, both for commercial entities, local self-government units, and the Republic of Serbia as a whole. Creating a high-quality and credible statistics of fires and explosions enables the assessment of the impacts of various conditions that contribute to the magnitude and type of consequences. This paper presents the elements of individual risk of fire in the Republic of Serbia for the period 2001-2012 and the analysis and classification of individual risks in 23 countries.*

Keywords: *fire and explosions statistics, fire risk, individual risk, fire safety.*

Др Горан МАТИЋ*

Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту
тајних података, Београд

Мр Милан МИЉКОВИЋ

Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту
тајних података, Београд

UDK - 343.321.:004

Прегледни научни рад
Примљено: 04.12.2013.

Прилог дефинисању и класификацији нападних и обавештајних операција у сајбер простору

Апстракт: У теоријским разматрањима и стратегијским документима развијених земаља још није усвојена заједничка дефиниција која ће идентификовати и класификовати сајбер инцидентне. Порекло им може бити различито – криминално, политички мотивисано, терористичко, као и спонзорисано од стране држава, а у циљу остваривања економских, политичких, војних и циљева националне безбедности. Досадашња искуства указују да у основи проблема стоје различити политички и правни приступи водећих земаља у вези са овим питањем, који произлазе из различитих интереса глобалних актера у вези са коришћењем сајбер простора за остваривање циљева на националном и међународном плану. У овом раду предложена је дефиниција која подразумева да сајбер напад може бити изведен од стране државних или недржавних актера, да он мора укључити активно понашање нападача, да мора тежити да угрози функцију рачунарске мреже жртве и да мора да буде изведен у сврху остварења политичких или циљева националне безбедности. Такође, понуђени теоријски оквир за класификацију обавештајног рада у сајбер простору на активни и пасивни, по својој природи се уклапа са поделом кривичних дела у сајбер простору како је наведено у одредбама Европске конвенције о високотехнолошком криминалу и Кривичног законика Републике Србије.

Кључне речи: компјутерско-мрежне нападне операције, активни и пасивни напад у сајбер простору, повезане компјутерске операције за истраживање, сајбер шпијунирање, активни и пасивни обавештајни рад у сајбер простору.

* E-mail: office@nsa.gov.rs

Увод

Сајбер простор је одређујућа карактеристика савременог живота и кључно подручје светске економије. Међутим, инциденти у сајбер простору су све учесталији и комплекснији. Сценарији напада иду у распону од убацивања вируса којима се уништавају финансијске евиденције и успорава рад берзи капитала (видети: Hollis, 2007), преко угрожавања енергетских система (Мијалковић, 2011а:213) до пласирања и убацивања лажних порука и команди којима се ремети рад нуклеарног реактора и система контроле летења и других примера економског или физичког оштећења (Air Traffic Control: Weak Computer Security Practices Jeopardize Flight Safety, 1998). Сваког дана циркулише више од 150.000 компјутерских вируса и толико компјутера бива заражено. Жртве сајбер криминала изгубе око 290 млрд евра годишње. Током 2012. године злоупотребљени су подаци скоро 300 милиона корисника и више зараде остварено је од сајбер криминала него од трговине дрогом. Због тога расте свест у водећим земљама света, као и међународним организацијама, о потреби деловања у циљу повећања степена безбедности сајбер простора. Многе од њих већ имају своје националне стратегије сајбер безбедности и успостављене системе сајбер одбране. У тим стратегијама сајбер претње идентификоване су као најзначајније претње 21. века. У овом тренутку присутне су две преовлађујуће и међусобно различите провладине концепције разумевања и дефинисања обима претњи од сајбер напада, једна коју пропагира влада и оружане снаге САД, и друга коју пропагира Шангајска организација за сарадњу, безбедносна организација коју предводе Русија и Кина. У том смислу не изненађује различитост у разумевању овог проблема између САД с једне и Русије и Кине с друге стране (Nathaway et al., 2012:8).

Дефинисање сајбер напада

Сајбер напади се манифестују у различитим формама. Здружени Генералштаб оружаних снага САД дефинисао је форму информационог ратовања која је повезана са сајбер ратовањем. Објашњава се да информационо ратовање укључује операције које се изводе у циљу утицаја, поремећаја, наношења неисправности или узурпирања супарничког људског и аутоматизованог система за доношење одлука, истовремено штитећи сопствени систем за доношење одлука (в. Information Operations, 2012).

Здружени Генералштаб дефинише компјутерско-мрежно ратовање (computer network warfare) као коришћење компјутерских-мрежних операција (computer network operations – CNO) у циљу ускраћивања могућ-

ности противнику да ефикасно користи своје рачунаре, информационе системе и мреже, док истовремено обезбеђује ефикасно коришћење сопствених рачунара, информационих система и мрежа. Компјутерско-мрежне операције, заједно са електронским ратовањем, користе се за напад, ометање, прекид и уништење противничких информационих и компјутерских система. У војним операцијама компјутерско-мрежне операције се деле на нападне (Computer Network Attack – CNA), одбрамбене (Computer Network Defense – CND) и повезане компјутерске операције за истраживање (Computer Network Exploitation – CNE).

Компјутерско-мрежне нападне операције (CND) су врста операција офанзивне намене, у којима се акције спроводе коришћењем компјутерске мреже, а ради стварања поремећаја, одбијања, деградирања, манипулесања или уништавања информација које су смештене у противничком информационом систему или компјутерској мрежи (Милановић, Радвановић, 2013). Ултимативни циљ напада не мора да буде противнички информациони систем, већ циљ може да буде и подршка некој широј операцији, као што су информационе операције за подршку противтерористичке борбе или мењање и фалсификовање специфичних комуникација (в. Cyberspace Operations lexicon, The vice chairman of Joint Chief of Staff, 2010-11). Компјутерско-мрежне нападне операције се тежишно фокусирају на поврељивост, интегритет и доступност информација (в. Bayles, 2003).

Слично, Национални савет за истраживање САД (U. S. National Research Council) дефинише сајбер нападе као „намерне акције којима се мењају, ометају, обмањују, деградирају или уништавају рачунарски системи, мреже или информације, као и програми који бораве или пролазе кроз ове системе или мреже“ (в. Owens et al., 2009).

Шангајска организација за сарадњу, коју предводе Кина, Русија и већина бивших совјетских република из централне Азије, као и Иран, Индија и Пакистан у улози посматрача, усвојила је много ширу дефиницију сајбер напада базирајући се на средствима напада. Организација је „изразила забринутост због претњи које представља употреба нових информационих и комуникационих технологија и средстава ради угрожавања међународне безбедности и стабилности у грађанским и војним сферама“. Шангајска организација дефинише информациони рат као „масовно психолошко испирање мозга у циљу дестабилизације друштва и државе, као и ради притисака на државу да доноси одлуке у интересу неке супротне стране“ (в. *Agreement between the governments of state members of the Shanghai organization of cooperation about cooperation in the field of ensuring the international information security*, 2008). Штавише, она идентификује ширење таквих информација које су штетне по

„политичке, друштвене и економске системе, као и духовне, моралне и културне сфере других држава, као једну од главних претњи безбедности информација“ (в. *Agreement between the governments of state members of the Shanghai organization of cooperation about cooperation in the field of ensuring the international information security*, 2008).

Шангајска организација за сарадњу усвојила је много ширу визију сајбер напада, укључујући употребу сајбер технологија за нарушавање политичке стабилности. Западни коментатори процењују да ова широка дефиниција представља напор да се оправда цензура политичког говора на интернету, а ради сузбијања политичког организовања опозиције уз помоћ нових медија.

Разлика у схватању сајбер напада између водећих супер сила само појачава важност установљења јасне дефиниције проблема са којим се суочавамо. Штавише, дефиниције не праве разлику између простог сајбер криминала и сајбер напада. С друге стране, униформисаном дефиницијом избегле би се недоумице, преклапања, а покривањем празнине у дефиницији увела би се разграничења између сајбер напада и сајбер криминала и промовисала већа међуагенцијска сарадња (Nathaway et al., 2012:9).

У овом раду смо прихватили ужу дефиницију сајбер напада, фокусирајући се на јединствену претњу сајбер технологије:

Сајбер напад обухвата било коју акцију предузету ради онеспособљавања функције компјутерске мреже, а у циљу остваривања политичких и циљева националне безбедности.

У даљем тексту покушаћемо да образложимо сваки аспект ове дефиниције, посебно појмове и активности које она обухвата:

а. „Сајбер напад ...“

Инсистирање на овом термину се образлаже тиме да ангажовање мора бити активно, и то или напад (офанзива) или активна одбрана. Владе и оружане снаге у многим својим стратегијама и операцијама користе, поред пасивне, и активну одбрану.

б. „... обухвата било коју акцију ...“

Сајбер напад може да укључује било коју активност и средство (хаковање, бомбардовање, физичко прекидање, убацивање вируса, инфекцију), али циљ ових акција може само да буде онемогућавање или прекидање функције компјутерске мреже. У овом смислу прихватамо приступ у дефинисању базиран према циљу, а не према средствима напада (Nathaway et al., 2012:11).

в. „... предузету ради онеспособљавања функције ...“

Циљ сајбер напада мора да буде онеспособљавање функције компјутерске мреже. Компјутерска мрежа може бити компромитована на много различитих начина. Синтактички (syntactic) напад доводи до поремећаја рада оперативног система једног рачунара, узрокујући квар у мрежи. Примери сајбер напада обухватају „црве“, вирусе, тројанаце, нападе ускраћивањем услуга (DDOS). С друге стране, семантички напад не оштећује оперативни систем, али угрожава тачност информација које обрађује и које производи. Као резултат, систем на који је извршен семантички напад функционише и стиче се утисак да функционише исправно, али он уствари генерише одговоре који нису у сагласности са реалношћу (Libicki, 1995:77).

Сајбер напад не треба да буде ограничаван на синтактички или семантички напад. У јавности су присутне информације Министарства одбране САД да је сајбер инцидент из 2003. године под називом „Титанска киша“ организовала Кина и да је он уствари био операција сајбер шпијунаже. Други недавни пример сајбер шпијунаже догодио се 2010. године када је Кина ушла у мрежу Google и других великих интернет компанија и копирали њихове податке. Ове операције могу се класификовати као кршење безбедности у распону од крађе интелектуалне својине до незаконитог надзора организација за људска права итд.

Иако сви ови инциденти компромитују безбедност компјутерске мреже у циљу остварења војних и политичких циљева, ове активности се не уклапају у понуђену дефиницију сајбер напада. Значи, сајбер шпијунажа, или сајбер истраживање, по овој дефиницији не представљају сајбер напад, зато што ни једна од ових активности не подразумева нарушавање компјутерске мреже на начин да се утиче на њену садашњу или будућу способност да функционише.

С друге стране, у наведену дефиницију сајбер напада уклопиле би се карактеристике „тајних операција“ обавештајних служби у сајбер простору, што ће касније бити детаљније објашњено. Овај закључак се намеће због тога што за „онеспособљавање функције“ компјутерског система мора да се уради више од пасивног посматрања компјутерске мреже или копирања података, иако се такве активности обављају у тајности. Актер сајбер напада мора да својом активношћу утиче на функционисање система или убаци нешто у систем додавањем лажне, погрешне или непожељне информације.

г. „... компјутерске мреже ...“

Компјутерска мрежа је систем компјутера и уређаја повезаних комуникационим каналима (в. Gross, 2011). Често се ова повезаност оства-

рује преко интернета, али такође постоје бројне затворене мреже.

Важно је имати на уму да су компјутери данас свуда око нас. Појам рачунара обухвата више од простог десктоп или лаптоп рачунара, и укључује компјутерске уређаје који контролишу лифтове и семафоре, програме који регулишу притисак на водоводним мрежама, као и многе друге све присутније апарате, као што су мобилни телефони и телевизори. Потенцијал за узроковање широке штете од сајбер напада расте пропорционално са растом система под контролом рачунара.

д. „... а у циљу остваривања политичких и циљева националне безбедности.“

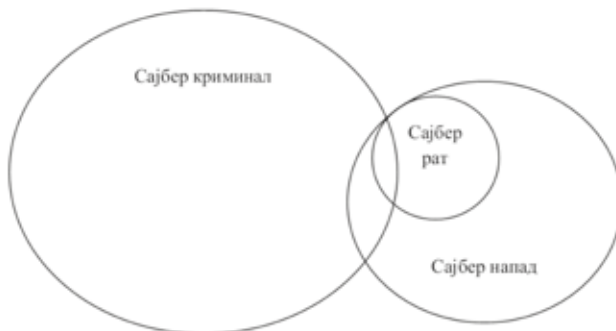
Управо политички и циљеви националне безбедности праве разлику између сајбер напада и обичног сајбер криминала. Такође, ови циљеви праве разлику између нелегалног приступа компјутерским подацима, како га инкриминишу кривични законици као криминалну радњу и радњу индустријске шпијунаже с једне стране, и шпијунаже коју спроводе стране владе и оружане снаге. Свака агресивна акција коју спроводе државни актери у сајбер домену обавезно има утицај на националну безбедност (Hathaway et al., 2012:15), и због тога представља и сајбер напад (када такве активности задовољавају оствале елементе дефиниције).

Сајбер криминалне активности почињене од стране недржавних актера, ради остваривања политичких или циљева националне безбедности, представљају такође сајбер напад. С друге стране, сајбер криминалне активности које се не врше зарад остварења политичких или националних безбедносних циљева, као што су интернет преваре, крађе идентитета и интелектуалне својине, не уклапају се у дефиницију сајбер напада и због тога представљају акт сајбер криминала.

Дефиниција која је овде понуђена промовише приступ заснован на циљу напада (Hathaway et al., 2012:17). Штавише, додајући сврху, ова дефиниција омогућава креаторима политике и закона разликовање сајбер криминала и сајбер напада (циљеви – сврхе, које су по дефиницији политичке природе).

Поређење сајбер напада, сајбер криминала и сајбер ратовања

Покушаћемо да прикажемо међусобну разлику између сајбер напада, сајбер криминала и сајбер ратовања, приказујући фигуру 1 и табелу 1.

Фигура 1: Однос сајбер напада, сајбер криминала и сајбер ратовања, Извор: Oona A. Hathaway, Rebecca Crootof, *The law of cyber attack*, California Law Review, 2012

Конкретно, сајбер криминал се генерално схвата као коришћење рачунара за извршење нелегалног акта. Једна типична дефиниција описује сајбер криминал као „било који злочин учињен помоћу рачунара, мреже или хардверског уређаја“ (Hathaway et al., 2012:19). За разлику од сајбер напада, сајбер криминалне активности не морају увек да угрозе рачунарску мрежу жртве (мада се у неким случајевима то и дешава), а већина нема политичку или сврху у вези са националном безбедношћу. Коначно, као и већина криминалних активности, за разлику од сајбер напада, оне су почињене од стране појединаца, а не од стране државе (Hathaway et al, 2012:19-20).

Табела 1: Однос сајбер напада, сајбер криминала и сајбер ратовања.

Врсте сајбер акције	Укључује само недржавне актере	Мора бити инкриминисан кривичним законом, извршен компјутерским средствима	Циљ мора да буде онеспособљавање функције компјутерске мреже	Мора да има политичку или сврху националне безбедности	Ефекат мора да буде еквивалентан оружаном нападу или да акт мора да се деси у контексту оружаног сукоба
Сајбер напад			+	+	
Сајбер криминал	+	+			
Сајбер рат			+	+	+

Извор: Oona A. Hathaway, Rebecca Crootof, *The law of cyber attack*, California Law Review, 2012

Већина дела која спадају у сајбер криминал не представљају сајбер напад, како је приказано на фигури 1 и табели 1. Један акт представља сајбер криминал када је инкриминисан националним или међународним законодавством. Узмимо у разматрање следећа три сценарија:

1. недржавни актер чини нелегалан акт путем компјутерске мреже у циљу постизања политичких и циљева националне безбедности,

али није онеспособио функционисање мреже жртве. На пример, појединац може да почини криминално дело тако што ће путем интернета изразити политичке ставове који су кажњиви и инкриминисани законима државе тог дисидента. Слично, појединац може да почини криминално дело хакујући базу података банке, ради постизања политичких или циљева националне безбедности, истовремено не нарушавајући функционисање компјутерског система банке;

2. недржавни актер може да почини нелегалан акт компјутерским средствима и да тако онеспособи компјутерски систем жртве, али да тај акт није мотивисан постизањем политичких или циљева националне безбедности. Поново можемо узети пример хаковања база података банке, где је појединац сада успео да онеспособи банкарски онлајн систем за плаћање и друге услуге, али сада из економских циљева. Ово дело би такође представљало сајбер криминал, а не сајбер напад или сајбер ратовање;
3. недржавни актер може да буде ангажован у незаконитим активностима користећи рачунар или мрежу, али да притом не умањује функцију рачунарске мреже жртве и не осварује политичке или циљеве националне безбедности (Маринковић, 2007, Ђорђевић, Кековић, 2011). Тако, на пример, особа може да почини дело трансфера дечије порнографије и тиме почини дело сајбер криминала, али не и дело сајбер напада (Тањевић, 2012), јер својим поступцима није подривала функционисање рачунарске мреже и није била мотивисана политичким или циљевима националне безбедности (Бодрожић, 2012).

Као што је приказано на фигури 1, само поједина дела сајбер криминала не спадају ни у сајбер напад, ни у сајбер ратовање, док нека дела сајбер напада нису ни сајбер криминал, нити сајбер ратовање. Само два сценарија улазе у категорију сајбер напада. Први сценарио укључује нападе извршене од стране државног актера, ван контекста оружаног сукоба, под условом да њихови ефекти не достигну ниво оружаног напада. Први пример може да буде напад од стране владе једне земље на сајт неког интернет провајдера, који има за последицу прекидање функционисања тог сајта. Треба имати на уму да такви напади и даље морају да задовоље све елементе дефиниције сајбер напада, укључујући подривање функције рачунарске мреже жртве, а у сврху остваривања циљева политичке или националне безбедности. Као што је већ речено, сваки акт државног субјекта аутоматски задовољава политичку сврху или сврху националне безбедности.

Други сценарио сајбер напада може да подразумева напад од стране недржавног актера који не достиже размере и последице оружаног сукоба, који се не инкриминише као сајбер криминал, било зато што није криминализован од стране националног или међународног законодавства, или зато што у његовом извршењу нису коришћена компјутерска средства.

Практично говорећи, мало је вероватно да приватни актер изврши намерно онеспособљавање функције рачунарске мреже без кршења закона, али такве празнине у кривичном закону су концептуално могуће. Сем тога, вреди напоменути да ће велика већина сајбер напада вероватно укључити коришћење компјутерских средстава, иако та средства нису неопходна за извршење сајбер напада, како је предложено у поменутој дефиницији.

Док активности у сајбер простору могу да се класификују само као сајбер криминал или сајбер напад, значајан удео сајбер злочина улазе у класификацију сајбер напада. Преклапање области између сајбер криминала и сајбер напада, приказано на фигури 1, јавља се када недржавни актер почини нелегалан акт путем рачунарске мреже, подрива рачунарску мрежу, а има и политичку или сврху националне безбедности. Последице овог акта не би порасле на ниво оружаног напада, јер би иначе такве активности представљале сајбер ратовање. Треба имати на уму и то да држава може да почини овај исти чин, али он неће потпасти под сајбер криминал јер само недржавни актер може да починити сајбер криминално дело. Узмимо, на пример, хипотетички акцију групе појединца који су хаковали фајлове и сајт министарства одбране једне земље. Овај случај ће ући у преклапајући, гранични случај између сајбер криминала и сајбер напада, с обзиром да је акт починио недржавни актер, ради остварења политичких или национално-безбедносних циљева, и извршио подривање функционисања рачунарске мреже министарства одбране.

Сајбер ратовање се разликује од постојећих категорија, али оно мора да садржи сајбер нападе. Област преклапања између сајбер ратовања и сајбер напада (али не и сајбер криминала) у фигури 1 укључује две врсте напада. Први тип укључује напад од стране било ког актера у контексту оружаног конфликта. Други тип укључује напад изведен од стране државних актера, који производи ефекат еквивалентан конвенционалном оружаном нападу. Неке активности сајбер ратовања могу такође да потпадну и под класификацију сајбер напада и под активности сајбер криминала. Области интеракције између ова три круга на фигури 1 укључују две врсте напада извршених од стране недржавних актера. Прво, укључују нападе у контексту постојећег оружаног сукоба којима се врши подривање функционисања компјутерске мреже у циљу остварења политичке или сврхе националне безбедности, кршење кривичног закона

(нпр. ратни злочини), који су почињени путем компјутерског система или мрежа. Друго, оне укључују нападе који производе ефекте једнаке ефектима конвенционалног оружаног напада, којима се подривају функције компјутерске мреже жртве зарад остварења политичке или сврхе националне безбедности, а истовремено представљају повреде кривичног закона учињене путем компјутерског система или мреже.

Када се сумирају закључци из претходних целина, може се закључити да сајбер напад може бити изведен од стране државних или недржавних актера, да мора укључивати активно понашање нападача, мора тежити да угрози функцију рачунарске мреже жртве и мора бити изведен у сврху остварења политичких или циљева националне безбедности. Неки сајбер напади су и сајбер криминал, али нису сви сајбер злочини сајбер напад. Сајбер рат, с друге стране, увек испуњава услове за сајбер напад. Али нису сви сајбер напади истовремено сајбер ратовање. У сајбер ратовање спадају само сајбер напади са ефектима еквивалентним ефектима конвенционалног оружаног напада, или они који се јављају у контексту оружаног сукоба и који прерасту на ниво сајбер рата.

Поређење сајбер напада и обавештајног рада у сајбер простору

Постоји више типова сајбер напада. Речник интернет безбедности (*The Internet Security Glossary*, 2000) разликује:

1. унутрашње нападе;
2. спољне нападе.

Унутрашњи напад се дефинише као напад инициран од стране ентитета унутар безбедносног простора (инсајдера). Одбрана од унутрашњих напада је отежана зато што инсајдери злоупотребљавају привилегије приступа које имају на основу легитимних пословних задатака које обављају. С друге стране, спољне нападе спроводе хакери, организоване криминалне групе или државе. Ове две врсте напада се међусобно не искључују зато што се спољни нападачи често ослањају на инсајдере.

Експерти Међународне телекомуникационе уније (UTI) категоризују сајбер напад на следећи начин:

1. активни напад;
2. пасивни напад (в. *Cybersecurity Guide for Developing Countries*, 2009).

Активни напади имају за циљ да утичу на рад система. С друге стране, пасивни напади имају за циљ да дођу у посед информације из система, али не и да утичу на ресурсе система. Уместо тога, пасивни напад

има за циљ да дође у посед података за off-line напад. На пример, хакер типично користи инспекциони пакет и анализу да би олакшао преглед безбедносних протокола и истраживање нападнуге мреже. Такође и органи реда праве разлику између пасивног и активног напада (*Cybersecurity*

Шема 1: Типови активних и пасивних сајбер напада на информације

Guide for Developing Countries, 2009:33). Наведена подела на активни и пасивни напад даље се грана у зависности од тога шта је циљ конкретnog сајбер напада (шема 1).

У том смислу постоје четири основне форме сајбер напада, из којих произлазе остале форме. Ове категорије напада су класификоване у односу на то која „особина информације“ (тајност, доступност, интегритет и аутентичност) је угрожена конкретним сајбер нападом. У овом случају се разматрају четири најосновније врсте напада:

1. напад на тајност;
2. напад на интегритет;
3. напад на доступност, односно расположивост, и
4. напад на аутентичност података.

Тајност се дефинише као начин поступања са податком који обезбеђује да током обраде и чувања податак није постао доступан неовлашћеним лицима, односно да није неовлашћено обрађиван (Закон о информационој безбедности Републике Србије – нацрт, 2012). Особина „тајност“ се доводи у везу са сваким неауторизованим прибављањем информација, укључујући и „скривену анализу саобраћаја“, у којој нападач доноси закључке о садржају комуникације само посматрањем комуникационих образаца. Немачка стратегија сајбер безбедности наводи да сајбер шпијунажа, односно прикупљање обавештајних података у сајбер

простору, представља сајбер напад који је усмерен према тајности ИТ система и који је изведен од стране обавештајне службе (*Cyber Security Strategy for Germany*, 2011:14). Прикупљање обавештајних података у сајбер простору, пре свега осетљивих података, управо представља активност која је превасходно усмерена на „тајност“ информација и података у противничкој мрежи.

Интегритет, према *Нацрту Закона о информационој безбедности Републике Србије*, значи очуваност изворног садржаја и комплетности податка, односно средства. Напад на интегритет представља неауторизовану модификацију информације или извора информације, као што су базе података. Напад на интегритет информације може да укључује саботажу базе података ради остварења криминалних, политичких или војних циљева. Напад на интегритет информације у сајбер простору и компјутерском систему противника не спада у сајбер шпијунажу (прикупљање обавештајних података у сајбер простору), али се може сврстати у врсте тајних операција обавештајних служби у сајбер простору, као пандан обмањивању и дезинформисању.

Расположивост је карактеристика начина управљања податком која обезбеђује да је податак доступан и употребљив на захтев овлашћених лица у тренутку када им је потребан. Када се говори о нападу на расположивост (доступност) информације, ради се о нападу чији је циљ да се ауторизованом кориснику спречи да оствари приступ систему или бази података ради вршења одређених задатака. Сајбер саботажа представља сајбер напад усмерен према интегритету и доступности ИТ система, како је наведено у стратегији сајбер безбедности Немачке (*Cyber Security Strategy for Germany*, 2011:14). Сајбер саботажа се такође може сврстати у спектар тајних операција утицаја обавештајних служби у сајбер простору.

Као важна наводи се и особина аутентичност, у смислу значења да је податак створио или послао онај за кога је декларисано да је назначену операцију извршио.

Дефинисање обавештајног рада у сајбер простору

У страном и домаћој литератури постоје бројни изрази и дефиниције које се доводе у везу са обавештајним радом у сајбер простору. За израз који се доводи у везу са овом активношћу користе се термини као што је сајбер шпијунажа (*Cyber espionage*) сајбер истраживање, компјутерска мрежна експлоатација (*Computer network exploitation*), сајбер обавештајни рад (*Cyber INT*) (в. Мијалковић, 2011б). Непостојање јединственог назива и дефиниције обавештајног рада у сајбер простору представља

додатну потешкоћу за даљи рад на објашњењу и класификацији ове активности, као и одређивању њеног места у савременим дисциплинама обавештајног рада.

Раније је наведено да компјутерске операције за експлоатацију омогућавају обавештајно прикупљање података преко компјутерских мрежа из противничких база података (в. *Joint Forces Command Glossary*, 2003). Компјутерска мрежна експлоатација (Computer network exploitation – CNE) представља водећу и најмодернију поддисциплину сигналног обавештајног рада (SIGINT) у информационом добу. Компјутерско-мрежна експлоатација је намеран и промишљен акт инфилтрирања у противнички информациони систем, са циљем да се утиче на процес доношења одлука код противника, као и да се прикупе обавештајна сазнања (в. *Tracking GhostNet: Investigating a Cyber Espionage Network*, 2009). Тим операцијама се омогућава прикупљање информација из противничких мрежа (пасивни облик), као и убацивање података и информација, чиме се деградира противничка способност да правилно цени борбени простор, што представља активан облик напада.

Упоредићемо дефиницију компјутерско-мрежне експлоатације (CNE) и дефиницију сајбер шпијунирања. Сајбер шпијунажа је релативно нов тип обавештајног прикупљања података са различитим стратегијама, тактикама и алатима примене. Сајбер шпијунирање се дефинише као коришћење компјутера или дигиталне комуникације на међународном плану са циљем да се оствари приступ осетљивим информацијама о противнику и супарнику ради остварења предности у политичком, војном, економском и другом смислу, или продаје прибављене информације и остваривања новчане добити. Слично, сајбер шпијунирање се дефинише и као активности тајног пресретања и хватања e-mail саобраћаја, текстуалних порука, друге електронске комуникације, корпоративних података (Петровић, Синковски, 2012:8-110), из разлога прикупљања обавештајних података за потребе националне безбедности и економске шпијунаже (в. Hersh, 2010). Од скоро, сајбер шпијунирање укључује и анализу јавних активности на социјалним мрежама као што су Facebook и Twitter. Анализа активности противника на социјалним мрежама изродила је нови дисциплину прикупљања обавештајних података под називом SOCINT.

Централна обавештајна агенција САД (ЦИА) заступа став да сајбер шпијунажа не потпада под активности сајбер ратовања, вероватно зато што Влада САД, као и многе владе развијених земаља, рутински примењује шпијунажу комуникационих мрежа. Сличан став има и Национални савет САД за истраживање (U. S. National Research Council). Патно право (Law of Armed Conflict) наглашава да постоји јасна разлика између употребе силе и шпијунаже, у смислу да шпијунажа не обухвата употребу

силе. Министарство одбране САД наводи да крађа интелектуалног власништва као сајбер претња не представља сајбер напад, пошто не угрожава функционисање компјутерске мреже (Nathaway et al., 2011:14).

Из наведених ставова евидентно је да постоји разлика у дефиницијама компјутерске мрежне експлоатације и сајбер шпијунирања. Сајбер шпијунирање, како је наведено у дефиницијама, подразумева само пасивну обавештајну праксу, док компјутерске мрежне експлоатације подразумевају и примену операција убацивања погрешних информација, тј манипулацију са информацијама да би се утицало на противнички компјутерски систем. У вези с тим ценимо да је дефиниција компјутерске мрежне експлоатације комплетнија јер обухвата како прикупљање информација, тако и тајне операције утицаја, односно обе активности које улазе у спектар савременог обавештајног рада. Због тога предлажемо да се за дефинисање обавештајног рада у сајбер простору користи следећа дефиниција:

Обавештајни рад у сајбер простору обухвата компјутерске мрежне операције које се спроводе ради тајног прикупљања и анализе података, као и утицаја на информације и онеспособљавање компјутерских мрежа и повезаних система противника.

Класификација обавештајног рада у сајбер простору

Сумирајући ставове из претходних целина у којима смо упоређивали категорије напада у сајбер простору, произлази да се као основа за класификацију обавештајног рада у сајбер простору може узети најопштија подела обавештајног рада на пасивну и активну обавештајну праксу. Поновићемо да се пасивним активностима (прикупљањем података) не врши утицај на противника и нема последица по противника, барем не директно, док је циљ активног обавештајног рада утицај на противника у жељеном правцу. У том смислу обавештајни рад у сајбер простору делимо на:

1. *пасивни*, чији је циљ прикупљање и анализа података о противнику;
2. *активни*, чији је циљ утицај на информације, компјутерске мреже и друге повезане системе противника.

Као што је већ наведено, пасивним облицима обавештајног рада напада се и угрожава тајност противничке информације у сајбер простору, док се активним облицима напада интегритет, аутентичност и расположивост противничке информације. Такође, циљ активних облика обавештајног рада у сајбер простору је и онеспособљавање функције противничке мреже. На сличан закључак у вези са наглашавањем разлике између пасивног и активног

обавештајног рада у сајбер простору долази се анализом одредби *Европске конвенције о високотехнолошком криминалу (Convention on Cybercrime, 2001), Кривичног законика Републике Србије* и других европских земаља. Ту се пре свега ради о делима нелегалног приступа електронским подацима и *нелегалног пресретања података*. Из ових дела деривирају још два кривична дела – измена тајних података и упад у рачунарску мрежу. Ова дела се најчешће означавају као дела шпијунаже и одавања тајне (Рељановић, 2012:41).

Нелегални приступ информацијама које се налазе на рачунару или рачунарском систему подразумева упад у рачунар или рачунарски систем у намери да се одређене информације присвоје, измене или униште. Нелегално пресретање приватних података који се преносе на било који начин између два рачунара (или мреже) представља посебно осетљиво питање у електронским комуникацијама. Пресретање података у електронској комуникацији заправо представља, у терминологији класичног кривичног права, прислушкивање комуникација (члан 3 *Европске конвенције о високотехнолошком криминалу*). *Измена података на рачунару*, у смислу намерног потпуног или делимичног оштећења, брисања, промене садржине, компресије и било ког другог начина измене оригиналних података, одређена је Конвенцијом као посебно кривично дело које државе потписнице морају уврстити у своје законодавство. Ово дело се у многим националним законодавствима среће као ускраћивање услуга. Конвенција препознаје два облика овог дела – *ометање података и ометање система* (чл. 4 и 5 *Конвенције*), и оставља могућност да државе могу измену података сматрати кривичним делом само ако је почињена већа штета. Ова одредба иде у прилог класификацији обавештајног рада на активни обавештајни рад – *измена података на рачунару*, и пасивни обавештајни рад, који се у кривичном законодавству дефинише *делима нелегалног приступа информацијама и нелегалног пресретања приватних података*.

Кривични законик Србије познаје читав низ дела која кореспондирају инкриминацијама из Конвенције и којима се јасно врши опис и класификација дела која можемо да класификујемо у активне облике обавештајног рада у сајбер простору. У том смислу издвајају се следећа дела: 1) оштећење рачунарских података и програма (чл. 298, став 2); рачунарска саботажа (чл. 299, ст. 3); прављење и уношење рачунарских вируса (чл. 300) ст. 4), и спречавање и ограничавање приступа рачунарској мрежи (чл. 303).

Закључак

Скоро више од деценије аналитичари спекулишу о потенцијалним последицама сајбер напада. Сценарији напада иду у распону од убацивања

вируса којима се уништавају финансијске евиденције и успорава рад берзи капитала, до пласирања и убацивања лажних порука и команди којима се ремети рад нуклеарног реактора и система контроле летења. У међувремену, још није усвојена дефиниција која ће идентификовати ове и сличне инциденте као сајбер нападе. Досадашња искуства указују да у основи проблема стоје, пре свега, различити политички и правни приступи водећих земаља овом питању, који произлазе из различитих интереса глобалних актера у вези са коришћењем сајбер простора за остваривање циљева на националном и међународном плану. Дефиниција која је овде понуђена промовише приступ заснован на *циљу* напада. Додајући „сврху“ дефиниција треба да помогне разликовању сајбер криминала и сајбер напада. Осим тога, понуђен је теоријски оквир за класификацију типова обавештајног рада у сајбер простору.

Литература

1. *Agreement between the governments of state members of the Shanghai organization of cooperation about cooperation in the field of ensuring the international information security*, (2008).
2. *Armed Forces of the United States*, Joint Publication 3-13, (2012). Information Operations, http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp3_13.pdf, доступан 5. 7. 2011.
3. Bayles, W., (2003). *The Ethics of Computer Network Attack*, http://www.totse.com/en/hack/legalities_of_hacking/excerpt4.html, доступан 20. 3. 2010.
4. Бодрожић, И., (2013). *Кривична дела са елементима високотехолошког криминала, Безбедност*, год. 55, бр. 2, Београд, стр. 142-158.
5. Council of Europe, (2001). *Convention on Cybercrime*, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>, доступан 29. 7. 2012.
6. Federal Ministry of Interior, (2011). *Cyber Security Strategy for Germany*, http://www.cio.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Strategische-Themen/css_engl_download.pdf?__blob=publicationFile, доступан 5. 7. 2011.
7. General Accounting Office. (1998). *Air Traffic Control: Weak Computer Security Practices Jeopardize Flight Safety*, <http://www.gao.gov/assets/230/225741.pdf>. доступан 20. 11. 2012.
8. Gross, J., (2011). *Enter the Cyber – dragon, Vanity fair*, <http://www.vanityfair.com/culture/features/2011/09/chinese-hacking-201109>, доступан 23. 7. 2013.
9. Ђорђевић, И., Кековић, З., (2011). *Концепт људске безбедности – алтернатива или нужност*, *Безбедност*, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 90-115.

10. Hathaway, O. et al., (2012). *The law of cyber attack*, California Law Review, <http://www.law.yale.edu/documents/pdf/cglc/LawOfCyberAttack.pdf>, доступан 25. 3. 2013.
11. Hersh, S., (2010). *The Online Threat: Should We Be Worried About a Cyber War?*, The New Yorker, <http://anniesearle.com/web-services/Documents/Newsletter%20News%20PDFs/Judging%20the%20cyber%20war%20terrorist%20threat.pdf>, доступан 30. 11. 2011.
12. Hollis, D., (2007). *Why States Need an International Law for Information Operations*, Lewis & Clark Law Review, Vol. 11, p. 1023-1042, <http://law.lclark.edu/live/files/9551-lcb114art7hollis.pdf>, доступан 30. 11. 2011.
13. Information Warfare Monitor, (2009). *Tracking GhostNet: Investigating a Cyber Espionage Network*, <http://www.nartv.org/mirror/ghostnet.pdf>, доступан 20. 8. 2012.
14. International Telecommunication Union, (2009). *Cybersecurity Guide for Developing Countries*, <http://www.itu.int/ITU-D/cyb/publications/2009/cgdc-2009-e.pdf>, доступан 21. 4. 2012.
15. Маринковић, Н., (2007). *Замисао глобалне безбедности – са или без националне*, Безбедност, год. 49, бр. 4, Београд, стр. 58-78.
16. Милановић, З., Радовановић, Р., (2013). *Дигитална форензика у контексту заштите у контексту заштите информационог система*, Безбедност, год. 55, бр. 1, Београд, стр. 61-84.
17. Мијалковић, С., (2011). *Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност*, Безбедност, год. 53, бр. 1, Београд, стр. 74-92.
18. Мијалковић, С., (2011). *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
19. Петровић, Л., Синковски, С., (2012). *Корпоративна безбедност – основе заштите бизниса и предузетништва*, Безбедност, год. 54, бр. 3, Београд, стр.86-110.
20. Рељановић, М., (2012), *Кривично правна заштита електронских тајних података*, Приступ информацијама од јавног значаја и заштита тајних података (зборник радова), ОЕБС, Београд.
21. Тањевић, Н., (2012). *Сузбијање дечје порнографије на Интернету - међународни и домаћи кривичноправни оквир*, Безбедност, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 172-187.
22. *The Internet Security Glossary*, 2000, <http://www.ietf.org/rfc/rfc2828.txt>, доступан 21. 4. 2012.
23. Libicki, M., (1995). *What is information warfare?*, <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA367662>, доступан 23. 5. 2012.
24. Owens, W. et al., (2009). *Technology, Policy, Law, and Ethics Regarding U.S. Acquisition and Use of Cyberattack Capabilities*, National Academy

- of Sciences*, <http://www.lawfareblog.com/wp-content/uploads/2013/01/NRC-Report.pdf>, доступан 25. 6. 2013.
25. United States *Joint Forces Command* (2003), Joint Forces Command Glossary, <http://www.jfcom.mil/about/glossary.htm>, доступан 25. 2. 2012.
26. US Department of Defense, (2010-11), *Cyberspace Operations lexicon*, *The vice chairman of Joint Chief of Staff*, <http://www.nsci-va.org/CyberReferenceLib/2010-11.Joint%20Terminology%20for%20Cyberspace%20Operations.pdf>, доступан 30. 11. 2010.
27. *Закон о информационој безбедности Републике Србије – нацрт*, (2012), http://www.digitalnaagenda.gov.rs/wpcontent/uploads/2012/01/Nacr_zakona_o_informacionoj_bezbednosti.pdf, доступан 25. 1. 2012.

A Contribution to Defining and Classification of Aggressive and Intelligence Operations in Cyber Space

Abstract: *A common definition that identifies and classifies cyber incidents has not as yet been accepted to take hold in theoretical works and strategic documents of the developed countries. The origin of such incidents may vary, which means that they may be motivated by criminal or political factors, derived from terrorism, as well as sponsored by some states with a view of achieving particular economic, political, military and national security objectives. The experiences gained so far suggest that the problem essentially lies in the fact that the leading countries have taken different political and legal approaches to this issue. They have stemmed from different interests of the global actors in connection with the use of cyberspace for achieving their respective goals at the national and international level. This work sets out a proposal for a definition that implies the following: a cyber attack can be carried out by state or non-state actors; it must involve active behaviour of the perpetrator; it must aim to jeopardize the functioning of the victim's computer network and be carried out with the aim of achieving a political or national security goal. The offered theoretical framework for the division of the intelligence work in cyberspace into active and passive activities fits in inherently with the classification of criminal offences in cyberspace, as set out in the Council of Europe Convention on Cyber-Crime and the Criminal Code of the Republic of Serbia.*

Keywords: *computer network operations, computer network exploitation, cyber espionage, active and passive intelligence operations in cyber space.*

Мр Саво МИЛАШИНОВИЋ

Служба за финансије и набавке, Министарство одбране Црне Горе,
Република Црна Гора

UDK – 343.352 (497. 16)

Стручни рад

Примљено: 11.11.2013.

Сузбијање корупције у Црној Гори

***Апстракт:** Неизбежне последице транзиционих процеса, који уз остале проблеме такође нису мимоишли Црну Гору, испољавају се у виду поремећаја у функционисању државних институција и погоршању социјалних прилика, паду животног стандарда, све већем броју сиромашних, високој стопи незапослености, порасту криминалитета и, посебно, у корупцији. Корупција као друштвено зло пустила је дубоке корене у Црној Гори, а на то указује чињеница да независни експерти Црну Гору сматрају државом са високом стопом корупције. С тим у вези Светска банка и други међународни субјекти истичу да постоје два „кључна изазова“ са којима Црна Гора мора да се суочи на свом путу ка чланству у Европској унији – слабо управљање и перцепција да постоји широко распрострањена корупција.*

Полазећи од тога, неспорно је да борба против корупције мора бити национални интерес, утолико пре што је познато да је смањење корупције на друштвено прихватљив ниво један од предуслова за европске интеграције, првенствено за чланство у Европској унији. С друге стране, предузимање мера за спречавање и сузбијање корупције је и међународна обавеза која прилази из међународних конвенција које је Црна Гора ратификовала.

***Кључне речи:** корупција, транзиција, криминал, превенција, професионализација, антикорупцијске мере.*

Уводне напомене

У новије време посебну пажњу и забринутост изазива чињеница да је корупција у највећем броју случајева у блиској вези са организованим криминалом. С правом се сматра да борба против корупције, нарочито уколико се ради о високој – политичкој корупцији, значи истовремено борбу против организованог криминала, јер организовани криминал најбоље расте и буја у мочвари корупције (Сачић, 2001:22-26). Полазећи од тога,

у Црној Гори кривична дела корупције посебно су инкриминисана у *Кривичном законнику*, као што је то иначе предвиђено у чл. 8 *Конвенције УН против транснационалног организованог криминала* (Палермо, UNTOК конвенција). Најзад, и велики број других кривичних дела и социјално-патолошких појава тесно је повезан са овим друштвеним злом – посебно са корупцијом у јавном сектору (Кесић, 2012). Влада Републике Црне Горе је 28. јула 2005. године усвојила Програм борбе против корупције и организованог криминала, а 24. августа 2006. године Акциони план за спровођење тог Програма. Овим документом операционализовали су се приоритети утврђени Програмом борбе против корупције и организованог криминала, тако што су утврђене конкретне мере и активности ресорних министарстава, органа управе и институција надлежних за спречавање и сузбијање корупције и организованог криминала.

Чињеница је да ефикасно сузбијање корупције представља веома тежак задатак, јер она увек налази нова, до јуче непозната поља деловања (Нинчић, 2011:125-126). Зато не постоји, нити је икада постојала држава која је у потпуности сузбила корупцију (Нинчић, 2011:126). Многи откривени и доказани случајеви, који су проузроковали тешке и негативне последице по друштво у целини, указују на висок степен друштвене опасности од корупције. С друге стране, неспорно је да ова негативна друштвена појава у Црној Гори и већини других држава постоји у далеко већем обиму него што званичне евиденције показују, будући да је по самој природи ствари овде веома изражена тзв. тамна бројка криминалитета. Другачије речено, корупција је постала системска и, у извесном смислу, константна, због чега се, услед њене отпорности и прилагодљивости новим друштвеним условима, на њу мора рачунати на дуже време.

Осим тога, за ефикасно сузбијање корупције, поред уређења законске регулативе, неопходна је координирана акција многих државних и друштвених чинилаца, почев од вршилаца власти, преко институција друштва, посебно казненог апарата, с једне, па све до штампаних и електронских медија и самих грађана (њихове професионалности, грађанске куражи и моралности), с друге стране. Поред тога, за сузбијање корупције неопходна је, ма колико то било уопштено речено, широка сагласност у целом друштву, од тзв. обичних грађана до политичке класе (елите).

Појавни облици и узроци корупције у Црној Гори

Последице транзиционих процеса у свим посткомунистичким земљама биле су губитак социјалне сигурности, друштвено раслојавање и стварање социјалних разлика, али и пораст криминала, укључујући и његову професионализацију и глобализацију (Маринковић, 2010). Дру-

гим речима, криминалне групе више нису биле ограничене ни државним ни идеолошким границама, а процесе политичких и економских реформи пратила је корупција у готово свим областима и на свим нивоима. У земљама у транзицији, односно у сиромашним и правно неуређеним друштвима или друштвима где је велики раскорак између прокламованог права и његове практичне примене, корупција је зашла у готово све поре друштва и постала свакодневни начин понашања и рада, како политичке елите, тако и јавних службеника и грађана. Тако на пример, ако се гледа индекс перцепције корупције за земље у окружењу (Corruption Perception Index – CPI), на основу истраживања Transparency International-а он је најнижи у Хрватској и Црној Гори (4, тј. 66. место), Македонији (3,9, тј. 69. место), следи Србија (3,3, тј. 86. место), Босна и Херцеговина (3,2, тј. 91. позиција), док је на зачељу Албанија (3,1, тј. 95. место). У анализи смо користили податке из 2011. године будући да за 2012. нису доступни подаци за све земље због промене методологије. У табели 1 можемо видети где је место Црне Горе што се тиче корумпираности, у односу на остале земље у периоду 2007-2011. (<http://www.transparency.org/cpi2012/results>).

Табела 1 - *Corruption Perception Index – CPI 2007-2011*

Година	Земља	Позиција	Индекс
2007.	Црна Гора	84	3,3
2008.	Црна Гора	85	3,4
2009.	Црна Гора	69	3,9
2010.	Црна Гора	69	3,7
2011.	Црна Гора	66	4

Много је аспеката корупције у Црној Гори који су исти као и у другим посткомунистичким земљама: наслеђе великих бирократија, недовољно развијена тржишна економија, недовољни ресурси и недостатак демократског управљања. Међутим, постоје и фактори који су карактеристични само за Црну Гору и који не говоре само о узроцима и облицима корупције у земљи, већ и ограничавају друге реформе, а то су релативно кратко искуство Црне Горе као самосталне државе која је способна да остварује своја административна овлашћења над целокупним друштвом; мали број становника – где је статистички готово сигурно да ће лица на кључним положајима бити у међусобним родбинским или другим везама, као и низак животни стандард грађана.

Два новија истраживања на нивоу Црне Горе у области малих правних лица показују да су од 50% (а понекад и више) предузетника мито тражили разни функционери. Када се разматрају феноменолошка

обележја корупције, онда се мора истаћи да су присутни разни облици корупције у многим областима, да је изражена њихова динамика и да се стално прилагођавају друштвеним односима и приликама који су карактеристични за сваку земљу. Корупцијом су посебно угрожене области спољнотрговинског промета (извоз и увоз роба, нетачна декларација својства роба), унутрашње трговине, посебно приликом набавке разних врста робе, грађевинарства (давање локација и грађевинских дозвола, откуп земљишта, рушење објеката и сл.), трансформације друштвене својине и државног капитала и привредно-финансијског пословања. Такође, у одређеном обиму корупција је присутна у раду многих органа и институција, као што су инспекцијски и царински органи, правосуђе, полиција, управа, здравство, школство и запошљавање.

Битно је истаћи да је сиромашно становништво нарочито осетљиво на праксу корупције. С друге стране, висок степен корупције у јавним институцијама утиче на нарушавање принципа једнакости у пружању јавних услуга, а тиме и на повећање општег сиромаштва и јаза између богатих и сиромашних.

Различити чланови *Кривичног законика Црне Горе* регулишу растући проблем корупције, који све више представља својеврстан изазов успешној акцији против организованог криминала – укључујући кривично гоњење и судско процесуирање учинилаца дела из ове области. Тако је, на пример, у 2010. години Управа полиције Црне Горе надлежним тужиоцима поднела 89 кривичних пријава против 159 физичких и седам правних лица, због извршених 180 (183) коруптивних кривичних дела (*Извјештај о раду Управе полиције и стању безбједности у 2010 години*).

Специјалном тужиоцу процесуирано је шест кривичних пријава против 37 физичких и једног правног лица због почињених 48 кривичних дела: 18 КД злоупотреба службеног положаја; седам КД давање мита; 10 КД примање мита и 13 КД злоупотреба овлашћења у привреди. Врховном државном тужиоцу процесуиране су две кривичне пријаве против три лица због почињена три кривична дела: два КД злоупотреба службеног положаја и једно КД злоупотреба овлашћења у привреди.

Основним државним тужиоцима процесуирана је 81 кривична пријава против 119 физичких и седам правних лица због почињених 129 кривичних дела: 55 КД злоупотреба службеног положаја; 10 КД злоупотреба овлашћења у привреди; 62 КД злоупотреба положаја у привредном пословању; по једно КД давање мита и превара у служби. Материјална штета проузрокована коруптивним кривичним делима износи 13.284.294 еура и вишеструко је већа у односу на 2009. годину (1.067.199 еура).

У сваком случају, веома је тешко говорити о обиму и врсти појавних облика, а још теже о чиниоцима (условима и узроцима) корупције у

Црној Гори, поготово ако би се ослонили на податке о броју откривених кривичних дела која улазе у појам корупције у ужем смислу речи. Међутим, и поред овакве констатације, а на основу броја откривених случајева, расположивих сазнања надлежних органа откривања и гоњења о овој појави, може се рећи да је корупција последица одређених узрока, односно услова који чине основне претпоставке за настајање и ширење тог облика криминала, како у ширем, тако и у ужем смислу. Тако се, према једном аргументованом схватању, непосредни услови настанка корупције могу наћи у три врло значајне сфере друштвених односа (*Место и улога полиције у превенцији криминалитета, 2007:93-95*).

Прва сфера је морал датог друштва. Наиме, малограђанско схватање морала и правде ствара прву претпоставку настанка и развоја корупције. Код одређених слојева друштва, којима су протекција и друга слична понашања сасвим легитимна и нормална, она се најчешће манифестује у томе да, на пример, неком државном или другом чиновнику треба за одређену услугу дати поклон који често није пригодан, већ скупocen.

Друга сфера су економски односи који владају у једном привредном систему и који утичу на појаву корупције. Наиме, робу треба произвести, разменити и потрошити. Све то и много штошта другог у вези са привредном активношћу треба учинити под условом да се обезбеди профитабилно пословање, што није нимало лако.

Трећа сфера су односи у одређеном правном поретку. Околности за настајање корупције и њених појавних облика налазе се, пре свега, у кризи уставно-правног поретка једног друштва, што има за последицу злоупотребе тога стања од стране бирократизованог и технократског апарата државних и других стручних служби. Овде мислимо на околности као што су стална измена и допуна важећих законских и подзаконских аката, доношење нових и укидање старих прописа на бази којих се врши реорганизација привредне и државне делатности, доношење нејасних прописа са доста правних празнина, са много кривичних, прекршајних и других одредаба којима се прописује деликатна одговорност правних и физичких лица.

С друге стране, у низу узрока који непосредно условљавају ове појаве наводе се само они који су од одлучујућег утицаја на настанак и ширење корупције. У првом реду то је неефикасност интерне и екстерне контроле законитости рада државних и привредних органа и субјеката, што непосредно узрокује појаву и ширење корупције. Овде се мисли и на недовољну организованост, нестручност или неактивност органа откривања, гоњења или пресуђења кривичних дела корупције.

Лоши услови привређивања у великом броју привредних и других субјеката, где још увек влада лоша организација процеса рада, лош на-

чин руковођења, непоштовање техничко-технолошких норматива и радне дисциплине. Поред ових слабости, у привредним субјектима присутно је лоше материјално-финансијско пословање, одсуство одговарајућих евиденција и података, што спречава правилно и законито доношење пословних одлука.

Лоше устројство органа државне управе, односно јавних служби, или испреплетеност надлежности (због непрецизне законске регулативе) изазива честе сукобе надлежности два или више државних органа и одсуство ефикасне и благовремене судске заштите права и слобода грађана и других правних субјеката од самовоље појединих државних или јавних служби, односно чиновника у њима.

Честе промене економске политике једне земље које, неретко из темеља, мењају односе у привреди и положај привредних субјеката, одређених привредних грана и надлежности појединих органа државне управе. Све ово захтева способност привредних субјеката да се брзо и ефикасно престојавају и одбацују оно што им смета у развоју, односно стицању капитала.

Најзад, неспорно је да корупцији у Црној Гори доприносе и друге околности, као што су распад претходног система и његових основних контролних механизма, трансформација власничких односа и мајоризација индивидуалног и групног интереса, ерозија индивидуалне, колективне и друштвено-економске снаге и могућности, висок степен регулације и администрирања у многим сегментима друштва, неконзистентност понашања и одлучивања државних органа на свим нивоима, по основу партијске и друге припадности, и ерозија радних, моралних и других опште признатих друштвених вредности.

Стратегија борбе против корупције у Црној Гори

Ефикасност борбе против корупције у Црној Гори заснива се на урађеној и прихваћеној државној стратегији супротстављања корупцији, полазећи од практичних питања која се односе на поступак откривања и доказивања кривичних дела корупције, до ефикасне процедуре процесуирања и контроле реализације која треба да допринесе унапређењу методологије деловања.

Борба против корупције је процес који обједињава доношење и спровођење закона, међународних конвенција и других правних аката којима се спречава корупција у земљи и у међународним односима. Штета од корупције није само материјална, што се огледа у количини новца и других материјалних вредности које се непотребно расипају, већ је и нематеријална, односно морална штета, коју трпи јавна власт. Подривање

угледа државе и њених институција доводи до неповерења и несигурности грађана у правни систем и саму суштину правде и правичности. Због тога се свако уистину демократско друштво бори свим средствима да ојача превенцију, открије и најстрожије казни сваку корупцију са циљем да се она искорени, односно сведе у прихватљиве оквире (Милашиновић, 2010).

Висок степен друштвене опасности који носи корупција, као и њена широка распрострањеност, указују на то да су нужне како превентивне, тако и репресивне мере. О избору ових мера и начину примене одлучује свака држава, у зависности од степена демократичности, традиције, актуелне стратегије у борби против криминала итд. (Милашиновић, 2010).

Присталице примене превентивних мера полазе од схватања да у борбу против корупције, односно у спречавање настанка и отклањање узрока који доводе до ове појаве, морају бити укључени сви друштвени чиниоци. Они репресију виде као средство до чије примене долази тек у случајевима у којима превентивне мере нису дале очекиване резултате. С друге стране, присталице репресивних мера обично истичу да је корупција неминовна, односно да корупција постоји самим постојањем друштва, те да је једини начин борбе против ње репресија. У сваком случају, репресивне мере првенствено имају за циљ да отклоне последице кривичних дела корупције и у њиховој примени нужно је поштовати начело законитости.

Успешна борба против корупције захтева синхронизовану и сталну заједничку примену како мера превенције, тако и репресивних мера. При томе и превентивне и репресивне мере треба примењивати на начин на који се процени да ће у одређеном тренутку и у одређеном друштву дати најбоље резултате у борби против корупције.

Полазећи од чињенице да корупција угрожава виталне вредности у оквиру једне државе, али и на међународном плану, Црна Гора и све друге државе у региону и шире заинтересоване су за сузбијање ове негативне појаве, о чему говоре бројне конвенције и међународни споразуми. Сагласно томе, може се констатовати да у оквиру општих демократских процеса у Црној Гори, који укључују промене у политичком, економском и законодавном систему, антикорупцијски напори представљају значајан део. Напори на том плану почињу 2000. године када је Црна Гора потписала *Акциони план Регионалне антикорупцијске иницијативе Пакта стабилности (СПАИ)*.

Најопсежнији напор у борби против корупције до данас – и вероватно и кључна смерница за већину будућих активности у овој области, упркос својим недостацима – представља *Програм за борбу против корупције и организованог криминала*, усвојен 2005. године. Његову импле-

ментацију надзире Национална комисија на високом нивоу, а Управа за антикорупцијску иницијативу, која постоји од 2001. године, пружа одређену подршку раду Комисије. Када су у питању међународни антикорупцијски стандарди, Скупштина РЦГ децембра 2007. ратификовала је *Грађанско-правну конвенцију Савета Европе о корупцији*, као и *Додатни протокол уз Кривичноправну конвенцију Савета Европе о корупцији*. Црна Гора је и страна уговорница првог глобалног инструмента, *Конвенције УН против корупције*, а Управа континуирано спроводи анализе усаглашености националне регулативе са овом *Конвенцијом*.

Што се тиче превенције корупције, *Конвенција Уједињених нација* против корупције дефинише сет мера које се односе како на јавни, тако и на приватни сектор. *Конвенција* посебно укључује моделе превентивне политике, као што је формирање антикорупцијских тела и јачање транспарентности у финансирању политичких партија и изборних кампања. Уједињене нације, Савет Европе и друге међународне организације својим програмима предвиђају и дају упутства у погледу превенције корупције, откривања, дефинисања и кажњавања кривичних дела, међународне сарадње у овој области, стварања националних тела за борбу против корупције итд. Стратегија Европске уније за спровођење програма помоћи под називом CARDS планира да додели средства у износу око 1,5 милијарди долара земљама Западног Балкана (Србији и Црној Гори око 960 милиона) за активности које су непосредно у вези са антикорупцијским програмима.

Имајући у виду да су државе чланице надлежне за имплементацију овог међународног документа, треба истаћи да је Црна Гора већ предузела кораке у том правцу, те да је питање имплементације *Конвенције УН против корупције* заузело своје место и пре пуноправног прихватања овог међународног инструмента. Наиме, Република Црна Гора је, 23. октобра 2006 године, код Генералног секретара УН депоновала инструмент о приступању *Конвенцији УН против корупције*. Осим тога, Република Црна Гора је приступила *Кривичноправној конвенцији Савета Европе 2006*. године и тиме постала пуноправна чланица GRECO.

Такође, Влада Републике Црне Горе је 2001. године основала Управу за антикорупцијску иницијативу, а касније и друге органе и тела – Управу за спречавање прања новца, Управу за јавне набавке итд. Скупштина Републике Црне Горе основала је 2004. године Комисију за утврђивање конфликта интереса. Оснивање наведених органа и тела пратила је и одговарајућа законска регулатива, која се стално мења и допуњава у смислу да повећа ниво стандарда које треба примењивати. С тим у вези учињен је низ покушаја да се ограничи политичка корупција, а најзначајнији од њих је доношење *Закона о спречавању конфликта интереса*, којим се по-

кушало ограничити постављање људи на функције које су на неки начин неспојиве са положајем који они већ имају, или су неспојиве са њима из неких других разлога, те постављање људи на више функција. У складу са овим законом прописује се да јавни функционери морају пријавити своју имовину, функције и поклоне на обрасцима које прописује Комисија за утврђивање конфликта интереса. Ти обрасци су: Извештај о приходима и имовини, Евиденција Извештаја о приходима и имовини јавних функционера и Пријава о поклону. У сарадњи са НВО ЦЕМИ направљена је база података за ове намене и омогућен је приступ путем интернета.

Најзад, сузбијањем корупције и организованог криминала у Црној Гори превасходно се баве Управа полиције, државно тужилаштво и судови. У оквиру криминалистичке полиције формирано је Одељење за спречавање и сузбијање организованог криминала. За послове сузбијања организованог криминала у Врховном државном тужилаштву образовано је Одељење за сузбијање организованог криминала, којим руководи Специјални тужилац. У Црној Гори не постоје посебни судови или посебна судска одељења која се баве само предметима организованог криминала, већ су за поступање у тим предметима надлежни редовни судови који поступају и у осталим предметима. Разлика је једино у саставу већа у односу на остала кривична дела, јер се кривична дела организованог криминала у првом степену суде у већу састављеном од троје судија професионалаца, а у другом степену веће је састављено од петоро судија професионалаца.

Државни органи и организације надлежни за супротстављање корупцији у Црној Гори

Влада Црне Горе

Према Уставу, проглашеном 22. октобра 2007. године, Република Црна Гора је грађанска, демократска, еколошка и држава социјалне правде. Законодавну власт врши једнодомна Скупштина, чији се 81 посланик бира на непосредним изборима сваке четврте године. На челу државе је председник Републике који именује мандатара за састав Владе. Унутрашњу и спољну политику земље води Влада, чије чланове предлаже мандатар, а бира Скупштина.

Влада Републике Црне Горе је 28. јула 2005. године усвојила *Програм борбе против корупције и организованог криминала*, а 24. августа 2006. *Акциони план за спровођење Програма борбе против корупције и организованог криминала*. Овим документом операционализовали су се

приоритети утврђени *Програмом борбе против корупције и организованог криминала*, тако што су утврђене конкретне мере и активности ресорних министарстава, органа управе и институција надлежних за спречавање и сузбијање корупције и организованог криминала. Такође, утврђени су циљеви, рокови, тј. динамика извршења обавеза, индикатори за мерење успеха и могући фактори ризика.

Спровођењем *Акционог плана* уважавају се и приоритети из одлуке Савета ЕУ о принципима, приоритетима и условима садржаним у Европском партнерству (24. јануар 2006. и 22. јануар 2007), *Конвенцији УН о транснационалном организованом криминалу* (Палермо, УНТОК конвенција) и проистекли из захтева имплементације *Конвенције УН против корупције* (ступила на снагу 19. јануара 2006), *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*, као и других обавеза које проистичу из чланства Црне Горе у међународним организацијама и институцијама.

Након конституисања нове владе, 10. новембра 2006. године, уследиле су измене и допуне *Уредбе о организацији и начину рада државне управе*, усвајање нових систематизација органа државне управе, дефинисање Програма рада Владе за 2007. годину и припрема Одлуке за оснивање Националне комисије, што је било неопходно за остваривање континуитета у раду како надлежних институција и органа управе, тако и реализације обавеза утврђених *Програмом рада Владе*. Полазећи од тога, Влада РЦГ је 15. фебруара 2007. донела *Одлуку о формирању Националне комисије за праћење имплементације Акционог плана за спровођење програма борбе против корупције и организованог криминала* (Службени лист, бр. 15/2007), именовала председника, потпредседника, секретара, састав Националне комисије, и утврдила делокруг њеног рада. У организацији Кабинета потпредседника за европске интеграције, који је председавајући Националне комисије, одржано је више припремних састанака са представницима Управе полиције и Управе за антикорупцијску иницијативу, током којих су сачињени предлози свих неопходних докумената за конститутивну седницу Националне комисије. Према томе, најзначајнији моменат у целокупном посматраном периоду представља 15. фебруар 2007. године када је Влада Републике Црне Горе посебном Одлуком основала Националну комисију за борбу против корупције и организованог криминала. На конститутивној седници Национална комисија је усвојила Пословник о раду (Сл. лист, бр. 39/2007).

Влада Црне Горе предузела је и низ активности на плану утврђивања и предлагања закона директно релевантних за борбу против корупције, као и закона из домена опште законодавне реформе, што све заједно обухвата предлагање, усвајање и имплементацију читавог сета

важних прописа који треба да унапреде ове политике (око 30 законских прописа у периоду 2007-2008)¹. Осим тога, нови *Кривични законик Црне Горе* ступио је на снагу почетком марта 2004, а његова измена и допуна учињена је 2006. године. Такође, Влада је утврдила и предлог новог *Закона о кривичном поступку*, који је у међувремену и донет, а којим се истрага измешта из судова и даје се пуна надлежност тужиоцима и полицији у спровођењу истраге. Исто важи и за новелу *Кривичног законика* која је уследила након што је Министарство правде, уз помоћ експерата Савета Европе, анализирано усклађеност одредаба тренутно важећег кривичног законодавства у погледу института проширеног одузимања имовинске користи, са аспекта њихове усклађености с међународним стандардима и упоредним законодавством. Ова анализа била је од великог значаја, јер је пружила добар увид за даље кораке које треба предузети у овој области, која је од велике важности за борбу против корупције.

Све наведене измене и допуне *Кривичног законика* и *Законика о кривичном поступку*, као и усвајање потпуно новог *Закона о одговорности правних лица за кривична дела*, *Закона о заштити сведока* и других биле су на линији имплементације бројних међународних принципа и стандарда у кривичноправни систем Црне Горе, укључујући и оне који се односе на кривична дела корупције.

Полиција, Агенција за националну безбедност и правосудни органи

Послови из делокруга јавне безбедности – заштита безбедности грађана и Уставом утврђени слобода и права, спречавање вршења и откривање кривичних дела и прекршаја, проналажење и хватање починилаца кривичних дела и прекршаја и њихово привођење надлежним органима, вршење граничне контроле, контрола кретања и боравка странаца, одржавање јавног реда и мира, обезбеђивање одређених личности и објеката, надзор и контрола безбедности у саобраћају – у Црној Гори се врше у организационим јединицама Управе полиције, основане Уредбом о изменама и допунама *Уредбе о организацији и начину рада државне управе*, коју је Влада Републике Црне Горе донела 19. октобра 2005. године. Према том акту, Управа полиције успостављена је као самостални орган државне управе. У њеном седишту успостављене су следеће организационе јединице:

¹ То се, између осталог, односи и на Закон о одговорности правних лица за кривична дела (Службени лист, бр. 2/2007), Закон о зарадама и другим примањима носилаца правосудних и уставносудских функција (Сл. лист, бр. 36/2007), Закон о јавним набавкама (Сл. лист, бр. 46/2006), Закон о изменама и допунама Закона о порезу на доходак физичких лица (Сл. лист, бр. 4/2007), Закон о азилу (Сл. лист, бр. 45/2006), Закон о заштити конкуренције (Сл. лист, бр. 69/2005) итд.

- Кабинет директора;
- Сектор криминалистичке полиције;
- Сектор граничне полиције;
- Сектор полиције опште надлежности;
- Сектор за обезбеђење личности и објеката;
- Одељење за унутрашњу контролу и примену овлашћења;
- Специјална антитерористичка јединица;
- Посебна јединица полиције;
- Одељење за међународну полицијску сарадњу и Одељење за планирање, развој и аналитику.

Правилником о организацији и систематизацији Управе полиције, који је ступио на снагу у јануару 2007. године, измењена је затечена територијална организација црногорске полиције, тако што су уместо дотадашњих Центара и Одељења безбедности успостављене подручне јединице (Бар, Беране, Бијело Поље, Будва, Херцег Нови, Никшић, Пљевља и Подгорица) и испоставе полиције (Андријевица, Даниловград, Жабљак, Колашин, Котор, Мојковац, Плав, Плужине, Рожаје, Тиват, Улцињ, Цетиње и Шавник).

Надзор над целисходношћу и законитошћу рада Управе полиције врши Министарство за унутрашње послове и јавну управу. У том министарству се за потребе Управе полиције обављају и заједнички, општи, управни, материјално-финансијски, нормативно-правни и персонални послови. Процењује се да у организационим јединицама Министарства за унутрашње послове и јавну управу има око 600 запослених. Управа полиције има око 4.800 припадника, од чега око 3.000 униформисаних и криминалистичких полицајаца, 1.200 припадника граничне полиције и око 600 цивилних и административних службеника.

Агенција за националну безбедност Републике Црне Горе (АНБ) је централна безбедносно-обавештајна институција која је настала трансформацијом бивше Службе државне безбедности Министарства за унутрашње послове. За свој рад АНБ одговорна је Влади Црне Горе, док Скупштина Црне Горе, преко Одбора за безбедност и одбрану, врши парламентарну контролу рада Агенције. Директора Агенције за националну безбедност именује и разрешава Влада, уз прибављено мишљење Скупштине. Унутрашњу контролу рада АНБ врши генерални инспектор, кога поставља и разрешава Влада².

² Основу система безбедности Црне Горе су у претходном периоду чиниле службе државне и јавне безбедности Министарства унутрашњих послова, будући да је војна компонента безбедносно-обавештајног система била везана за структуре бивше заједничке Војске СРЈ (СЦГ). Важни кораци у правцу успостављања нових безбедносно-обавештајних институција начињени су *Законом о полицији и Законом о Агенцији за националну безбедност*, које је Скупштина Црне Горе усвојила 27. априла 2005. године.

У законској надлежности АНБ је: прикупљање података и информација о потенцијалним опасностима, плановима или намерама организација, прикупљање података од непосредног значаја за националну безбедност; супротстављање унутрашњем и међународном тероризму, организованом криминалу и корупцији; прикупљање података и информација о најтежим облицима кривичних дела против човечности и међународног права; безбедносна и контраобавештајна заштита Скупштине, Владе и председника Црне Горе, других државних органа, министарстава и органа управе; обезбеђење штићених лица, објеката и простора и вршење других послова од значаја за безбедност Црне Горе.

У обављању послова из свог законског делокруга АНБ је овлашћена да тајно прикупља податке применом специфичних средстава и метода, укључујући успостављање сарадње са домаћим и страним држављанима, тајно праћење, опсервирање и документовање, те надзор над поштанским пошиљкама и другим средствима комуникација. Припадници ове службе немају полицијска овлашћења. Агенција за националну безбедност има око 380 запослених, од чега 90 на административним пословима.

Правосуђе у Црној Гори чине судски систем и институција државног тужиоца. Кривично-правна материја у надлежности је следећих судова: Основног суда, Вишег суда, Апелационог суда Црне Горе и Врховног суда Републике Црне Горе, а пред њима поступају: врховни државни тужилац, који се оснива за територију Црне Горе, виши државни тужилац, који се оснива за подручје вишег суда, и основни државни тужилац, који се оснива за подручје једног или више основних судова. Поред тога, постоје и привредни судови, као и Управни суд Црне Горе.

Врховни државни тужилац поступа пред Врховним судом Црне Горе, Апелационим судом Црне Горе, Управним судом Црне Горе, другим судовима и другим државним органима, у складу са законом. Виши државни тужилац је надлежан да поступа пред вишим судом у кривичним стварима, а пред привредним судом у стварима привредних престапа. Основни државни тужилац поступа пред основним судом, али и пред органима за прекршаје и другим државним органима на свом подручју.

Међутим, поверење грађана у правосуђе је на веома ниском нивоу, посебно поверење у судове, и то углавном због великог броја заосталих предмета и предугог трајања поступака, али и због тога што постоји перцепција о високом нивоу политичког утицаја на судство (и у одређеној мери и на полицију). Иако је од 2000. године било реформских напора, споро се напредује, мада посматрачи опажају промене у функционисању одређених судова. Још увек је недовољно поверење у тужилаштво, углавном због недостатка осуђујућих пресуда у низу високопрофилних случајева убистава (укључујући и убиство вишег полицијског инспекто-

ра који је радио на истрази о организованом криминалу). Свеобухватна стратегија реформе правосуђа, која је усвојена у јуну 2007. године, дефинише пут за промене којима би се побољшала независност система, али остаје нелагода по питању одговарајуће равнотеже између независности и одговорности³.

Најзад, процењује се да је капацитет Агенције за националну безбедност, полиције и правосуђа (институција за спровођење закона, генерално) за истрагу и кривично гоњење корупције и организованог криминала реално побољшан новим законима и техничким средствима, али је још увек потребна обука за примену ових нових инструмената, а посебно је потребно томе обучити судије. Такође се сматра да постоје предуслови за успешно суочавање са организованим криминалом и корупцијом и да ће „ускоро доћи време да се успех не мери само бројем донетих закона, већ и бројем изречених осуђујућих пресуда“ (Извјештај о корупцији у РЦГ, 2008).

Управа за антикорупцијску иницијативу

У јануару 2001. године Влада Републике Црне Горе донела је *Уредбу о оснивању Агенције за антикорупцијску иницијативу* (Сл. лист, бр. 2/2001). Агенција је по томе била први специјализовани антикорупцијски орган у Црној Гори. Полазећи од тога, Агенцији су биле поверене надлежности у смислу превенције и подизања нивоа јавне свести, као и предлагање ратификације и примене међународних стандарда, а имала је значајну улогу и у изради антикорупцијских закона и оснивању других антикорупцијских органа.

У склопу реформе државне управе, Агенција за антикорупцијску иницијативу је током 2004. године прерасла у Управу за антикорупцијску иницијативу, с тим што су јој надлежности значајније проширене крајем 2007. године.

Наиме, према чл. 27 *Уредбе о организацији и начину рада државне управе* (Сл. лист, бр. 59/2009), Управа за антикорупцијску иницијативу врши послове управе који се односе на: пропагандно-превентивно деловање, као што су подизање нивоа јавне свести о проблему корупције и спровођење истраживања о обиму, појавним облицима, узроцима и механизмима настанка корупције; сарадњу са надлежним органима у циљу израде и имплементације законодавних и програмских докумената од значаја за превенцију и сузбијање корупције; сарадњу са невладиним и приватним сектором у циљу сузбијања корупције; сарадњу са држав-

³ Видети: *Извјештај о корупцији у РЦГ*, који је 2008. године презентовао Chr. Michelsen Institut, <http://www2.undp.org.yu/montenegro/home/actualities/UNDP%20Brosura.pdf>.

ним органима у поступку по пријавама корупције које Управа добија од грађана и других субјеката; предлагање Влади закључивање и примену европских и других антикорупцијских међународних стандарда и инструмената; праћење имплементације препорука Групе земаља Савета Европе за борбу против корупције (GRECO); координацију активности које произлазе из примене *Конвенције Уједињених нација против корупције*, вршење других послова који произлазе из чланства у Пакту стабилности за Југоисточну Европу и у другим међународним организацијама и институцијама, као и друге послове који су јој додељени у надлежност.

Поред надлежности утврђених Уредбом, активности, циљеви и задаци Управе за антикорупцијску иницијативу дефинисани су у иновираним *Акционом Плану за спровођење Програма борбе против корупције и организованог криминала*. Такође, важан део активности односи се на примену поменуте *Конвенције УН против корупције*, као и на анализу усклађености домаћег законског оквира са одредбама те *Конвенције*. Даље, јасно дефинисане активности Управе произлазе и из чланства Црне Горе у организацији GRECO, те из процеса међусобне евалуације које ово тело спроводи. Улога Управе је координација међу субјектима државне управе у циљу процене примене стандарда Савета Европе.

Осим тога, важан део активности Управе произлази из чланства у регионалним иницијативама, пре свега у Регионалној антикорупцијској иницијативи, као телу надлежном за праћење спровођења декларације о 10 заједничких мера за борбу против корупције у Југоисточној Европи. Управа годишње доставља извештаје Регионалној антикорупцијској иницијативи у погледу испуњења политичке декларације потписане 2005. године. Надаље, сарадњом са међународним партнерима Управа конкурише за разне пројекте који постављају задатке и рокове за њихову реализацију. Пројектне идеје се развијају како би омогућиле или унапредиле имплементацију међународних конвенција чији је потписник Црна Гора.

У погледу обезбеђивања финансијских средстава на годишњем нивоу, Управа, у односу на планиране циљеве и задатке, подноси предлог Министарству финансија за одобравање поменутих средстава. Министарство финансија одобрава и прати трошење тих средстава у свим потрошачким јединицама у систему државне управе Црне Горе. Управа самостално располаже средствима одобреним у оквиру буџетске подршке.

Конкретније посматрано, Управа за антикорупцијску иницијативу је у протеклих неколико година, у сарадњи са другим надлежним органима, а уз подршку регионалних и међународних организација, иницирала низ активности усмерених на хармонизацију *Конвенције УН против корупције* са црногорским законодавством.

Једну такву активност представља конференција одржана у Подгорици, која је посебно била посвећена анализи имплементације *Конвенције* у национално законодавство. Анализа садржи основне податке о законским решењима Црне Горе, релевантним појединачним одредбама *Конвенције УН против корупције*. Почетком 2007. године поново је актуелизовано питање хармонизације Конвенције са домаћим законодавством, што је посебно значајно због обавезујуће природе овог међународног документа за правни систем Црне Горе, али и препорука међународне заједнице које се односе на процес европских интеграција, где усаглашеност црногорског законодавства са *Конвенцијом УН против корупције* заузима примарно место у широј антикорупцијској политици. Стога је Управа за антикорупцијску иницијативу, у сарадњи са UNDP, априла 2007. године започела пројекат који ће се, у великом делу, односити на имплементацију *Конвенције УН против корупције* у домаће законодавство. Наиме, планирано је да се, након иновирања података у поменутој анализи, добије експертско мишљење о степену остварене хармонизације са *Конвенцијом* у законодавном и институционалном смислу, као и да се обезбеди адекватна презентација остварених резултата домаћој стручној јавности. Надаље, пројектом је планирано осмишљавање и извођење континуиране антикорупцијске кампање, као и израда свеобухватног истраживања о корупцији, које би, на такав начин, први пут било урађено од стране надлежног државног органа. Планиране активности су усаглашене са посебним одељцима *Конвенције*, пошто се жели осигурати и њена ефикасна имплементација, са посебним акцентом на превенцију.

Национална комисија за праћење Акционог плана за спровођење Програма борбе против корупције и организованог криминала

С обзиром да корупција нарушава основне демократске вредности, као што су једнакост грађана пред институцијама, отвореност процеса доношења одлука и јавна одговорност, може се рећи да је Црна Гора препознала опасност и одговорност за сузбијање корупције, као друштвено опасне појаве присутне у целом свету, а посебно апострофиране у земљама у транзицији. Превентивне и репресивне активности на овом плану предузете у последњој деценији могу се поделити у три фазе.

У прву фазу сврставамо активности (превентивне и репресивне) предузете од 2000. године, када је Црна Гора приступила антикорупцијској иницијативи Пакта за стабилност, па до доношења Програма борбе против корупције и организованог криминала 2005. године. За период из

прве фазе са сигурношћу се може рећи да је био посвећен оснивању одговарајућих институција, креирању и усвајању новог законодавног оквира, који је уважио већину стандарда који третирају питање корупције.

Период који следи (2005–2007) карактерише снажнија примена постојећег законодавства, сходно обавезама које треба испунити на националном и међународном плану у погледу сузбијање корупције. Да би се овом послу приступило на још ефикаснији начин, као што је већ истакнуто, Влада РЦГ је након *Програма борбе против корупције и организованог криминала усвојила и Акциони план за спровођење Програма борбе против корупције и организованог криминала* (2006).

Друга фаза се означава као период снажније имплементације постојећег законодавства, које је стално у процесу измена и допуна. Да би се овом послу приступило на још ефикаснији начин, у трећој фази је основано и тело за контролу имплементације *Акционог плана* – Национална комисија за борбу против корупције, састављена од највиших представника све три гране власти и невладиног сектора, који има изузетно важну улогу у свим активностима у борби против феномена корупције.

Акционим планом за спровођење Програма дефинисане су конкретне мере и активности, надлежни органи и институције, рокови, индикатори успеха и фактори ризика. У његовој изради посебна пажња посвећена је: *Одлуци Савета о принципима, приоритетима и условима садржаним у Европском партнерству*, од 28. јануара 2007. године, *Конвенцији УН о транснационалном организованом криминалу*, *Конвенцији УН против корупције*, *Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода*, *Резолуцији Савета Европе (97) 24* о двадесет водећих принципа у борби против корупције (GRECO), принципима за унапређење борбе против корупције у земљама које приступају ЕУ, земљама кандидатима и трећим земљама. Представници невладиног сектора учествовали су како у изради *Програма*, тако и у изради *Акционог плана* за његово спровођење. *Акциони план* је иновiran током 2008. године, када је повећан број мера (са 280 на 309) и број укључених органа и институција (са 32 на 54), а период имплементације продужен до краја 2009. године.

Национална комисија за борбу против корупције и организованог криминала је састављена од највиших представника све три гране власти и невладиног сектора. Прецизније речено, чланови Националне комисије су: министар за европске интеграције (председник Комисије), министар унутрашњих послова и јавне управе (заменик председника Комисије), министар финансија, министар правде, председници Одбора за економију, финансије и буџет и Одбора за политички систем, правосуђе и управу у Скупштини Црне Горе, председник Врховног суда, Врховни државни тужилац, директор Управе полиције, директор Управе за антикорупцијску

иницијативу, извршни директор невладине организације МАНС и извршни директор невладине организације ЦЕМИ.

Најзад, Трипартитна комисија формирана је Одлуком потпредседника Владе Црне Горе за европске интеграције од 10. октобра 2007. године, како би се омогућила анализа предмета из области организованог криминала и корупције, као и извештавање и израда јединствене методологије статистичких показатеља у области организованог криминала и корупције. Ова комисија је до сада поднела више извештаја у оквиру својих ингеренција. Посебно треба нагласити да је, према извештају поднетом Националној комисији за борбу против корупције у првој половини 2009. године, државном тужилаштву поднето 111 кривичних пријава против 173 лица за кривично дело корупције, од чега је Управа полиције поднела 16 пријава против 24 лица. Тужилаштво је, одлучујући по пријавама, одбацило 23 пријаве против 31 лица, док је ставило захтев за спровођење истраге у 15 случајева против 20 лица. Осам пријава је уступљено Специјалном тужиоцу против 15 осумњичених, да би на крају шестомесечног извештаја чак 62 пријаве против 104 лица остале у фази прикупљања обавештења у преткривичном поступку. Специјални тужилац одлучивао је у 27 предмета за кривична дела корупције.

По захтевима тужиоца у судовима је формирано 15 истражних предмета са 20 осумњичених, а истрага није завршена у 11 предмета против 12 осумњичених. Извештај садржи и податак да је у основним и вишим судовима било у раду 260 кривичних предмета из ранијих година са елементима корупције. Решавајући по оптужбама, судови су завршили поступак у једном кривичном предмету, док је у току поступак у још два предмета. У поменутом једном завршеном кривичном поступку донета је правоснажна осуђујућа пресуда.

Закључак који је поднет Националној комисији гласи да у циљу још веће ефикасности и ажурности постоји потреба за квалитетнијим вештацима финансијске струке, наставак едукације свих субјеката који учествују у откривању, гоњењу и пресуђењу ових предмета.

Улога цивилног сектора и медија у борби против корупције у Црној Гори

Улога цивилног друштва и медија у борби против корупције од посебне је важности. Зато је потребно обезбедити што већу транспарентност у раду јавних институција, како по питању објављивања планова рада, тако и код консултација у вези са припремом стратешких докумената. Посебно је важно осигурати транспарентност код планирања и извршавања

буцета на свим нивоима. Такође је потребно успоставити механизме и тела који ће омогућити грађанима да укажу на случајеве корупције, као и механизме за процесуирање захтева или пријава.

Цивилно друштво је релативно нова цивилизацијска тековина, оличена у невладиним организацијама, тј. у приватним непрофитабилним организацијама које настоје да представе друштвене тежње и интересе о специфичним питањима. У питању су аутономне организације које делују између државних органа и установа с једне, и приватног живота појединаца и заједнице с друге стране, због чега се понекад називају и „трећим сектором“. Оне обухватају широки спектар удружења грађана и друштвених покрета, односно организација и група које представљају различите друштвене интересе и врсте делатности.

Цивилно друштво је значајно за процес демократизације, а истовремено је и израз тог процеса. Оно има потенцијал да буде противтежа моћи државе, да се одупре ауторитарности и да, због своје плуралистичке природе, обезбеди да држава не буде само средство неких интереса или група. У сваком случају се грађанска активност налази у центру друштвене делатности и значајно доприноси стабилности друштва. Сигурно је да различите организације цивилног друштва (нпр. огранци организације *Transparenci International*, мреже Сорос фондација и сл.), затим функционалне и волонтерске групе које имају индиректну улогу у креирању јавног мњења, групе за заштиту животне средине, медијске организације и асоцијације новинара, групе за заштиту људских права и слична функционална удружења и добровољне групе, могу да покрену расправе о корупцији у друштву, као и да активно учествују у њеном сузбијању.

С правом се сматра да цивилно друштво заузима најзначајније место у превенцији корупције. Против корупције не могу се борити само државни органи, будући да су превенција и сузбијање корупције предмет ширег друштвеног договора. Расправе у медијима, научни скупови, јавне дискусије и полемике о овом проблему могу увелико утицати на јавну свест грађана о проблему корупције и могућим мерама за њено сузбијање. Политичко-економске реформе, легитимна власт, реформа државних институција, транспарентност и професионалност представљају предуслове за стварање амбијента који не толерише коруптивну праксу. Имајући у виду значај учешћа цивилног друштва у успешној борби против корупције, Влада Црне Горе, заједно са представницима цивилног друштва, донела је и имплементира најважније стратешке документе у борби против корупције (*Програм борбе против корупције и организованог криминала*, *Акциони план за спровођење Програма борбе против корупције и организованог криминала*, а основала је и Националну комисију за праћење спровођења *Акционог плана Програма борбе против ко-*

рупције и организованог криминала).

С друге стране, слободни медији кључни су састојак демократије, па самим тим и борбе против корупције. Слободни и независни медији врло су важни за развој демократије, те данас све земље демократског света својим уставима штите слободу и независност медија. При томе, у циљу што успешније борбе против корупције, медији морају што чешће да извештавају грађане о корупцији, односно корупција треба да буде један од медијских приоритета.

У прошлости се у Црној Гори готово уопште није говорило о корупцији, да би у последњих десетак година дошло до праве „инфлације“ текстова о корупцији у политици и привреди. Такво, кампањско појављивање корупције у медијима није довољно за схватање њене штетности и не помаже у борби против ове појаве. Оно доводи до тога да се о корупцији пише уопштено, те да су новинари више склони да прате оптужбе и међусобна „препуцавања“ политичара у вези са умешаношћу у корупцију, него да сами врше истраживања о корупцији. Због тога је потребно да медији сопственим истраживањем дођу до информација и сазнања о постојању корупције и да објављују што више истраживачких и аналитичких текстова.

Изражено је схватање да медији и цивилно друштво – који се свуда признају као кључни стубови у борби против корупције – у Црној Гори још увек нису јаки онолико колико би могли бити. Квалитет новинарства, генерално гледано, прилично је слаб, уз мало изузетака, па иако је државна радио-телевизија и даље под снажним политичким утицајем, постоји разноврсност политичких симпатија у приватним медијима и то, барем у најмањој мери, обезбеђује разноврсност у извештавању лошег квалитета. Неколико од 3.600 регистрованих невладиних организација заиста јесте активно, а неке од њих обављају одличан посао. Невладине организације на челу су борбе против корупције и њихове активности чувара изгледа почињу да утичу на промену расположења јавности у којој је постојало неповерење према невладиним организацијама, због честих злоупотреба непрофитног статуса.

Уместо закључка

Корупција као друштвено зло ухватила је дубоке корене у Црној Гори, а на то указује чињеница да се она од стране независних експерата сматра државом са високом стопом корупције. С тим у вези Светска банка и други међународни фактори истичу да постоје два „кључна изазова“ са којима Црна Гора мора да се суочи на свом путу ка чланству у Европској унији, а то су „слабо управљање и перцепција да постоји широко распрос-

трањена корупција⁴. Полазећи од тога, неспорно је да борба против корупције мора бити национални интерес, утолико пре што је познато да је смањење корупције на друштвено прихватљив ниво један од предуслова за европске интеграције, а првенствено за чланство у Европској унији. С друге стране, предузимање мера за спречавање и сузбијање корупције је и међународна обавеза, која произлази из међународних конвенција које је Црна Гора ратификовала.

Познато је да степен раширености корупције у једном друштву, па самим тим и црногорском, зависи од много чинилаца. Међу њима доминирају политичка воља, функционисање правне државе и ефикасност казненог апарата, обим и квалитет државне регулације, мешање државе у економију и обим трансакција под контролом државе, регионалних и локалних власти и њихових агенција. Борба против корупције такође зависи од културно-историјског миљеа, наслеђених друштвено-историјских околности, стања морала, тј. корпуса широко прихваћеног понашања, и владајућих или доминантних друштвених вредности, материјалног стања друштва, односно сиромаштва, стања корупције у географском окружењу и других мање или више битних чинилаца, које је понекад тешко и набројати.

Органи извршне власти Црне Горе принуђени су да предузимају интензивне мере и активности на плану откривања свих злоупотреба у процесу приватизације. Од значаја за ову област јесте све већи степен јачања државних институција, на чему црногорска Влада посебно инсистира, с обзиром на то да слабе и неефикасне институције саме по себи стварају корупцију у свим друштвеним процесима, па и у области приватизације.

У сваком случају, може се констатовати да у оквиру општих демократских процеса у Црној Гори, који укључују промене у политичком, економском и законодавном систему, антикорупцијски напори представљају значајан део. Међутим, оно што је најважније јесте константно и дугорочно предузимање мера за отклањање узрока који доводе до корупције, а што је предвиђено *Стратегијом за борбу против корупције и организованог криминала за период 2010-2014 године и Акционим планом за спровођење Стратегије* (за период 2010-2012 и 2012-2014).

Да резимирамо, поред свих мера и активности које су до сада предузете, потребно је предузети низ мера за успешну борбу против корупције у Црној Гори, а неке од њих заправо представљају препоруке међународних организација (GRECO, Freedom House и др.). Упркос охрабрујућим бројкама које су указивале на експанзиван развој привреде са реалним растом бруто националног дохотка, који је пре почетка економске кризе високо пројектован (7% у 2007. години), мора се рећи да је друштвено-

политичко и економско стање у Црној Гори и даље сложено, а ниво корупције на свим нивоима висок. На то указују и извештаји поменутих организација, који наводе да је за такво стање крив недостатак транспарентности у процесу приватизације, кашњења у усвајању *Акционог плана за имплементацију Програма за борбу против корупције и организованог криминала* и други разлози.

Литература

1. Бановић, Б., (2002). *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, ВШУП, Београд.
2. Група аутора, (2007). *Место и улога полиције у превенцији криминалитета: актуелно стање и могућности унапређења*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Ивовић, М. и et al., (2001). *Антикорупцијски стубови: Црна Гора, Transparency international и др.*, Подгорица.
4. *Извештај о раду Управе полиције и стању безбедности у 2010 години*
5. Кесић, З., (2012). *Теоријско дефинисање корупције у полицији*, Безбедност, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 134-150.
6. Кешетовић, Ж., (2000). *Односи полиције с јавношћу*, ВШУП, Земун.
7. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Нови Сад: Прометеј.
8. Милашиновић, С., (2013). *Импликације корупције на безбедност Црне Горе*, Београд.
9. Николић, Ђ., (2010). *Облици корупције на царини*, Безбедност, год. 52, број 2, стр. 162-179.
10. Нинчић, Ж., (2011). *Корупција и реаговање државе*, Безбедност, год. 53, број 3, стр. 125-148.
11. Ратковић, В., (2008). *Борба против корупције и организованог криминала као дио укупних реформских процеса у Црној Гори*, Црногорска ревија за кривично право и криминалну политику, бр. 1, стр. 217-299.
12. Сачић, Ж., (2001). *Организовани криминал: методе сузбијања*, Информатор, Загреб.
13. *Стратегија за борбу против корупције и организованог криминала за период 2010-2014 године и Акциони план за спровођење Стратегије (за период 2010-2012 и 2012-2014)*, доступни на: http://www.antikorupcija.me/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=7:&Itemid=91

14. Теофиловић, Н., (2005). *Корупција као облик организованог криминалитета*, Организовани криминалитет – стање и мере заштите (Зборник радова), МУП РС, ВШУП, Полицијска академија, Београд, стр. 533-548.
15. Ћаловић, В., (2008). *Спровођење Акционог плана за борбу против корупције и организованог криминала у Црној Гори од септембра 2006. до децембра 2007. године: корупција или ЕУ интеграције*, МАНС, Подгорица.

Combating Corruption in Montenegro

Abstract: *Inevitable consequences of the process of transition, which, among other problems, have not spared Montenegro, are manifested as malfunctioning of state institutions, deterioration of social conditions, decline of the standard of living, increased number of the poor, high rate of unemployment, increase in crime and, in particular, corruption. Corruption, as a social problem, is deeply rooted in Montenegro, which is reflected in the fact that the independent experts regard Montenegro as a state with a high rate of corruption. The World Bank and other international organisations point out that there are two key challenges that Montenegro has to face on its way to accession to the European Union – inefficient government and a perception of widespread corruption.*

Bearing this in mind, combating corruption has undoubtedly to be regarded as a national interest, since reducing corruption to a socially acceptable level is one of the prerequisites for European integrations, especially for the EU membership. On the other hand, taking measures for preventing and curbing corruption is an international obligation stemming from international conventions that Montenegro has ratified.

Keywords: *corruption, transition, crime, prevention, professionalization, anti-corruption measures.*

Др Синиша ДОСТИЋ

Управа за стручно образовање, оспособљавање,
усавршавање и науку МУП-а РС

Саша ГОСИЋ

Управа граничне полиције МУП-а РС

UDK – 343.545 (497.11)

Стручни рад

Примљено: 08.10.2013.

Трговина људима у Србији као криминални феномен

Апстракт: У раду се детаљније сагледава веома сложена проблематика трговине људима у Србији. Аутори, на основу расположивих статистичких података за последње три године и прву половину 2013. године, као и практичне анализе неких откривених случајева трговине људима у Републици Србији, указују на јаснију разлику између њених организованих облика и оних који то нису, с обзиром да се овај криминални феномен у нашој и међународној литератури углавном третира као облик организованог криминала.

Кључне речи: трговина људима, криминални феномен, организовани криминал, кривично дело, жртве.

Увод

Трговина људима, посматрајући са међународног и националног становишта, много је више од тешког кривичног дела, јер се не односи само на кривичноправни¹, криминолошки и безбедносни, већ и социолошки и културолошки проблем, па се због своје сложености углавном и

¹ Као што је наведено у важећој *Стратегији борбе против трговине људима у Србији*, коју је усвојила Влада Србије у децембру 2006. године (Службени гласник РС, бр. 111/06), дефиниција трговине људима садржана у *Протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001), представљала је основ по коме је у Републици Србији априла 2003. године уведено кривично дело Трговина људима (*Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 39/2003), које је обухватало све видове трговине људима. Ово кривично дело је у међувремену три пута мењано: 2006. године Кривичним закоником (Сл. гласник РС, бр. 85/05, 88/05 и 107/05), када је извршено раздвајање трговине и кријумчарења људи; 2009. године Законом о изменама и допунама *Кривичног законика Републике Србије*, (Сл. гласник РС, бр. 72/09 и 111/09) и 2012. *Законом о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије* (Сл. гласник РС, бр. 121/12) кроз поштрвавање запрећених казни, укидање могућности ублажавања казне и условне осуде, одређење кривичне одговорности „корисника услуга“ и др.

представља као комплексан криминални феномен.

С обзиром да је једно од међународно прихваћених појмовних одређења трговине људима садржано у *Протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом*², који допуњава *Конвенцију УН против транснационалног организованог криминала* из 2000. године, кривично дело трговине људима се у Србији, али и другим државама у свету, у теорији и пракси по правилу схвата и представља као кривично дело из области организованог криминала³.

Разлози за то су и тежина доказивања самог кривичног дела, комплексан положај жртава трговине људима, специфичности обављања разговора са жртвама, што оправдано сврстава ово кривично дело у XXXIV Главу Кривичног законика Републике Србије (у даљем тексту КЗ РС), односно у групу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Положај жртава додатно усложњава случајеве трговине људима у пракси и може одвратити пажњу од суштине самог бића кривичног дела, коме се често додају и такви атрибути као што је организовани криминал и слично, најчешће да би се нагласила његова тежина и озбиљност. Такође, почетком двехиљадитих, у време увођење кривичног дела у законодавство Републике Србије, присуство организованих криминалних група које су се бавиле трговином људима, углавном женама у циљу сексуалне експлоатације, био је видљив у региону и Републици Србији, па је и то један од могућих разлога за такво схватање трговине људима које се одржало до данас.

Међутим, трговину људима не морају да реализују организоване криминалне групе. Дакле, трговина људима може, али не мора да пред-

² Према члану 3 *Протокола*, трговина људским бићима подразумева врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја, или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Сама експлоатација жртве обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа, док је пристанак жртве трговине људским бићима на намеравању експлоатацију без значаја у случајевима у којима је коришћена било која од наведених мера. Врбовање, превозење, пребацивање, скривање или примање детета (особа млађа од 18 година) за сврхе експлоатације се, према *Протоколу*, сматра трговином људским бићима чак и ако не укључује неку од претходно наведених мера. Наведено према: Мијалковић, С., Маринковић, Д., (2010). *Криминалистичка методика доказивања кривичног дела трговина људима*, Безбедност, год. 52, бр. 1, Београд, стр. 43.

³ Много је разлога због којих идентификација жртава трговине људима представља изузетно сложен и захтеван задатак. Реч је о тешком кривичном делу које се често јавља у форми транснационалног организованог криминала, те га као таквог карактерише прикривеност. Чак и онда када успеју да се отргну из трафикинг ситуације жртве се уздржавају од пријављивања виктимизације страхујући од могућности да буду стигматизоване као проститутке или као преварени радници који су доспели у положај сличан ропству. Наведено према: Dezinger, R., (2006). *Where are the victims of trafficking?*, *Forced Migration Review* /25/, p. 11.

ставља облик организованог криминала, и може, али не мора да има међународне димензије. С друге стране, у неким међународним документима изричито се наглашава миграциони – „ино“ карактер трговине људима (Мијалковић, 2009:34).

Пракса, као и статистички подаци надлежних државних органа на плану сузбијања кривичног дела трговина људима у Републици Србији указују да се трговина људима не може и не сме увек изједначавати са организованим криминалом. Уствари, већина процесуираних случајева су неквалификовани или квалификовани облици овог кривичног дела, који не представљају организовани криминал у складу са позитивним законодавством и прихваћеним дефиницијама организованог криминала.

Из наведених разлога може се стећи утисак да овај криминални феномен није довољно расветљен, нарочито у пракси, односно да се у довољној мери не разуме његова суштина, на шта ћемо покушати да укажемо у овом раду.

Појмовно дефинисање организованог криминала и трговине људима у законодавству Републике Србије

Случајеви трговине људима су од посебне друштвене опасности и могу донети трговцима велике профите, али експлоатација појединачне жртве или више жртава не представља увек кривично дело из области организованог криминала, као што је и забележено последњих година у Србији, али и другим државама у региону (Радовић, Лалић, 2009:133-145). Да би појаснили ову констатацију, кратко ћемо се осврнути на важеће законодавство у Републици Србији и његово појмовно дефинисање организованог криминала и трговине људима (Николић, 2012:278).

Када је у питању појмовно дефинисање организованог криминала, потребно је напоменути да је законодавним изменама из августа 2009. године⁴, када су донети Закон о изменама и допунама *Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала*

⁴ Република Србија законским прописима није дефинисала појам организованог криминала све до јула 2002. године и доношења *Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала* (Сл. гласник РС, бр. 42/02), односно до његове накнадне измене и допуне у априлу 2003. године (Сл. гласник РС, бр. 39/03). Организовани криминал, у смислу члана 2 и 3 овог закона, дефинисао се као вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе, односно друге организоване групе или њених припадника за које је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна. Под организованом криминалном групом подразумевала се група од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге материјалне користи. Под другом организованом групом подразумевала се група која, у организационом смислу и одређеним циљевима деловања, није била на нивоу организоване криминалне групе али је могла бити у функцији организованог криминала.

(Службени гласник РС, бр. 72/2009) и Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку (Сл. гласник РС, бр. 72/2009), првонаведени Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала променио назив у Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела. У члану 4 овог закона и члану 504а Законика о кривичном поступку организовани криминал се дефинише као вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника, док се под организованом криминалном групом подразумева група од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања, посредно или непосредно, финансијске или друге користи. Овако дата дефиниција организоване криминалне групе готово је идентична дефиницији Савета Европе садржаној у *Препоруци о водећим принципима борбе против организованог криминала* из 2001. године (Маринковић, 2010:39).

Осим наведених закона, изменама и допунама *Кривичног законика Републике Србије* (Сл. гласник РС, бр. 72/2009), у члану 112, став 35, појам организоване криминалне групе готово је идентично одређен: под њим се подразумева група од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно с циљем вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи, или ради остваривања и задржавања утицаја на привредне или друге важне државне структуре.⁵ Законодавац је тако дефинисао јасне и једнообразне критеријуме за дистинкцију организованог криминала од других сличних криминалних феномена (Бошковић, 2011:15).

Трговина људима се, готово по правилу, у теорији и пракси сматра организованим криминалом. Често се за њено дефинисање употребљава израз „један од најтежих облика организованог криминала“, а говори се и о „огромном профиту“ који остварују добро организоване криминалне групе и слично.

Основни облик трговине људима одређен је чланом 388, став 1 КЗ РС, који гласи: „Ко силом или претњом, довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, злоупотребом овлашћења, поверења, односа зависности, тешких прилика другог, задржавањем личних исправа или давањем или

⁵ Поређећи дефиницију организоване криминалне групе из ЗКП-а и Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, са њеном дефиницијом у *Кривичном законнику*, уочава се разлика у делу који се односи на крајњи циљ њеног постојања и у делу о остваривању и задржавању утицаја на привредне или друге важне државне структуре.

примањем новца или друге користи, врбује, превози, пребације, предаје, продаје, купује, посредује у продаји, сакрива или држи друго лице, а у циљу експлоатације његовог рада, принудног рада, вршења кривичних дела, проституције или друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, употребе у порнографске сврхе, успостављања ропског или њему сличног односа, ради одузимања органа или дела тела или ради коришћења у оружаним сукобима, казниће се затвором од три до дванаест година⁶. Ставом 10 одређено је да „пристанак лица на експлоатацију или на успостављање ропског или њему сличног односа из става 1 овог члана не утиче на постојање кривичног дела из става 1, 2 и 6 овог члана⁶. Ставови 3, 4, 5, 6 и 7 (дело извршено од стране организоване криминалне групе) представљају квалификоване облике овог кривичног дела, а ставови 2, 8 и 9 посебне облике.

Дакле, законско одређење трговине људима не подразумева да сви облици трговине људима уједно спадају у сферу организованог криминала, већ само један квалификовани облик одређен ставом 7⁶.

Ефикасно супротстављање трговини људима, које обухвата спречавање и сузбијање трговине људима, као и заштиту жртава трговине људима, захтева добро познавање ове изузетно сложене проблематике. Да би био покренут систем, који је успостављен да лиши слободе и кривично гони трговце људима⁷ и пружи неопходну помоћ и заштиту жртвама,⁸ правовремено морају бити препознате потенцијалне жртве и случајеви трговине људима, односно различити облици експлоатације људи који се могу јавити у пракси (сексуална експлоатација, радна, експлоатација путем просјачења, принуда на вршење кривичних дела и др.).

Анализа откривених кривичних дела трговине људима у Републици Србији у периоду од 2010. до јуна 2013. године

Анализа откривених кривичних дела трговине људима из чл. 388 КЗ РС, која ће бити представљена, урађена је коришћењем статистичких података Министарства унутрашњих послова Републике Србије (МУП

⁶ Члан 388, став 7 КЗ РС гласи: „Ако је дело из става 1 до 3 овог члана извршено од стране организоване криминалне групе, учинилац ће се казнити затвором најмање десет година“.

⁷ У теорији и пракси постоје различите поделе трговаца људима. Тако нпр., према Wrightu, трговци људима се могу поделити на: аматере, мале групе организованих криминалаца и међународне мреже трговаца људима. Наведено према: Wright, A., (2006). *Organized crime*, Willian Publishing, Devon, p. 95.

⁸ Само широка мрежа добро обучених стручњака, органа и организација које заједнички раде на идентификацији жртава следећи заједничке стандарде и протоколе поступања може осигурати заштиту жртава и њихово правовремено упућивање на услуге помоћи и подршке. Наведено према: Симеуновић-Патић, Б., (2008). *Препознавање виктимизације трговине људима*, Темида, Београд, стр. 84.

РС) за 2010, 2011. и 2012. годину, као и за првих шест месеци 2013. године када је у питању број поднетих кривичних пријава, број пријављених извршилаца, број извршених кривичних дела и број оштећених лица, односно жртава трговине људима. Такође, коришћени су и статистички подаци Републичког јавног тужилаштва и Тужилаштва за организовани криминал, као и Центра за заштиту жртава трговине људима⁹.

Приказана анализа је скроман допринос свеобухватном одговору на проблем трговине људима у Републици Србији применом једног од водећих принципа УНОДЦ – „Приступа заснованог на доказима“, који препоручује да би „политике и мере за спречавање и борбу против трговине људима требало да се развијају и спроводе на основу прикупљања података, истраживања, редовног праћења и евалуације одговора на трговину људима“.¹⁰

Временски период 2010-2012. година може се посматрати као репрезентативан период за проучавање и боље разумевање актуелне проблематике трговине људима у Републици Србији, имајући у виду и број идентификованих случајева у којима су забележени различити облици трговине људима. Да би „демаскирали“ ово кривично дело, покушаћемо да му приђемо са различитих страна, што ће бити представљено графикоцима и табелом, који су резултат обраде аутора.

Током 2010. године полицијски службеници МУП-а РС¹¹, у консултацијама са надлежним јавним тужилаштвима¹², поднели су 47 кривичних пријава против 99 лица (трговци људима) због постојања основане сумње да су извршили укупно 71 кривично дело трговине људима из члана 388 КЗ. У овим случајевима је идентификовано укупно 76 оштећених физичких лица, односно жртава трговине људима.¹³ Ако израчунамо просечну вредност за приказане податке, у случајевима трговине људима у 2010.

⁹ Центар за заштиту жртава трговине људима основала је Влада Републике Србије у априлу 2012. године (Сл. гласник РС, бр. 35/12), након доношења *Уредбе о мрежи установа социјалне заштите* (Сл. гласник РС, бр. 16/12), као иновативну установу у систему социјалне заштите, јединствену по свом концепту. У свом саставу Центар има Службу за координацију заштите жртава трговине људима и Прихватилиште за ургентно збрињавање. Више о Центру на: www.centarzztlj.rs.

¹⁰ Више о овим принципима у: UNODC, (2009). *International Framework for Action: To Implement the Trafficking in Persons Protocol, IV. Addressing the challenges, (A. Guiding principles)*, стр. 8-9, https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Framework_for_Action_TIP.pdf, приступљено 17. 3. 2013.

¹¹ Подаци МУП-а РС и подаци Службе за координацију заштите жртава трговине људима за 2010, 2011. и 2012. годину јавно су објављени на интернет презентацији МУП-а РС http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/trgovina-ljudima.h, приступљено 23. 2. 2013.

¹² С обзиром на запрећену казну затвора, за кривична дела трговине људима у првом степену надлежни су виши судови и виша тужилаштва, а за организоване облике трговине људима Посебно одељење Вишег суда у Београду и Тужилаштво за организовани криминал.

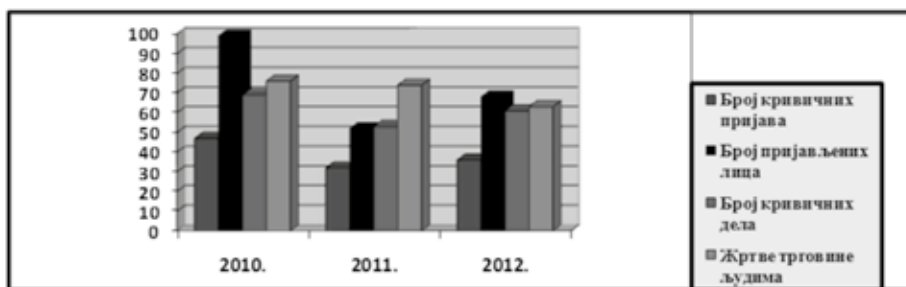
¹³ Појам жртва трговине људима није дефинисан Кривичним закоником или Закоником о кривичном поступку у Републици Србији. Појам је криминолошке природе, нећемо улазити у његову дубљу анализу, и за потребе овог рада појмови жртва трговине људима и оштећени кривичним делом трговина људима су изједначени.

години (поднете кривичне пријаве) у просеку је по случају пријављивано 2,10 извршилаца и 1,51 кривично дело, а идентификована је 1,61 жртва трговине људима.

У току 2011. године поднете су 32 кривичне пријаве против 52 лица због постојања основане сумње да су извршили укупно 53 кривична дела трговине људима. У овим случајевима су идентификоване укупно 74 жртве трговине људима. У случајевима трговине људима у 2011. години у просеку је по случају пријављивано 1,62 извршилаца и 1,65 кривичних дела, а идентификоване су 2,31 жртва трговине људима.

У току 2012. године полицијски службеници МУП-а РС¹⁴ поднели су 36 кривичних пријава против 68 извршилаца овог кривичног дела због постојања основане сумње да су извршили укупно 61 кривично дело трговине људима, где су идентификоване укупно 63 жртве трговине људима. У случајевима трговине људима у 2012. години у просеку је по случају пријављивано 1,88 извршилаца и 1,69 кривичних дела, а идентификовано је 1,75 жртава трговине људима (графикон 1).

Графикон 1 – Упоредни приказ броја поднетих кривичних пријава, пријављених извршилаца, откривених кривичних дела и идентификованих жртава трговине људима у периоду 2010-2012. година

Ако сваку поднету кривичну пријаву по члану 388 КЗ РС посматрамо као посебан истраживан и процесуиран случај трговине људима (енг. human trafficking case), онда смо у периоду 2010-2012. година имали 115 откривених и процесуираних случајева трговине људима у Србији, у

¹⁴ Подаци Центра за заштиту жртава трговине људима показују да највећи број потенцијалних жртава трговине људима у Републици Србији открива и пријављује МУП РС. У 2012. години, од 125 случајева у којима су пријављене потенцијалне жртве трговине људима, 98 случајева су пријавили полицијски службеници МУП-а РС, што износи 78,4% свих случајева. Као остали пријавиоци јављају се специјализоване НВО, које су пријавиле 20 случајева, односно 16%, центри за социјални рад (четири случаја, односно 3,2%) и остали (2,4%). Током децембра 2012. овај проценат за МУП је нешто већи у односу на средњу годишњу вредност и износи 83,3% (10 пријава од 12 укупно евидентираних), а током јануара 2013. пријаве полицијских службеника МУП-а РС износиле су 100% пријава свих потенцијалних жртава трговине људима Служби за координацију заштите жртава трговине људима (22 пријаве од укупно 22 евидентираних случаја).

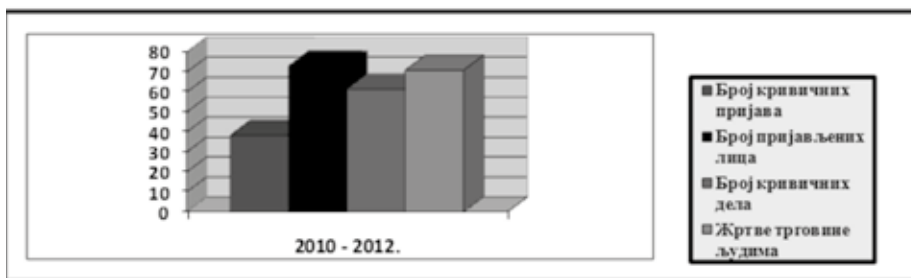
којима је расветљено и пријављено укупно 185 кривичних дела трговине људима.¹⁵ У овим случајевима је пријављено 219 трговаца људима, а идентификовано је укупно 213 жртава трговине људима¹⁶ (табела 1).

Табела 1 – Табеларни приказ остварених резултата МУП-а РС на плану сузбијања трговине људима у периоду 2010-2012. година

Остварени резултати МУП-а РС	2010.	2011.	2012.	УКУПНО
Поднете кривичне пријаве	47	32	36	115
Пријављена лица (трговци људима)	99	52	68	219
Број извршених кривичних дела	71	53	61	185
Број идентификованих жртава трговине људима	76	74	63	213

У посматраном периоду годишње су у просеку процесуирана 38,33 случаја трговине људима (месечно 3,19 случајева), у којима је расветљено и пријављено 61,66 кривичних дела извршених од стране 73 лица, при чему је идентификована 71 жртва (графикон 2).

Графикон 2 – Средња вредност на годишњем нивоу броја поднетих кривичних пријава, пријављених извршилаца, откривених кривичних дела и идентификованих жртава трговине људима у периоду 2010-2012. година

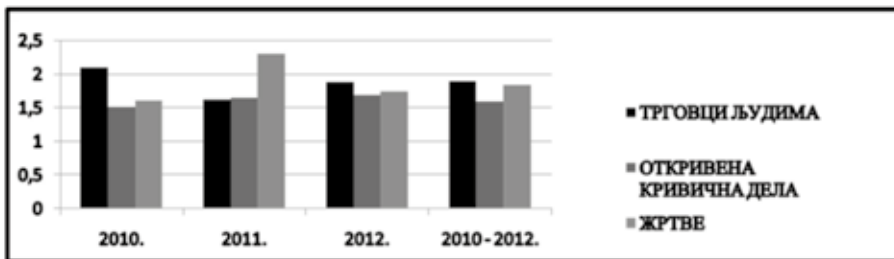
¹⁵ Број одбачених или преквалификованих кривичних пријава од стране надлежних јавних тужилаштава у посматраном периоду релативно је низак и неће имати већег утицаја на извршену анализу (три од укупно 115 поднетих кривичних пријава – 2,60%, где је евидентирано 1,62% од укупног броја кривичних дела трговине људима – три кривична дела), јер је једна кривична пријава одбачена, а два кривична поступка су преквалификована у поступке за кривична дела Превара из чл. 208 КЗ РС и Фалсификовање исправе из чл. 355, ст.1 КЗ РС.

¹⁶ Укупан број жртава које је идентификовала Служба за координацију заштите жртава трговине људима у периоду 2010-2012. је већи и износи 256 (од чега је идентификовано 49 потенцијалних жртава, односно 19,14% од укупног броја). У анализи су обрађени само подаци за жртве које су пријављене као оштећене кривичним делом трговина људима из чл. 388 КЗ РС у кривичним пријавама МУП-а РС поднетим надлежним јавним тужилаштвима.

Ово није мали број идентификованих случајева (115)¹⁷ и показује опредељеност МУП-а РС, поступајућих специјализованих организационих јединица и полицијских службеника да се сузбије трговина људима, односно да се сведе на појединачне случајеве.

Уколико употребимо исти метод као на годишњем нивоу и израчунамо просечну вредност за приказане податке, у случајевима трговине људима у Републици Србији у периоду 2010-2012. година просечно је по случају пријављивано 1,90 извршилаца и 1,60 кривичних дела. Истовремено, просечно је идентификовано 1,85 жртава (графикон 3).

Графикон 3 – *Просечне вредности пријављених извршилаца, откривених и расветљених кривичних дела и идентификованих жртава у случајевима трговине људима у периоду 2010-2012. година, укључујући и средњу вредност на трогодишњем нивоу*

На графикону 3 може се уочити да просечне вредности на годишњем нивоу само у два наврата прелазе вредност 2 – у 2010. години, код броја пријављених извршилаца (трговци људима – 2,10) и у 2011. години, код броја идентификованих жртава (2,31). У свим осталим случајевима, као и у трогодишњем просеку, налазе се испод вредности 2.

Представљени подаци много говоре о бићу кривичног дела трговине људима у Републици Србији, квалитету спроведених истрага и прикупљених доказа, извршиоцима, односно „трговцима људима“, али и о

¹⁷ У прилог томе говори податак да већина држава у региону, осим Румуније и Бугарске, као и неке од држава ЕУ, бележи много мањи број идентификованих случајева трговине људима и идентификованих жртава. Нпр., у Републици Хрватској, у истом трогодишњем периоду, расветљено је 19 кривичних дела трговине људима, извршених од стране 24 извршиоца, где су идентификоване 22 жртве (Видети више: интернет презентација МУП РХ, део „Статистика“, „Преглед сигурносних показатеља“ за 2010, 2011. и 2012. годину: <http://www.mup.hr/10.aspx>, приступљено 13. 3. 2013). Малта је у периоду од 2003. до 2011. године идентификовала само 25 жртава трговине људима, а у питању су страни држављани који су сексуално експлоатисани. (Видети више: *Извештај ГРЕТА о примени Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима од стране Малте*, стр. 10, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2012_14_FGR_MLT_with_comments_en.pdf, приступљено 2. 8. 2013). Такође, према наведеном *Извештају ГРЕТА за Француску*, стр. 57, у периоду од 2007. до априла 2012. године забележено је 37 случајева трговине људима (Видети више на: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/default_en.asp, приступљено 3. 3. 2013).

феномену трговине људима. Наравно да ће тек окончање покренутих кривичних поступака и пресуде свих ових случајева дати јасније одговоре на нека од отворених питања, али за то треба сачекати неколико година и њихово окончање.

Дакле, од 115 откривених и процесуираних случајева трговине људима, у консултацији са надлежним јавним тужилаштвима, где је евидентирано укупно 185 кривичних дела, ни у једном случају није пријављено кривично дело због постојања основане сумње да је извршена трговина људима из чл. 388, став 7 КЗ РС (дело извршено од стране организоване криминалне групе), што представља један од квалификованих облик овог кривичног дела. Такође, уочено је да нису толико чести ни случајеви трговине људима у којима су због постојања основане сумње да је извршено кривично дело поднете кривичне пријаве против извршилаца пријављивањем по чл. 388, став 6 КЗ РС¹⁸.

Уколико детаљније сагледамо овај временски период од три године, где су препознати и процесуирани бројни случајеви трговине људима, видећемо да преовлађују неквалификовани случајеви трговине људима (став 1) и квалификовани случајеви где су жртве малолетна лица (став 3)¹⁹ (графикон 4).

Графикон 4 – Упоредни процентуални приказ пријављених и унетих у ЈИС МУП-а РС кривичних дела трговина људима из члана 388 КЗ РС у 2012. години

Према предоченим подацима за 2012. годину, може се уочити да је највећи број кривичних дела пријављен по ставу 3, да је број пријављених кривичних дела по ставу 6 испод 20% и да нема пријављених дела по ставу 7. То нам указује да је тек свако пето кривично дело пријављено као квалификовано по основу тога што се „извршилац бавио трговином љу-

¹⁸ Члан 388, став 6 КЗ гласи: „Ко се бави вршењем кривичног дела из ст. 1 до 3 овог члана или је дело извршено од стране групе, казниће се затвором најмање пет година“.

¹⁹ Нпр., према подацима МУП-а РС за 2012. годину, од укупно 61 пријављеног кривичног дела трговине људима из чл. 388 КЗ РС, 19 кривичних дела је унето у Јединствени информациони систем МУП (ЈИС) по ставу 1, три кривична дела по ставу 2, 28 кривичних дела по ставу 3 и 11 кривичних дела по ставу 6.

дима“ или је „извршено од стране групе“, што би било најближе испуњавању других неопходних услова за сврставање ових случајева у област организованог криминала.

Ако имамо у виду све наведено, са разлогом се намеће закључак да је погрешно у старту изједначавати трговину људима са организованим криминалом у Републици Србији. Пре би се могло рећи да је трговина људима изузетно сложено и тешко кривично дело, па га, без конкретних доказа, није потребно изједначавати са организованим криминалом јер га онда нећемо довољно разумети, а самим тим и теже препознати у пракси.

У прилог томе говоре и статистички подаци да је Служба за борбу против организованог криминала (у даљем тексту СБПОК) у периоду 2010-2012. година поднела пет кривичних пријава, у којима је пријављено укупно шест кривичних дела трговине људима²⁰, што износи 4,34% свих случајева трговине људима у Републици Србији и 3,24% откривених кривичних дела. Процент откривених извршилаца је већи и износи 8,67% (19 од укупно 219 пријављених извршилаца), а код идентификованих жртава износи 7,04% (15 од 213).

Такође, у периоду који је предмет анализе, од укупног броја поднетих кривичних пријава надлежним вишим јавним тужилаштвима (115), само један предмет трговине људима је преузет, односно преквалификован у став 7 од стране Тужилаштва за организовани криминал.²¹ Реч је о кривичној пријави СБПОК-а поднетој Вишем јавном тужилаштву у Београду, од 9. 10. 2011. године, против четири држављанина Србије због основане сумње да су извршили кривично дело Трговина људима из члана 388, став 6 КЗ РС, у вези става 1. Пријављени су „делујући као криминална група формирана са циљем вршења кривичног дела трговине људима ради сексуалне експлоатације кроз уличну проституцију на подручју Италије, по претходном међусобном споразуму, у намери прибављања користи у одређеном унапред договореном новчаном износу, у дужем временском периоду, од почетка 2011. до октобра те године, користећи тешке прилике, повременом употребом силе, довођењем у заблуду, злоупотребом поверења и задржавањем личних исправа, врбовали, превозили, пребацивали и држали више женских особа“, међу којима је идентификовано пет држављанки Србије, од којих су две биле малолетне у време извршења кривичног дела.²²

²⁰ СБПОК је, од укупно шест кривичних дела из чл. 388 КЗ РС, два кривична дела пријавио по ставу 1, једно кривично дело по ставу 3 и три кривична дела по ставу 6.

²¹ Према подацима Тужилаштва за организовани криминал, у посматраном периоду формиран је само један предмет у вези са кривичним делом трговина људима из чл. 388 КЗ РС, и то 2012. године.

²² Посебно одељење Вишег суда у Београду у фебруару 2013. донело је првостепену пресуду у овом

Да трговина људима у Републици Србији у последње три године углавном није организовани криминал указују и закључци до којих се дошло током радионице „Анализа случајева трговине људима у Републици Србији у 2012. години“, одржаној у Врњачкој Бањи, од 28. до 30. октобра 2012,²³ када су поступајући полицијски службеници презентовали све случајеве где су поднете кривичне пријаве по члану 388 КЗ РС на територији целе Србије, осим на АП Косово и Метохија. Учесници су извршили детаљну заједничку квалитативну анализу 30 случајева из 2012.²⁴ године, где је такође уочено да ни један случај није пријављен као случај трговине људима који је извршила организована криминална група, односно по ставу 7. Приликом анализе презентована су и два случаја где је СБПОК поднео кривичне пријаве Вишем јавном тужилаштву у Београду, који су пријављени по ставу 6.

Ради поређења и потврђивања тачности изнетих података, односно праћења тренда у овој области, кратко ћемо се осврнути и на период јануар – јун 2013. године.

У овом временском периоду забележено је 17 случајева трговине људима у Србији, где је расветљено укупно 45 кривичних дела трговине људима, пријављено 44 извршиоца и идентификовано 28 жртава. Месечно је у просеку откривано 2,83 случаја, што је мало мање од трогодишњег просека (3,19). Према подацима Тужилаштва за организовани криминал, у овом периоду није формиран ни један предмет у вези са кривичним делом трговина људима.

У складу са методом коришћеним код претходних анализа, можемо израчунати да је у току првих шест месеци 2013. године у случајевима

предмету где су четворица оптужених проглашени кривим за извршење кривичног дела трговине људима у саизвршилаштву на основу члана 388, став 7, у вези са ставом 1 и 3 КЗ РС, и осуђени на високе затворске казне у трајању од: 15 година за оптуженог М. М., 13 година за оптуженог Ж. С., 10,5 година за оптуженог П. Т. и 10 година затвора за оптуженог В. Ђ. Такође, уколико пресуда буде потврђена, биће у обавези да у буџет Републике Србије солидарно уплате суму од 55.000 евра на име имовинске користи коју су прибавили извршењем кривичног дела. У досадашњој судској пракси ове казне спадају међу највеће казне досуђене трговцима људима у Србији. Вест је објављена на сајту НВО „Астра“ из Београда, <http://www.astra.org.rs/?p=1733>, приступљено 20. 3. 2013.

²³ Радионицу је, у хотелу МУП-а „Променада“, организовала Управа граничне полиције, у сарадњи са Заједничким програмом ИОМ, УНОДЦ и УНХЦР за борбу против трговине људима у Србији, под окриљем УН.ГИФТ. Заједнички програм је спровођен у периоду 1. јун 2010 – 31. октобар 2012, у сарадњи са МУП РС као главним партнером, Министарством правде и државне управе, Министарством рада, запошљавања и социјалне политике, Центром за заштиту жртава трговине људима, Комесаријатом за избеглице и миграције, центрима за социјални рад, Црвеним крстом Србије, специјализованим невладиним организацијама, универзитетима у Београду, Новом Саду и Крагујевцу и другим партнерима. Донатори програма су били Влада Белгије, Влада Швајцарске и УН.ГИФТ. Радионица је реализована као једна од активности овог програма. Више о Заједничком програму на <http://www.ungiftserbia.org/srp/>.

²⁴ Поднете кривичне пријаве у временском периоду пре Радионице, до 28. 10. 2012. године. Ови случајеви процентуално износе 26,08% свих случајева у анализираном трогодишњем периоду (30 од 115) и 83,33% случајева из 2012. године (30 од 36).

трговине људима у Републици Србији у просеку пријављивано по случају 2,58 извршилаца и 2,64 кривична дела, а истовремено је идентификовано 1,64 жртве трговине људима. Ово су мало веће просечне вредности на месечном нивоу у односу на пријављене извршиоце и кривична дела од просечних вредности по случају у периоду 2010-2012. година. Разлог је тај што је само у једном случају трговине људима Полицијска управа у Смедереву пријавила 18 извршилаца, због извршења укупно 21 кривичног дела, на штету пет малолетних жртава трговине људима.²⁵ Истовремено, просечна вредност идентификованих жртава по случају је нешто нижа у односу на посматрани трогодишњи период (1,64 у односу на 1,85).

Анализом статистичких података за првих шест месеци 2013. године утврђено је да је од укупно 45 пријављених кривичних дела трговине људима, девет кривичних дела пријављено по ставу 1 (20%), шест кривичних дела по ставу 2 (13,33%), 14 кривичних дела по ставу 3 (31,11%) и 16 кривичних дела по ставу 9 (35,55%). Желимо да нагласимо значај идентификације и пријављивање извршилаца по ставу 8 и 9 у истрагама трговине људима као механизам генералне превенције трговине људима и сузбијања „тражње“ за услугама жртава. Може се уочити да је највећи број кривичних дела трговине људима у овом периоду пријављен по ставу 3 и ставу 9, који представља посебан облик кривичног дела трговина људима и да нема пријављених кривичних дела по ставу 6 и 7.

Наведени статистички подаци указују да од 45 расветљених кривичних дела у првих шест месеци 2013. године ни једно није пријављено по основу тога што се „извршилац бавио трговином људима“, што је „извршено од стране групе“, или због тога што је „извршено од стране организоване криминалне групе“. Према томе, расположиви статистички и аналитички подаци за првих шест месеци 2013. године у највећој мери потврђују приказану анализу за период 2010-2012. година и њене закључке.

Претходна анализа показује да већина до сада откривених и процесуираних случајева трговине људима у Републици Србији према својим обележјима не представља квалификован облик кривичног дела из члан

²⁵ Према подацима МУП-а РС, дана 24. 1. 2013. године Вишем јавном тужиоцу у Смедереву поднета је кривична пријава против два лица из Смедерева, оца (1968) и сина (1989) по члану 388, став 3 у вези са ставом 1 и 2 КЗ РС, саизвршилаштом из члана 33 КЗ РС, због сексуалне експлоатације пет малолетних жртава. Након тога, поднето је више извештаја као допуне кривичне пријаве којима је обухваћено 16 лица због извршења кривичних дела из чл. 388, став 9 („корисници сексуалних услуга малолетних жртава трговине људима“). Сви пријављени и идентификоване жртве су држављани Србије. Сексуална експлоатација је углавном вршена на територији Смедерева и Београда, у хотелима, путничким моторним возилима, камионима, сеоским кафанам, на сплаву, приватним кућама и викендицама (на приватним журкама и забавам, као и на прослави крсне славе једног од пријављених „корисника услуга“). Осумњичени (отац и син) истом кривичном пријавом пријављени су и да су извршили девет кривичних дела посредовање у вршењу проституције из члана 184, став 1 КЗ РС над девет пунолетних држављанки Србије.

388 КЗ РС одређен ставом 7, нити је у складу са дефиницијом организованог криминала, а евидентно је и да се ово кривично дело често не извршава од стране групе.

Закључна разматрања

Трговина људима у Републици Србији, бар на основу изнетих чињеница, у посматраном периоду углавном се не може окарактерисати као организовани криминал. На то указују представљени статистички подаци и њихова анализа за период 2010-2012. година о откривеним случајевима трговине људима, као и додатна, „контролна анализа“, за период јануар – јун 2013. године, те описани случајеви из праксе. У прилог овој констатацији говоре и претходно приказане израчунате средње вредности за случајеве трговине људима у посматраном периоду, где је у просеку по случају пријављивано 1,90 извршилаца, што је прилично испод минималног броја извршилаца ради испуњавања позитивних законских одредби за одређење организоване криминалне групе („група од три или више лица“ и други услови).

Ако у пракси тражимо само организоване криминалне групе, значи групе од три или више лица, које постоје одређено време и делује споразумно, при том остварују велики профит, онда ће нам сви они случајеви појединачне трговине људима где се криминална активност врши од стране једног или два извршиоца (трговци људима) на штету најчешће једне жртве, а ређе две или више, пролазити неопажено и остајати „у мраку“, чиме би велика већина случајева остала нерасветљена, а жртве непрепознате и назаштићене. Овакав приступ би имао негативне импликације у поступању свих одговорних државних органа, представљао би ненадокнадиву штету за жртве, њихове породице и пријатеље, као и велику штету за државу и друштво у целини.

Када је у питању сузбијање трговине људима од стране државних органа, може се закључити да најзначајнију улогу на овом плану имају Републичко јавно тужилаштво и МУП РС (СБПОК, Управа граничне полиције, Подручне полицијске управе и др.).

Досадашња пракса показује да најтежи случајеви кривичног дела из члана 388 КЗ РС, који представљају организоване облике трговине људима, постоје у Републици Србији, али су веома ретки, што указује на природу овог криминалног феномена. Овакво запажање не умањује његову друштвену опасност и потребу да му се супротставимо на најефикаснији могући начин, а пре свега коришћењем најбољих тактичких и методичких начина које нам пружа савремена криминалистика, са наглашеним значајем примене посебних доказних радњи. Наравно, у закључним

разматрањима ове тематике, због специфичности бића кривичног дела, посебно треба узети у обзир и потенцијалну тамну бројку овог облика криминала.

Ради правовременог препознавања случајева трговине људима у пракси, од велике важности су обуке и едукације, пре свега полицијских службеника, који најчешће откривају ове случајеве, али и других служби (различитих инспекцијских служби, као што је нпр. инспекција рада), као и социјалних, просветних и здравствених радника. Код полиције је битна обука и едукација различитих „линија рада“ које могу доћи у додир са случајевима и потенцијалним жртвама трговине људима, а пре свега полиције опште надлежности, граничне полиције, криминалистичке полиције, саобраћајне полиције, полицијских службеника који прате проблематику странаца, сузбијања илегалних миграција и трговине људима, издавања идентификационих докумената, као и послове везане за реадмисију.

У обуке је као предаваче, поред искусних полицијских службеника, тужилаца и судија, неопходно укључивати и компетентне стручњаке из Центра за заштиту жртава трговине људима и невладиног сектора који директно раде са жртвама трговине људима и баве се проучавањем овог криминалног феномена путем научноистраживачког рада (прикупљање, обрада и публикавање систематизованих сазнања, редовна праћења појаве, евалуација предузетих мера у циљу предузимања нових и др.).

Поред општих, од великог значаја је и организовање специјалистичких курсева и обука, који би имали за циљ едукацију полицијских службеника у погледу прикупљања квалитетних доказа против извршилаца овог кривичног дела, као и пружања ефикасне заштите жртвама. Размена искустава из праксе, укључујући и област међународне сарадње, те учење кроз анализу забележених случајева су од велике важности на овом плану. У овом контексту потребно је инсистирати на презентовању новијих случајева трговине људима (због „промењивости феномена“), ради бољег разумевања овог кривичног дела и разбијања заблуда које у вези са њим постоје.

На крају, мишљења смо да сазнања о трговини људима у Републици Србији која су предочена у овом раду, о њеним актуелним трендовима и модусима вршења, уз примену адекватних превентивних и репресивних мера, од субјеката владиног и невладиног сектора, могу допринети да се она у пракси правовремено препозна, извршиоци буду лишени слободе и процесуирани, противправно стечена имовинска корист одузета, а жртве препознате, спашене, заштићене, збринуте и реинтегрисане.

Литература

1. Бошковић, Г., (2011). *Организовани криминал*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
2. *Центар за заштиту жртава трговине људима, Извештаји и статистика*, <http://www.centarzztlj.rs/index.php/statistika>, доступно 29. 2. 2013.
3. Dezingер, R., (2006). *Where are the victims of trafficking?*, *Forced Migration Review/25/*, pp. 10-12.
4. *GRETA (The Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings)*, GRETA publishes report on Malta, Strasbourg, 24. 1. 2013: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2012_14_FGR_MLT_with_comments_en.pdf, доступно 3. 3. 2013.
5. *GRETA (The Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings)*, GRETA publishes report on France, Strasbourg, 28. 1. 2013: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Reports/GRETA_2012_16_FGR_FRA_publication_en.pdf, доступно 3. 3. 2013.
6. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05 и 107/05.
7. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Прометеј, Нови Сад.
8. Мијалковић, С., Маринковић, Д., (2010). *Криминалистичка методика доказивања кривичног дела трговина људима*, Безбедност, год. 52, бр. 1, Београд, стр. 41-61.
9. Мијалковић, С., (2009). *Супротстављање трговини људима и кријумчарењу миграната*, Службени гласник, Београд.
10. МУП Републике Хрватске, интернет презентација: *Статистика, Преглед сигурносних показатеља*, <http://www.mup.hr/10.aspx>, доступно 13. 3. 2013.
11. МУП Републике Србије, интернет презентација: *Подаци за трговину људима у Србији за 2010, 2011. и 2012. годину*, http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/trgovina-ljudima.h, доступно 23. 2. 2013.
12. Николић, Г., (2012). *Неки законски и практични аспекти кривичног дела трговине људима у Републици Србији*, Безбедност, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 277-290)
13. *Одлука Владе о оснивању Центра за заштиту жртава трговине људима*, Сл. гласник РС, бр. 35/12.
14. Радовић, Н., Лалић, В., (2009). *Осврт на прикупљање података о трговини људима*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 133-145.

15. Симеуновић-Патић, Б., (2008). *Препознавање виктимизације трговине људима*, Темида, Београд, стр. 69-86.
16. *Стратегија борбе против трговине људима у Србији*, Сл. гласник РС, бр. 111/06.
17. *UNODC, International Framework for Action: To Implement the Trafficking in Persons Protocol*, https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Framework_for_Action_TIP.pdf, 2009, доступно 17. 3. 2013.
18. *Уредба о мрежи установа социјалне заштите*, Сл. гласник РС, бр. 16/12.
19. Wright, A., (2006). *Organized crime*, Willian Publishing, Devon.
20. *Заједнички програм ИОМ, УНОДЦ и УНХЦР за борбу против трговине људима у Србији, под окриљем УН.ГИФТ*. <http://www.un-giftserbia.org/srp/>.
21. *Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.
22. *Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о борби против трговине људима*, Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 19/09.
23. *Закон о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 39/2003.
24. *Закон о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 72/09 и 111/09.
25. *Закон о изменама и допунама Кривичног законика Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 121/12.
26. *Законик о кривичном поступку*, Сл. гласник РС, бр. 72/2011.
27. *Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку*, Сл. гласник РС, бр. 101/2011.
28. *Закон о изменама Законика о кривичном поступку*, Сл. гласник РС, бр. 121/2012.
29. *Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку*, Сл. гласник РС, бр. 32/2013.
30. *Закон о измени Законика о кривичном поступку*, Сл. гласник РС, бр. 45/2013.
31. *Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала*, Сл. гласник РС, бр. 42/2002.
32. *Закон о изменама и допунама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала*, Сл. гласник РС, бр. 72/2009.
33. *Закон о јавном тужилаштву*, Сл. гласник РС, бр. 116/08, 104/09,

- 101/10, 78/11 – др. закон, 101/11, 38/12 – одлука Уставног суда и 121/12.
34. Закон о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштава, Сл. гласник РС, бр. 116/08.
35. Закон о уређењу судова, Сл. гласник РС, бр. 116/08, 104/09, 101/10, 31/11 – др. закон, 78/11 – др. закон и 101/1.

Human Trafficking in Serbia as a Criminal Phenomenon

***Abstract:** The paper gives a thorough insight into the very complex problems related to trafficking in human beings in Serbia. On the basis of the available statistics for the past three years and the first six months of 2013, as well as the practical analyses of some of the cases of human trafficking identified in Serbia, the authors draw attention to the unambiguous difference between its organized forms and those that may not be considered as such. The reason is that, both in domestic and international literature on the subject, this crime is mostly regarded as a form of organized crime.*

***Key words:** trafficking in human beings, criminal phenomenon, organised crime, criminal offence, victims.*

James McNAMARA
Jennifer LAWRENCE

Лажне пријаве кривичних дела извршених од стране пунолетних лица*

У 7,30 часова ујутру, непознати човек је отео Памелу под претњом ножем док је сипала гориво испред једне продавнице. Учиницац ју је потом присилио да вози до моста, где су прешли у суседну државу. Током дуге возње, давио ју је сигурносним ланцем за бицикл и секао ножем. Затим је наредио Памели да паркира возило у осамљеном руралном пределу и одвео је у шуму. Везао ју је за дрво, стављајући јој сигурносни ланац за бицикл око врата. Нападач ју је вагинално силовало секачем за кутије, раздеравши јој груди и десну брадавицу.

Потом је наредио Памели да се врате у њен ауто, те да их одвезе до оближњег трајекта. Лице је изашло из возила и нестало, идући ка трајекту, око 15 часова. Памела се одвезла до најближе болнице ради пружања помоћи, а медицинско особље је обавестило полицију. Пошто јој је указана медицинска помоћ, отпуштена је.

Државни истражитељи и истражитељи локалне полиције спровели су први интервју с Памелом у болници. Иако је у почетку сарађивала, убрзо је престала да одговара на питања. Пристала је да се другог дана састане са истражитељима у просторијама државне полиције, како би разговарали о отмици и сексуалном нападу, али никад се није појавила.

Прегледом болничке медицинске документације установљено је да су Памели саниране површинске раздеротине на десној руци, левој дојци, десној дојци и брадавици и врату. Имала је и неколико површинских одеротина у пубичном пределу. Доктор ју је описао као уморну, али не у стању акутне нелагодности. Службеници нису нашли никакве форензичке доказе код Памеле нити у њеном возилу, који би потицали од учиниоца. Обратили су се за помоћ ФБИ-евом Националном центру за анализу насилних кривичних дела (National Center for the Analysis of Violent Crime – NCAVC) ради сачињавања стратегије интервјуисања. Истражитељи су утврдили да Памела пати од депресије и анксиозности, те да поседује рецепт за антидепресиве. У сарадњи са NCAVC-ом, службеници су сачинили успешну стратегију интервјуисања и Памела је коначно признала да је измислила отмицу и сексуални напад.

Њени лажни наводи су ангажовали ресурсе неколико државних и локалних полицијских управа, као и подручну канцеларију ФБИ-а. Значај-

* McNamara J., Lawrence J., (2012). *False Allegations of Adult Crimes*, FBI Law Enforcement Bulletin, September.

на пажња медија усмерена је на сам случај пре него што је он расветљен, уз приказивање фото-робота измишљеног учиниоца. Медији су цитирали портпарола локалног кризног центра за силоване жене: „Оно што видим је уплашена заједница...“.

Историјат

Кривично дело лажног пријављивања подразумева пријављивање полицијској служби измишљеног кривичног дела које је против некога учињено. Ова кривична дела врше и мушкарци и жене; међутим, већину их учине жене. Мали број студија се бави кривичним делом лажног пријављивања од стране одраслих, с тим да већина истраживања обухвата случајеве силовања и у мањој мери незаконитог праћења (ухођења).¹

Лажне пријаве кривичних дела догађају се сваке године, широм Америке. Нажалост, тиме се губе значајни криминалистички ресурси, потребни за друге случајеве са стварним жртвама, пре него што буде откривено да се ради о лажном пријављивању. Осим тога, као што је радник кризног центра напоменуо, лажна пријављивања могу значајно да утичу и на саму заједницу и људе који у њој живе и раде. Што је још горе, лажно пријављивање може отежати полицијским службама и грађанима да озбиљно схвате друге догађаје са стварним жртвама.

Мотивација учинилаца

Извршиоци кривичног дела лажног пријављивања имају разне мотиве који спадају у једну или више категорија. Истражитељи могу наићи на случајеве са више од једног мотива:²

- ментална болест/депресија;
- пажња/сажаљење;
- финансијски/профит;
- алиби;
- освета.

Значајни животни проблеми (нпр, брачни, финансијски, запослење), за чије решавање учинилац нема вештине и способности, покрећу мотивацију. Многи учиниоци имају вишеструке животне потешкоће. Они не траже одговарајућу помоћ од чланова породице, колега, свештеника или стручњака за ментално здравље, већ сачињавају план само-виктимизације. Као лажне жртве могу доживети привремено олакшање од својих животних проблема због непосредне пажње и подршке породице, суседства и колега. У највећем броју случајева, учиниоци лажног пријављивања

вања не разматрају последице озбиљне, дуготрајне полицијске истраге или интересовања медија, као и коначног откривања истине. На дуге стазе биће им горе него пре лажне пријаве, уз могућу судску казну.

Типично, жене учиниоци желе да добију пажњу и сажалање, најчешће лажно пријављујући сексуална насилна кривична дела/прекршаје. Док жеља за пажњом и сажалењем може да мотивише и мушкарце, они се чешће одлучују за несексуалне прекршаје/кривична дела, као што су физички напади и покушаји убиства. Учиниоци који лажно пријављују више кривичних дела са непознатим извршиоцем, као што су крађа и вандализам, вероватније је да ће имати мотиве везане за профит и финансије. У случајевима када учинилац нема јасан мотив или подстицај, значајним ће се показати питање менталног здравља.

Истраге

Полицијским службеницима кривична дела лажног пријављивања могу бити компликована и тешка за разрешавање. Даље, истражитељи који блиско сарађују са учиниоцима могу се толико емоционално предати случају и зближити са њима, да им на крају буде тешко да поверују да (лажна) жртва може бити притворена.

Ако се сумња да је пријава лажна, то повлачи двострани приступ – прикривени и јавни. Наравно, јавна истрага се показала неопходном у раној фази случаја, пре него што службеници пријаву идентификују као лажну. Ако је пријава легитимна, истражитељи треба да идентификују и ухвате учиниоца, користећи све уобичајене ресурсе и пажљиво штитећи репутацију жртве која је случај пријавила.

Прикривена истрага се фокусира на установљивање да ли случај има елементе кривичног дела лажног пријављивања. Држање овог дела истраге прикривеним помаже да се избегне исхитрено оптуживање легитимне жртве за лажно пријављивање, спречава ометање јавне истраге и чувају вредне информације за каснији интервју са лажним пријавиоцем. Службеници морају сакупити све могуће детаље који се тичу учиниоца. Због тога што оне који лажно пријављују мотивишу озбиљни животни проблеми, прикривена истрага дискретно мора идентификовати шта то мучи особу. Овај тип информација се показује као кључан током процеса њеног интервјуисања. Истражитељи треба да испитају личне односе извршиоца, његово запослење, финансије, криминалну прошлост и друге области живота, како би идентификовали могући разлог лажне пријаве.

Поред тога, прикривена истрага утврђује да ли је учинилац већ имао лажне пријаве прекршаја или кривичних дела. Такође, службеници треба да се информишу код локалних јединица за хитне интервенције

или хитне помоћи ради откривања било какве лажне повреде или пријаве болести од стране те особе. Током развоја прикривене истраге, све информације треба да добије главни истражитељ, задужен за координацију целог случаја.

Искуство NCAVC-а и истраживања овог феномена показали су да лажне пријаве кривичних дела од стране одраслих углавном имају једног учиниоца. У већини случајева, особа претходно направи план, припрему и/или сценографију лица места.⁴ Мањи број случајева лажног пријављивања кривичних дела од стране одраслих настају као резултат тренутне инспирације. У многим случајевима полицији се истовремено пријављује више од једног прекршаја/кривичног дела (нпр., крађа аутомобила/изнуда, отмица/силовање). Истражитељи треба пажљиво да проуче форензичке доказе и евентуалне повреде жртве, у циљу утврђивања недоследности.

ФБИ-ев Национални центар за анализу насилних кривичних дела (NCAVC)

NCAVC се састоји од четири јединице, и то три јединице за анализу понашања (Behavioral Analysis Unit – BAU) и Јединицу програма за хапшење насилних извршилаца (Violent Criminal Apprehension Program – ViCAP). BAU-1 се бави случајевима процене претњи или контратероризма; BAU-2 спроводи истраге кривичних дела одраслих, укључујући серијска или појединачна убиства и серијске сексуалне нападе; BAU-3 решава кривична дела у којима су жртве деца.

Ове три BAU јединице истражитељима или тужиоцима нуде широк спектар оперативних услуга, као што су:

- анализа кривичног дела;
- бихејвиоралне карактеристике непознатих извршилаца;
- процену личности;
- стратегије интервјуисања;
- помоћ око основа за издавање потернице;
- стратегије истраге;
- стратегије тужилаштва/судског процеса
- сведочења стручњака;
- медијске стратегије.

У сарадњи са другим службама за спровођење закона и академским институцијама, BAU јединице спровode и истраживања разних области криминала. Поред тога, BAU јединице деле знање стечено кроз оператив-но искуство и истраживање, са другим службама за спровођење закона кроз разне обуке.

Док је радио ноћну смену, Чарлс, искусни полицајац у полицијској управи града средње величине, зауставио је патролни аутомобил у пустој области ван града како би контролисао једно возило. Недуго потом, јавио је да је возач кога је требао да легитимише извадио ручни пиштољ калибра .22 и из близине га погодио у груди. Службеници који су интервенисали нису могли да нађу ни возило ни осумњиченог на том подручју. Даље, метак је погодио Чарлса у идеално место на заштитном прслуку и одбио се, тако да га није повредио.

Истражитељи су убрзо установили да Чарлс не може да идентификује свог нападача, нити возило које је зауставио. Како је истрага напредовала, Чарлс није хтео да пружи детаљну изјаву о инциденту, одбивши полиграфски тест. Прикривена истрага у овом случају открила је да се суочавао са екстремно великим стресом у приватном животу, због проблематичног брака и неколико ванбрачних веза.

Истражитељи су на крају од Чарлса добили признање да је све измислио и фингирао, те да је идеју о томе добио након инцидента који се у суседној држави догодио претходне ноћи, када је заменик шерифа убијен током саобраћајне провере. Чарлс је исценирао сопствено рањавање како би добио пажњу и сажалење колега и чланова породице.

Стратегије интервјуисања

Када се испостави да је пријава лажна истражитељи често не располажу форензичким доказима. Већина сведочења очевидаца даје искључиво детаље о ситуацији после извршења и информације које је дао учинилац. Као резултат тога, способност истражитеља да добију признање или изјаву кривице од учиниоца може постати кључна у решавању случаја.

Истражитељи се срећу са изазовом да одреде који животни проблеми су навели учиниоца да полицији поднесе лажну пријаву. Генерално, најефикаснији интервјуи имају емпатички приступ лицу. Директно сучељавање учиниоца са недоследностима у његовој изјави или недостатком чврстих доказа вероватно ће га навести да се затвори или тврдоглаво инсистира на тачности његове приче. Пошто су успоставили однос са учиниоцем, испитивачи треба да се позабаве личним проблемима те особе. Међутим, емпатија не значи саосећање. Власти треба да изразе разумевање тешкоћа које су изазвале ситуацију, без одобравања таквог понашања. Бавећи се питањима која су у основи случаја, испитивачи треба да елиминишу расправу око противуречности пријаве или недостатка доказа, чиме се повећава вероватноћа да ће добити изјаву кривице.

Катрина је била на основним студијама на великом државном универзитету. На крају викенда њена цимерка се вратила у спаваону и открила да Катрине

нема. Њен новчаник, кључеви, ташна, мобилни телефон и лаптоп – све је остало у соби. Није било знакова борбе нити насилног уласка у собу.

Цимерка је обавестила локалну полицију, која је започела интензивну истрагу отмице. Међутим, истражитељи су одмах посумњали да се у овом случају ради о лажној пријави отмице. Ступили су у контакт са NCAVC-ом ради анализе кривичног дела. Запослени у NCAVC-у су се сложили да се ради о лажној пријави отмице и сачинили стратегију интервјуисања која ће се користити кад се Катрина појави.

Катрина се вратила после неколико дана. Испитивачи су од ње добили изјаву кривице користећи емпатички приступ у разговору који је трајао сат времена. Пре тога, истражитељи су утврдили да је Катрина осећала да је њена веза са дечком у опасности и желела је његову пажњу и сажалење. Даље, откривено је и да је раније лажно пријавила напад, што се испоставило неоснованим (због недостатка доказа).

Нажалост, Катринин случај је постао популаран у националним медијима и изазвао доста комешања на универзитету и у његовој околини. Са друге стране, полицијско одељење које је водило истрагу прекорачило је годишњи буџет за прековремени рад тражећи је.

Могући трагови

Неколико индикатора може помоћи истражитељима да идентификују случај лажног пријављивања. Иако ниједан од њих самостално не указује на случај лажног пријављивања, истражитељи треба озбиљно да размотре могућност вођења двостране истраге, када постоје два или више следећих индикатора:

- пријавилац инсистира на противречним исказима који нису у складу са претходним сопственим тврдњама или тврдњама сведока;
- пријавилац даје описе или околности пријављеног прекршаја/кривичног дела који не делују веродостојно или реално;
- пријавилац на полиграфу даје лажне изјаве или одбија полиграфско испитивање;
- пријавилац има историју менталних и емоционалних проблема или лажног пријављивања;
- пријавилац подноси пријаву након што је слично кривично дело/прекршај имало велики публицитет (сугеришући да се ради о мотиву имитирања или копирања, у ком случају сличност са популарним кривичним делом/прекршајем даје кредибилитет);
- пријавилац подноси пријаву уз недостатак уверљивих

форензичких доказа или присуство доказа који се не слажу са лабораторијским налазима.

Извор помоћи

ФБИ-ев NCAVC генерално даје савете и помоћ у области кривичних дела против одраслих особа, противтероризма и процене претњи, као и кривичних дела против деце. Типични случајеви које NCAVC добија на процену тичу се серијских убистава, киднаповања, серијских сексуалних напада, ухођења, процене претњи, домаћег и међународног тероризма и кривичних дела лажног пријављивања. Запослени у NCAVC-у решавају захтеве за помоћ од домаћих, као и страних служби за спровођење закона.

NCAVC анализира специфична кривична дела са бихејвиоралног, форензичког и истражног аспекта. Такав аналитички процес служи као средство службама за спровођење закона које су им клијенти, тако што им даје евалуацију прекршаја/кривичног дела, као и разумевање мотивације за кривично дело и бихејвиоралне карактеристике учиниоца. Запослени спроводе и истраживања у области насилних кривичних дела са аспекта спровођења закона, како би имали што потпунији увид у кривично дело кроз процес његовог настанка, мотивације и понашања учиниоца. NCAVC своје резултате чини доступним агенцијама за спровођење закона путем публикација и обука, као и непосредном применом у истражним и оперативним функцијама центра.

Запослени се углавном консултују око случајева као што су кривична дела лажног пријављивања, на захтев истражних служби. У таквим случајевима NCAVC пружа помоћ кроз бихејвиоралне анализе, истражне стратегије и стратегије интервјуисања. NCAVC своје услуге пружа само службама за спровођење закона и канцеларијама тужиоца.

Закључак

Иако су кривична дела лажног пријављивања од стране одраслих особа пре изузетак него правило, ови случајеви у полицији изазивају озбиљну забринутост. Истражитељима су такве истраге тешке и фрустрирајуће. Они су изложени ризику да буду оптужени да се не понашају примерено према жртвама кривичних дела, јер њихове пријаве етикетају као лажне, или, пак, да нису у стању да реше случај. Даље, огроман део средстава истражних одељења (која би се могла употребити за жртве стварно извршених кривичних дела), као што је прековремени рад, буџет

и радни сати, могу бити утрошени у истрагама непостојећих кривичних дела.

Утврђујући методе идентификације кривичних дела лажног пријављивања, водећи двострану истрагу и сачињавајући одговарајућу стратегију интервјуисања, засновану на истинској мотивацији/животним проблемима учиниоца, истражитељима се омогућава да такве случајеве реше лакше и брже. На овај начин се штеде значајни ресурси истражних одељења, уз избегавање узнемирења друштвене заједнице.

Завршне напомене

1 K. Mohandie, C. Hatcher, and D. Raymond, “False Victimization Syndromes in Stalking”, *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, ed. R. Meloy (San Diego, CA: Academic Press, 1998), 225-255.

2 T. P. Carney, *Practical Investigation of Sex Crimes* (Boca Raton, FL: CAC Press, 2004); and E.J. Kanin, “False Rape Allegations”, *Archive of Sexual Behavior* 23, no. 1 (1994): 81-92.

3 J. McNamara, S. McDonald and J. Lawrence, “Characteristics of False Allegation Adult Crimes,” *Journal of Forensic Science* 57, no. 3 (May 2012): 643-646.

4 *Ibid.*; and J. M. Taupin, “Clothing Damage Analysis and the Phenomenon of the False Sexual Assault”, *Journal of Forensic Science* 45, no. 3 (2000): 568-572.

Превод:

Снежана ВЛА

Управа за стручно образовање,
оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС

Проф. др *Сретен ЈУГОВИЋ*
Криминалистичко-плицијска академија Београд

Приказ књиге

Управно право - општи део, ново измењено издање

аутора Славољуба Поповића и Милана Петровића,
у сарадњи са Милошем Прицом, Ниш, 2011, стр. 557

Управно право наведених аутора из 2011. године, усклађено са Уставом Републике Србије од 2006. године, као и актуелним управноправним прописима, по себи представља значајно дело из науке управног права. Благодарехи труду професора Милана Петровића и његовог сарадника Милоша Прице, уџбеник преминулог дојена наше управноправне науке, професора др Славољуба Поповића, наставља свој живот у осавремењеној форми. Премда темељно прерађено и нешто друкчије структуре, условљене измењеним наставним планом и програмом, захваљујући пре свега високој етичности професора Милана Петровића, Управно право као животно дело професора С. Поповића поново је доступно студентима и посленицима управноправне струке и науке.

Уџбеник се сада састоји од шест делова. Посебну вредност представљају конкретна контролна питања на крају уџбеника, тако ретка у нашој уџбеничкој литератури, која су садржински веома добро формулисана, са понуђеним одговорима, или без њих. Питања има 200 (на 54 стране), она хронолошки не прате градиво, а тачни одговори на њих јамче солидно познавање управног права.

У првом делу темељно су обрађена уводна питања управног права, његов настанак и развој, затим извори – њихова класификација и хијерархија. Посебна пажња посвећена је управноправном односу као базичном појму управног права, као и основним начелима државне организације (начелима поделе власти и владавине права) и класификацији случајева незаконитости. Будући да је управно право животно и конкретно право, а теоријска обрада је, по правилу, апстракција (синтеза) конкретних правних чињеница, од огромног су значаја примери које аутори наводе код објашњења појединих института и установа (појмова) управног права, нпр. код управноправног односа, а такав приступ протеже се кроз целу књигу. Такође, у овом (првом) делу посебно је допадљиво обрађен настанак и развој управног права у европскоконтиненталном правном систему и англосаксонским земљама.

Како и доликује универзитетском уџбенику, ради бољег разумевања јавне управе, излагања о јавној управи уобичајено почињу учењима о др-

жавним правним функцијама (део други – јавна управа, стр. 55-164). При том, аутори се исправно приклањају квадријалистичкој теорији и наводе четири државно-правне функције у нашем праву: нормативну, извршну, судску и управну функцију. Употреба синтагме „јавна управа“ у готово свим деловима књиге сасвим је оправдана и целисходна. Сам назив научне дисциплине „јавна управа“ у англоамеричком систему све више поприма управноправни приступ. У европскоконтиненталном систему, пак, управно право као грана правног система традиционално обухвата опште правне норме којима се регулише организација, делатност и контрола јавне управе. Отуда се предмет проучавања јавне управе и управног права, у великој мери поклапају.

Када је реч о појму јавне управе, аутори истичу постојање ширег и ужег појма јавне управе. Шири појам јавне управе односи се како на државну управу, тако и на недржавну управу. А потпун појам јавне управе, у ужем смислу, аутори одређују комбиновањем организационог и функционалног мерила, при чему је ауторитативност кључно обележје овог појма (ауторитативно решавање у управним стварима путем управних аката и примењивањем мера принуде и ограничења, вршењем управног (унутрашњег) надзора, вршењем других јавних овлашћења, које може да се састоји у издавању јавних исправа, вођењу јавних евиденција, предузимању мера ради заштите јавног поретка, вршењу управних радњи).

Теоријскоправни појам државне управе обрађен је, примерено уџбенику, претежно синтетички, уз навођење најзначајнијих теорија о управи у западним земљама. Разумљиво, позитивноправни појам државне управе одређује се с ослоном на њено теоријскоправно одређење, у складу са Уставом и законом. Послови државне управе деле се на ауторитативне (управа у ужем смислу) и неауторитативне. Даље се, метаправним приступом, наводи суштина значаја реформе државне управе у нас. Како се истиче, „Савремена управа мора се ослободити чиновничког менталитета, и оријентисати се на рационализацију рада и динамично функционисање, како би могла да допринесе бржем развоју економског система, као и технолошком развоју земље, а све с циљем да се наша земља приближи ритму развоја савременог развијеног света. Годинама се говори о потреби трансформације државне управе, али се не чине у том правцу неки значајни помаци. Да би се могла извршити успешна трансформација државне управе, потребно је да управа располаже одговарајућим екипама експерата и врхунских стручњака, који ће моћи попут приватних менаџера, са успехом да одговоре захтевима савремене државе“ (стр. 79).

Одређујући положај органа државне управе аутори, поред осталог, истичу да се држава данас не појављује само у облику апарата за принуду, већ и као снага која ствара услове за уживање права и слобода грађана

и организација и која омогућава даљи напредак друштва. После положаја, обележја и класификације органа државне управе, с освртом на посебне организације, следе излагања о управним окрузима и о унутрашњој организацији државне управе Србије. Код односа између органа управе и других државних органа посебно је значајно то што су обрађени односи између управе и судства, као и однос судске и правосудне управе (стр. 107-120). У том смислу, овим односима доприноси њихово елаборирање са становишта аката које ови органи доносе. У складу са ширим схватањем јавне управе писци обрађују и судску контролу над радом управе.

Недржавна јавна управа састоји се у вршењу поверених јавних овлашћења од стране недржавних субјеката. Отуда аутори посебну пажњу посвећују поверавању и вршењу јавних овлашћења од стране њихових носилаца (стр.121-134). Од посебног је значаја осврт на јавне агенције, које су као модел преузете из англосаксонског правног система, а које су специфична институција јавног права, са елементима приватног права. Њих аутори одређују као тзв. кванго, тј. као „квазидржавне институције, то јест квазиневладина тела“. Оне садрже и елементе јавних служби и елементе који се сусрећу код органа управе.

Следећи (трећи) део посвећен је актима органа јавне управе. Поред темељне систематике аката јавне управе, значајна је дистинкција на коју се указује, између аката власти (ауторитативних) и аката пословања (неауторитативних). Управни акти као круцијални инструмент управног права (захватајуће управе) минуциозно су обрађени.

Део четврти односи се на управни поступак, обавезујућу форму управног делања у решавању управних ствари. У складу са дугом и богатом управном праксом примене Закона о општем управном поступку (од 1930. до 1931. године), правно објашњење бројних института управног поступка поткрепљено је и конкретним примерима, што је свакако од великог значаја за разумевање института управног поступка. Јасно је обрађено и питање односа општег и посебних управних поступака, који су уређени, по правилу, материјалним законима у појединим управним областима.

Иначе, будући да је у току израда новог ЗУП-а, научна и стручна јавност је, тим поводом радикално подељена. Наиме, један број теоретичара, предвођен професором Д. Милковом стоји на исправном становишту да није неопходно доносити (кварити) нови ЗУП, јер је реч о једном од наших најбољих закона, са традицијом дугом 83 године, већ би се евентуално могло ићи на мање (минорне) измене и допуне постојећег закона. С друге стране, заговорници доношења новог закона, као разлоге таквог приступа наводе усаглашавање са актуелним уставом и стандардима ЕУ, што су иначе подесне фразе које не одговарају истини, јер,

нити је ЗУП несагласан са Уставом, нити су све чланице ЕУ донеле нове управно-процесне законе. Штавише, многе садашње чланице ЕУ и даље примењују своје некадашње законе о општем управном поступку (нпр. Аустрија, Словенија, Словачка, Чешка). Према томе, постојећем ЗУП-у нису потребне суштинске измене, а српском правном поретку није потребан нови закон за који је очигледно да представља, у стручном смислу, огроман корак уназад.

Пети део посвећен је контроли над радом јавне управе, посебно најзначајнијој спољној контроли управе – судској контроли у управном спору. Није изостала ни обрада уставне жалбе, као и омбудсмана као облика ванправне, политичке контроле управе.

Последњи, шести део, посвећен је одговорности државе и носилаца јавних овлашћења за штету причињену грађанима и правним лицима. Као и претходне, и овај део карактерише оригиналост аутора. Аутори елаборирају системе одговорности, као и стање одговорности за штету коју проузрокује управа у Републици Србији.

Како управно поступање у великој мери прожима целокупну делатност МУП-а, и полиције као његове најзначајније области рада, то је значај науке управног права за полицијску делатност неспоран. Поред управних аката које полиција доноси, полицијских овлашћења које примењује, МУП издаје и велики број јавних исправа из своје надлежности, врши управни (инспекцијски) надзор, води одређене евиденције и обавља друге управне послове. Стога се са посебним задовољством свим полицијским и другим службеницима, како практичарима тако и оним са теоријско-истраживачким амбицијама, препоручује коришћење Управног права од професора С. Поповића, М. Петровића и М. Прице. Коришћење ове књиге, као и оне чије се издање очекује након доношења ЗУП-а, умногоме олакшава кретање стазицама, стазама и путевима у (пра)шуми управног права.

РАДОВИ ОБЈАВЉЕНИ У ЧАСОПISУ БЕЗБЕДНОСТ У 2013. ГОДИНИ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

1. Nataša Mrvić-Petrović, (2013). *Conflict of Interest Regarded as Unethical Conduct*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 5-17.
2. Саша Мијалковић, (2013). *Квантитативна анализа временске и просторне дистрибуције крађа моторних возила на подручју Града Београда*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 17-35.
3. Želimir Kešetović, (2013). *Managing emergency situations in Republic of Serbia-Qualitative Aspect*, Безбедност, год. 55, бр.2, стр. 5-22.
4. Снежана Живковић, Весна Николић, Мирко Маркич, (2013). *Утицај димензија личности и задовољства послом на понашање професионалних возача у саобраћају*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 22-51.
5. Радослав Гаћиновић, (2013). *Млада Босна и сарајевски атентат*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 5-21.
6. Mladen Vajagić, (2013). *Institutionalization of Cooperative Security on the Example of the European Union*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 21-36.
7. Биљана Стојковић, (2013). *Методологија процењивања изазова, ризика и претњи за потребе стратегијског менаџмента у области безбедности*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 36-53.
8. Весна Станковић-Пејновић, Оливер Андонов, (2013). *Регионална безбедност у перцепцији студената*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 53-77.

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

1. Frank D. Stolt, (2013). *Serial Arson - Study of a Phenomenon*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 35-50.
2. Харис Халиловић, (2013). *Прихватљивост доказа у систему кривичног поступка САД*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 50-61.
3. Зоран Милановић, Радован Радовановић, (2013). *Дигитална форензика у контексту заштите информационог система*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 61-84.
4. Јелена Матијашевић, Јоко Драгојловић, (2013). *Заводске васпитне мере у малолетничком кривичном праву Србије*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 84-98.
5. Александра Љуштина, (2013). *Невербална комуникација и безбедносна култура у систему обезбеђења лица и имовине*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 98-109.
6. Велиша Миљановић, (2013). *Савремени поморски тероризам*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 109-122.
7. Владимир Цветковић, (2013). *Могућности злоупотребе биолошког оружја у терористичке сврхе*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 122-140.
8. Sakib SOFTIC, (2013). *The Principle of Transnational Criminal Law – Extradite or Prosecute*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 51-64.
9. Миле Шикман, (2013). *Структура и облици испољавања привредног криминалитета у Републици Српској*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 64-84.
10. Зоран Кесић, (2013). *Популарни имиџи приватног детектива и његова демистификација*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 84-106.
11. Жељко Нинчић, (2013). *Сведок сарадник у светлу опште потребе заштите сведока*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 106-125.
12. Дејан Бошковић, (2013). *Улога приватног обезбеђења у процени ризика извршења удеса у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр.125-142.
13. Ивана Бодрожич, (2013). *Кривична дела са елементима високотехнолошког криминала*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 142-158.
14. Darko Marinković, (2013). *Criminal Investigation of Extortion-Motivated Kidnapping*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 77-101.
15. Милош Такић, (2013). *Синтетички канабиноиди*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 101-117.
16. Ђорђе Бабић, Драган Млађан, (2013). *Анализа показатеља ризика од пожара и експлозија с*

- посебним освртом на Републику Србију, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 117-130.
17. Горан Матић, Милан Миљковић, (2013). *Прилог дефинисању и класификацији нападних и обавештајних операција у сајбер простору*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 130-148.

СТРУЧНИ РАДОВИ

1. Марко Давидовић, Ненад Хаџиџефендић, Јован Трифуновић, (2013). *Опасност од настанка пожара услед коришћења електроинсталационих компоненти лошег квалитета на примеру продужних каблова*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 140-160.
2. Немања Бојичић, (2013). *Развој система заштите и спасавања у оквиру МУП-а Републике Србије*, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 160-184.
3. Саша Радовановић, Ненад Вуканић, (2013). *Интеграција web сервиса МУП-а Републике Србије са порталом eУправа*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 184-197.
4. Шимон Ђармати, (2013). *Убиства тровањем неорганским отровима – историјско-криминалистички пресек*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 158-180.
5. Жељко Никач, (2013). *Измене и допуне Закона о полицији Републике Србије - критички осврт на важније новеле*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 180-196.
6. Милета Томић, Маго Жарковић, (2013). *Психосоцијална подршка жртвама трговине људима*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 196-213.
7. Саво Милашиновић, (2013). *Сузбијање корупције у Црној Гори*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 148-171.
8. Синиша Достић, Саша Госић, (2013). *Трговина људима у Србији као криминални феномен*, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 171-189.

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

1. Elizabeth E. Joh, (2013). *Кршење закона ради његовог спровођења: учешће прикривених агената полиције у извршењу кривичних дела*, In: Stanford Law Review, Volume 62, Issue 1, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 197-202.
2. David J. Gottfried, J.D., (2013). *Избегавање одбране позивањем на подстрекавање у свету после 11/9*, In: FBI Law Enf. Bulletin, Jan 2012, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 213-222.
3. McNamara J., Lawrence, J., (2013). *Лажне пријаве кривичних дела извршених од стране пунолетних лица*, In: FBI Law Enforcement Bulletin, September 2012, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 189-197.

ПРИКАЗИ

1. Тања Кесић, (2013). *Приказ Коментара Законика о кривичном поступку према Законику из 2011. године са изменама и допунама из 2011. године*, аутора проф. др Горана Илића и др., Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 202-207
2. Далибор Кекић, (2013). *Приказ монографије Безбедност животне средине - еволуција и савремени приступи*, аутора проф. др Веселе Радовић, Безбедност, год. 55, бр. 1, стр. 207-211.
3. Петар Чисар, (2013). *Приказ монографије Високотехнолошки криминал*, аутора проф. др Драгана Ранђеловића, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 222-224.
4. Милан Милошевић, (2013). *Приказ приручника за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са високом и средњом стручном спремом*, Безбедност, год. 55, бр. 2, стр. 224-226.
5. Сретен Југовић, (2013). *Приказ уџбеника Увод у велике правне и управне системе*, аутора Милана Петровића и Милоша Прице, Безбедност, год. 55, бр. 3, стр. 197-201.

РЕЦЕНЗЕНТИ РАДОВА У 2013. ГОДИНИ

Др Јован Тирић, проф. др Слађана Јовановић, проф. др Божидар Бановић, проф. др Дарко Маринковић, проф. др Бранислав Симоновић, доц. др Звонимир Ивановић, проф. др Милан Жарковић, проф. др Љиљана Машковић, проф. др Драган Ранђеловић, доц. др Радосав Рисимовић, доц. др Иван Јоксић, проф. др Желимир Кешетовић, проф. др Саша Милојевић, проф. др Саша Мијалковић, проф. др Милан Милошевић, проф. др Младен Бајагић, проф. др Милан Благојевић, проф. др Радован Радовановић, доц. др Дејан Бошковић, мр Милан Клисарић, доц. др Бранкица Поповић, др Предраг Ђикановић, проф. др Драган Млађан, доц. др Зоран Јефтић, проф. др Драган Јовановић, проф. др Зорица Марковић, доц. др Тијана Шурлан, доц. др Бојан Милисављевић, доц. др Александар Чудан, доц. др Александра Љуштина, доц. др Тања Кесић, доц. др Александар Бошковић, проф. др Мићо Бошковић, проф. др Зоран Ђурђевић, проф. др Ђорђе Ђорђевић, др Владимир Урошевић, доц. др Никола Милашиновић, проф. др Сретен Југовић, проф. др Горан Илић, доц. др Валентина Баић, доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић, др Живојин Ђурић, проф. др Милан Палевић, др Биљана Стојковић, проф. др Горан Бошковић, проф. др Ненад Радовић, мр Божидар Оташевић, проф. др Жарко Јанковић, проф. др Бранислав Анђелковић, доц. др Миле Шикман.

Уредништво часописа се захваљује свим ауторима и рецензентима који су својим радом допринели његовом квалитету, уз жељу да сарадњу наставимо и у наредној години.

UDK 343+351.74./75(05) YU ISSN 0409-2953

www.mup.gov.rs